ياغاچ تۇتۇۋالاي دەپ ئالدىراۋاتىمەن، — دىدى - دە، موللا-زەيدىن جىگدە كوچىسى تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى. جىسادىن سەل ئۈزاپ دوخمۇشتىن قايرىلىپ كوزدىن يوقالدى.

سامىلاق جىسامۇ كەلكۈن كەلگەننى بىلەتتى. ئەگەر كوۋ-رۈكنى كەلكۈن بۇزغان بولسا، جىگدە كوچىسى تەرەپلەردىن ياغاچ تۇتۇۋېلىشقا بولىدىغانلىغىنى، ئەگەر ئۇزى تۇتىمىسىمۇ، باشقىلار، تۇتقان ياغاچنى ئەرزان باهادا سېتىۋالغىلى بولىدى-غانلىغىغا كوزى يېتىپ، جىگدە كوچىسى بىلەن ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن بۇ چاغدا يەنە بىر كوچىدىن ئايلىنىپ سامىلاق جىسانىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئىشىكىنىڭ هالقىسىنى قاتتىق قاققاندا، سەينا ئىچىدىن كىم دىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. موللا زەيدىن ئوندەرىگەن هالدا:

— چاپسان بولسىلا، خېنىم، جىسا بېگىم كەلكۈندىن ياغاچ تۇتىمەن دەپ سۇدا ئېقىپ كەتتى. چاپسان بولسىلا! خەق جىسا بېگىمنى جىگدە كوچىسىنىڭ ئايىغىدا سۇدىن سۈزۈپ ياتقۇزۇپ قويدى! — دىدى - دە ئالدىراپ ساي بويىغا كەتتى.

سامىلاق جىسانىڭ خوتۇنى پايپاسلاپ چوڭ قىزىنى ئەگەشتۈرگەن پېتى يىغلاپ ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن ساي بويىدا تۇرغان سامىلاق جىسانىڭ يېنىغا كەلدى. جىسا ئۇنى كورۈپ:

— سەن ماڭا يالغان ئېيتىپسەن، كوۋرۈك ساق تۇرۇپ-تۇ! ياغاچ تۇتۇۋاتقان بىرمۇ ئادەم يوققۇ؟ — دىدى.

— بۈگۈن راسا قاملاشمىغان ۋاقىتتا، شۇنداق دەپ

ئُوچینچی قسم

جمسا بۇگۈن موللازەيدىندىن قاتتىق رەنجىپ ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن كوچارنىڭ مەشھور گەپچىسى يۇنۇس باگگازىنى قىچقارتىپ كېلىپ، موللازەيدىندىن ئوچ ئېلىشنى پىلانلىدى.

يۇنۇس باگگازا، جمسانىڭ خاپىلىغىنى ئاڭلاپ:

— ئۇنداق تورپانلىقنى بىردەمدە جايلايمەن!— دېدى.

ئەتىسى بۇ ئىككىسى موللازەيدىننى ئىزلەپ سورۇشتۇرگەندە، موللازەيدىن بىلەن غۇلام ئىككىسى قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. ساملاقجمسا بىلەن يۇنۇس ئىككىسى ئۇلارغا شامال باغدا يېتىشتى. يۇنۇس يىراقتىنلا ۋاقىراپ:

— ۋا - مەللەگوي، ۋا - مەللەگوي! ئاكاڭدىن قورقۇپ قاچتىڭمۇ؟ نوچى بولساڭ ئاتتىن چۈش! — دېدى.

— بوپتۇ سەنلا گوي بولساڭ! مەن تېخى كەينىڭدىن ئەگىشىپ كەلگەن ساملاق جمسانىمۇ گويىمكىن دەپتىمەن! — دېدى موللازەيدىن.

بۇ سوزنى ئاڭلىغان بىر توپ كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى. يۇنۇس ھە دېگەندىلا يىگىلىپ قالغانلىقىنى چۈشىنىپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، تىلىنى چىقىرىپ جمساغا قارىدى.

كىشىلەر يۇنۇسنىڭ گەپتە يېڭىلىپ تىلىنى چىقارغانلىقىنىغا قاراپ تېخىمۇ كۈلدى. خەلقنىڭ كۈلكىسى بېسىلغىچە موللازەيدىن شالدىراق قورۇلنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىدى.

(1)

گۈزەل قەشقەر!

قەشقەرنى — ھۈنەر - سەنئەتتە، ئىلىم - مەرىپەتتە، سودا - تىجارەتتە داڭدار، ھەرقانداق كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان بۇ ئۇلۇغ شەھەرنى ئۇزاقتىن كۆرۈش ئارزۇسىدا بولۇپ كەلگەن موللا زەيدىن كۈچارلاردىن چىقىپ يولبويى باينىڭ قىرغاۋۇل گوشلىرىنى، ئاقسۇ گۈرۈچىدە ئوخشىتىپ ئەتكەن پولولارنى يەپ مېڭىشقىمۇ كۆزى قىيماي، مارالۋېشى، پەيزىۋاتنىڭ قوغۇنلۇقلىرىدىمۇ توختىماي، ئاجايىپ ئالدىراشلىق بىلەن قەشقەر تەۋەسىگە يېتىپ كەلدى.

پەيزىۋات - شاپتۇلدىن ئۆتۈپ غەرپكە سىلجىغانسېرى قەشقەر سىماسىغا خاس باغۇ - بوستانلار، ئېتىز - ئېرىقلار، ئۆي - ئىمارەتلەر - پىشايۋانلار، ئىگىز ئەنجان تاملىرى بىلەن ئىھاتە قىلىنغان مېۋىلىك باغلار ئۆز گۈزەللىكى، ئالاھىدە يارىشىملىقى بىلەن كىشىنى مەپتۇن قىلاتتى. يولۇچىلار بۇ گۈزەل مەنزىرىلەرنى تويۇنماستىن تاماشا قىلىپ، نەزەر باغ تەۋەسىگە كىرىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى. ئۇلار تار بوغۇزدىن تۆمەن دەرياسى بويىغا چۈشۈپ، تۆمەن دەرياسىنىڭ قۇياش نۇرىدا پاقىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان تىنىق ۋە سۈزۈك ئېقىمىنى ياقىلاپ تۈشۈك دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ تۈشۈك دەرۋازىسى

شۇ دەۋرلەردە ئۇتتۇز ئۇچمىڭ قەشقەر دەپ ئاتىلاتتى. بۇ سان بەلكى شۇ ۋاقىتلاردىكى قەشقەر ئىچى ئاھالىسىنىڭ سانى بولۇشى كېرەك. شەھەر ئىچىدە ئۆي - ئىمارەت قويۇق، كوچىلار بەك تولا ئىدى. چوڭ - چوڭ رەستە كوچىلاردىن تاشقىرى، كىشىنى ئازغاشتۇرىدىغان تار ئېزىتقۇ كوچىلار تېخىمۇ كوپ ئىدى. مىچىت، مەدرىسلەرمۇ تولا ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن، تەرەپ - تەرەپتىن تالىپلار كېلىپ قەشقەر مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئومۇمەن، قەشقەردە توقۇغان ئادەم كوپ بولغاچقا، سەۋىيە ئۇستۇن ئىدى. شەھەر ئاھالىلىرى ئادەتتە سىپايى كىيىنىپ، چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، پاكىز يۇرەتتى. مۇئامىلىدە سىلىق، قائىدىلىك، ئوزئارا سوزلىشىشلىرى ئاھاڭلىق ۋە جاراڭلىق ئىدى. ئادەتتە بىرنى "بىژ" دەيتتى.

موللازەيدىن ھېيتكارغا كەلدى. ھېيتكار دەرۋازىسىنىڭ گۇمبەزلىرى ۋە پەشتاقلىرىغا ھەيران قالغان ھالدا ئۇزاقىچە توپۇنماي تاماشا قىلدى. ھېيتكار ئالدىدىكى كەڭ مەيدانغا مەددالار بىرقانچە ئورۇندا مەرىكە قۇرغان، ئارىدىن بىر مەرىكىدە ئادەم جىق ۋە قاتتىق كۇلكە كوتىرىلگەن ئىدى. موللازەيدىن ئىختىيارسىز ھالدا مەرىكىگە يېقىنلاپ بېرىپ قۇلاق سالدى:

— ئوغلۇم!... — دىدى مەددا مەرىكە مەيدانىنىڭ ئۇ بېشىدا تۇرغان بالىسىنى چوچىتىپ،

— لەببەي! — دىدى بالا

— سەن ئەمدى چوڭ بولۇپ قالدىڭ. ئەقلىڭمۇ توشتى،

ئالدىدىكى كالتە بازارغا كەلگەندە كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ناۋايخانىلار، ئاشپۇزۇللار، سامسا ۋە پەرمۇدە، گوش گىردە دۇكانلىرىدىن پۇرقۇپ چىققان مېزىلىك پۇراقلار يولۇچىلارنىڭ دىماقلىرىنى غىدىقلاشقا باشلىدى.

قەشقەر ھۈنەرۋەنلىرى ئۆزلىرىنىڭ كەسپىي رىسالىلىرىدە كۆرسىتىلگەن قائىدىلەرگە ئەمەل قىلىپ ھۈنەر قىلىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ گىردە نانلىرى ئاناردەك قىزىرىپ تۇرىدۇ، ياققان سامسا، پەرمۇدىلىرى خۇددى ياغدا چاچراپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ، تەممۇ شۇنداق مېزىلىك....

ئىككى يولۇچىنى كۆرگەن دۇكانلارغا جان كىردى. ناۋايلار ئۆز نېنىغا، مانتىپەزلەر ئۆز مانتىسىغا، سامسا، گوش گىردە ياققانلارمۇ ئۆز مېلىغا خېرىدار چىللاشقا باشلىدى: «پىيازنىڭ ئورۇقتىممەن، كاۋاپنىڭ بورۇقتىممەن، باغلاپ ياققان پاخلاننىڭ، ناۋاتتەك قۇيرۇقتىممەن، ياغ يەپ كەت، ياغ يەپ كەت، ماۋۇ گوش گىردەڭنى يەپ كەت!...»

يىراق يولدىن كەلگەن يولۇچىلار، دىماقلارنى يېرىپ تۇرغان مېزىلىك پۇراقلار بىلەن ھۈنەرۋەنلەرنىڭ قولاققا يېقىملىق ئاۋازلىرى ئىچىدىن قانداق بوسۇپ ئوتۇپ كېتەلەسۇن؟ شۇڭا، ئۇلار توشۇك دەرۋازىسىدىكى سارايغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى، ئات - ئۇلاقلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، باش-كۆزلىرىنى تۈمەن بويىدا يۇيۇپ كېلىپ، تويۇنۇپ تاماق يەپ، ھاردۇق ئالدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ موللا زەيدىن قەشقەر شەھرىنىڭ نازاكەتلىك كوچىلىرىنى، رەستىلىرىنى كېزىپ تاماشا قىلدى.

— دادا! — دېدى بالا ۋاقىراپ، — يادىلىرىدا باردۇر، ئۈچ ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا بىر كۈنى ئۆزلىرى مېنى قوچاقلىرىغا ئېلىپ ئەركىلىتىپ ئولتۇرغانلىرىدا ئويۇن قىلىپ ئىنگىكلىرىگە بىر مۇشت ئۇرۇپ سالدىم. «ۋاي جان!» دەپ ئىنگىكلىرىنى تۇتۇپ قالدىلا. قان دېگەن ئېقىپ تۇرىدۇ، چىشلىرىدىن ئىككىسى توكۇلۇپتۇ. بىر ھەپتە قىمىر قىلماي يېتىپ، ئاران ساقايلا. شۇ ۋاقىتتا مېنىڭ بەدبەخ مۇشتۇم ھەممىدىن قاتتىقكەن دەپ تونىغان ئىدىم. شۇنچا چوڭ بولغاننىڭ بۇيانىمدا سىلىگە بىخەستە مۇشت ئاتماي كېلىۋاتىمەن.

— مېنى زە... — كۆتىرەلمەي ئۆلۈپ كېتىمدۇ، دەپ مۇشت ئاتماي كېلىۋېتىپسەن-دە! ھەي بەدبەخ، مانا مۇشۇنداق ئەقىلسىز چوڭ بولدۇڭ، ئاغزىڭغا كەلگەننى بوغۇزۇڭغا يۇتماي جۆيلۈيسەن، توغرا جاۋاپ بېرەلمەي ھەر مۇقامدا يورغىلايسەن! شۇنى بىلگىنكى، ئەي بالام، دۇنيادا تاش قاتتىق ئەمەس، تومۇر قاتتىق ئەمەس، ھەممىدىن يوقسۇزلۇق قاتتىق!... ئەيىۋھەنناس، ئەگەر قولۇڭدا بولمىسا ئاش، بالىلىرىڭ ئاچلىقتىن يىغلاپ، يالىڭاچلىقتىن زارلاپ تۇرسا، سەن شۇ بىچارە بالىلىرىڭغا بېرەلمىسەڭ ئاش، دۇنيادا بۇنىڭدىن ئېغىر قاتتىق كۈن بارمۇ؟

توپلانغان خالايىقنىڭ ھەممىسى بېشىنى ئىگىشىپ، ھاياجانلانغان ھالدا مەددانىڭ سۆزىنى تەستىقلايتتى. مەددا يەنە داۋام قىلدى:

— يەنە بىر سوئالىم بار، بۇ قېتىمغۇ توغرا جاۋاپ بېرەرسەن؟

سەندىن ئىككى ئېغىز سوئال سورىسام جاۋاپ بېرەلەرسەنمۇ؟

— سورىسىلا دادا. مۇشكاتىشېرىپتىن سورامىلا، مۇختەسەر ۋاقايى، قىسسەسۇل ئەنبىيادىن سورامىلا، نەدىن سورىسىلا شۇ يەردىن جاۋاپ بېرەي!

— ما گەپنىڭ چوڭلۇغىنى كورۇڭ. بۇنچىلىك يوغان سوزلەشنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

— مەن سىلىنىڭ بالىلىرى بولغاندىكىن سىلىدىن ئۆگەندىم.

— ما ھارىمىنى كورۇڭ، مەن يوغان سوز قىلىدىغان ئادەممۇ؟ ئاغزىمدىن چىقتى، ساقىلىمغا ياماشتى دىگەندەك، داداڭنىڭ ساقىلىغا تولا ئېسىلما! قېنى، ماڭا جاۋاپ بەر، دۇنيادا نىمە قاتتىق؟

— تاش قاتتىق!

— ياق...

— تومۇر قاتتىق!

— ياق، تاپالمىدىڭ.

بالا بېشىنى قاشلاپ ئويلاندى. بىر ئازدىن كېيىن ئەقىل تاپقاندەك ۋاقىرىدى:

— تاپتىم - تاپتىم، ھەممىدىن مېنىڭ ماۋۇ بەدبەخ مۇشتۇمۇم قاتتىق!

كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى.

— ما ھارىمىنى كوردۇڭلىمۇ! سېنىڭ ئۇ خېمىر تۇرۇچتەك مۇشتۇڭ قانچىلىك بولماقچى؟ شۇمۇ گەپ بولادىمۇ؟! — مەددا مەسخىرە قىلىپ كۈلدى.

غېرىچ ساڭگىلاپ كەتتى، قارىسام سىلە بەكرەك بىارام بولۇپ، ئۆلۈپ قالغىلى قىل قالدىلا، سىلىگە ئىچىم ئاغرىدى. دادام مېنى بېقىپ چوڭ قىلدى، مەنمۇ بىر ياخشىلىق قىلاي، ۋاپاغا جاپا قىلماستىن، ۋاپاغا ۋاپا قىلاي دەپ يانچۇغۇمنى سىلىسام بىر تال قاغا جىگدىسى چىقتى، نەپسىمنى يىغىپ، ئۆزەم يەۋالماستىن سىلىگە ئۇتۇنۇپ بەردىم. بۇ قىلغان ياخشىلىقىم ھازىرغىچە يادىمدىن چىقمايدۇ. ئەگەر...

— ئەستەغپۇرۇللا... شۇمۇ ياخشىلىق بولامدىكەن؟ سەنزە مېنى ئۆلتۈرۈشكە قەستلەپتىكەنسەن — دە، چولدە ئۇسساپ كەتكەن ئادەمگە جىگدە بەرسەڭ ئۆلمەمدۇ؟ مۇشۇ ھارىمنى قانداق قىلىۋېتەي!

مەددا قولىدىكى تاياقنى پولاڭلىتىپ بالىنى قوغلىدى. مەيداننى ئىككى ئايلاندۇرۇپ يېتىشەلمىگەندىن كېيىن يەنە تەگەپ:

— بۇ ھارىمى مانا مۇشۇنداق كەپسىز چوڭ بولدى، بۇنى مەن زادى ئادەم قىلالمىدىم. بۈگۈن شۇنچە خالايىق ئاڭلىدى. ھەممىسى گۇۋا. بۇنىڭ پاچىقىنى چاقمىسام زادى بولمايدۇ، — دىدى.

— ياق، ياقدادا، سىلىنى زادى خاپا قىلماي.

— خاپا قىلماكچۇ؟ پاچىقىڭنى چاقامدىمەن؟

— دادا، پاچىقىمنى چاقمىسىلا، لازىم بولارمىكىن؟

— نېمىگە لازىم بولىدۇ!

— بۇرۇت ياغلايدىغان پىلىككىلىرىنى يەنە مۇشۇك ئەپقاچسا، مەن خەۋەر قىلمىسام، كىم خەۋەر قىلىدۇ؟

— سورىسىلا دادا، جاۋاپ بېرەي.

— ئەگەر بۇ قېتىم توغرا جاۋاپ بېرەلمىسەڭ، يـاچمـ ىمگىنى چاقىمەن، بىلدىڭمۇ؟

— خوش دادا، بىلدىم.

— ئۇنداق بولسا، سېنىڭ دۇنيادا بىرەر كىشىگە بىرەر ياخشى ئىش قىلغان يېرىڭمۇ بارمۇ؟

— بولالمىدىغان!

— قېنى سوزلە.

— بىر كۈنى كوچىدا نـەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن مـۇڭ-دىشىپ ئولتۇرغانلىرىدا مـەن يـۇگۈرۈپ چىقىپ: دادا، دادا، بۇرۇتلىرىنى ياغلايدىغان پىلىكلىرىنى مـۇشۈك ئېلىپ قـاچتى دەپ خەۋەر يەتكۈزدۈم، مـۇشۇ ئىشىم يـاخشىلىققا كىرمەسمۇ؟

كىـشىلەر پاراق-قىدە كۈلۈشـتى. مەددا بالىنى قوغـلاپ مەيداننى ئىككى-ئايلاندۇرۇپ چىقتى، ئاندىن كايىپ:

— مـەنزە، بـۇرۇتۇمنى پىلىكتە مايلايدىغان ئادەممۇ؟ ئۇي دىگەندە قاپاق - قاپاقتا ياغ، يىگىلى ئېغىز يوق، قۇي-ماقنى تولا يەپ زېرىكىپ كەتتىم. ئادەمنىڭ ئوغىسـىنى قايىنـ ىتىدىغان گەپنى قىلماي تۈزۈك جاۋاپ قىل! - دەپ ۋاقىرىدى.

— ۋاي دادا ئەمدى يادىمغا كەلدى!

— قېنى سوزلە.

— بىر يىلى ئىككىمىز تـومۇزدا ھىمـ-تنىڭ سېيـىدا كېتىۋېتىپ، سىلە بىخەستەلىك قىلىپ قاپاقنى چېقىپ قويدىلا. ھەر ئىككىمىز ئاپلا دەپ پۇشايمان قـىلدۇق. ئىسـىق دىگەن قاينـاپ كەتتى. ئۇسسۇزلۇقتا ئاغزىمىز قۇرۇپ، تىللىرىمىز بىر

ھېيتكارغا كىرگەن - چىققان ئادەملەر ئوكسىمەيتتى. قازىلار ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان دەۋاگەرلەرمۇ نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. قازىلار ھەر بىر دەۋانى سوراپ ھەل قىلغاندىن كېيىن توختام خەت يازدۇرۇشقا بۇيرۇيتتى. خەت يېزىلغاندىن كېيىن قازىلار موھۇر باساتتى. بەزەن خەتلەرگە موھۇر بېسىش ئالدىدا دەۋاگەر بىلەن قازى ئوتتۇرىسىدا سودىلىشىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ تۇراتتى.

— بۇ دەۋالىرى قىممەت پۇللۇق دەۋا. موھرانىسىغا ئون سەر تەڭگە بولمىسا موھۇر باسالمايمىز، — دەيتتى قازى.

— ئىلتىپات قىلىڭلار، — دەيتتى دىخان قوللىرى تىترىگەن ھالدا بەلۋېغىدىن بەش مىسقال تەڭگە ئاجرىتىپ قازىغا تەڭلەپ.

— بىز ئون سەر دەۋاتىمىز.

— ئاز كۆرمەي ئىلتىپات قىلىشسىلا، ئورۇقئەت ئادەممەن، ئۇششاق بالىلىرىم تولا.

— ياق، ياق، خەتنى ئېلىۋالسىلا، بىز موھۇر باسالمايمىز، — دەيتتى قازى ۋە خەتنى پىقىرىتىپ تاشلىۋېتەتتى.

دىخان تىترىگەن قوللىرى بىلەن يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ ئۇزۇتاتتى. قازىلار قارىمۇ قويمايتتى. دىخان ئىلاجىسىزلىقتا يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ جەمئى بىر يىرىم سەر تەڭگە ئۇزاتقاندا، خەتكە موھۇر بېسىلاتتى.

موللا زەيدىن بۇ تەقلىتتىكى سودىلىشىشتىن بىر قانچىسىنى كۆزىدىن كەچۈرۈپ، ھېيتكاردىن چىقىپ كېتەي دەپ تۇرۇشىغا

كىشىلەر يەنە كۈلۈشتى. مەددا ئۆزىمۇ كۈلۈپ كېتىپ:

— ئاپلا ھۆئەكبەر، بۇ ھارۋىنىڭ ئاغزى قاپتەك يوغىناپتۇ. خەپ سېنىڭ ئاغزىڭنى بىر ئەتمىسەم!

— دادا، دادا، ئۇستەك بويىدىكى نۇراجىم ئاشپەزنىڭ مانتۇسىدىن بىرىنى ئېلىپ كېلىپ ئاغزىمغا كەپلەپ قويسىلا!

كۈلكە يەنە كۆتىرىلدى.

— ئاپلا ھۆئەكبەر، خەپ، سېنىڭ جاجاڭنى بەرمىسەم! — دېدى-دە، بالىنى قوغلاپ ئىككى ئايلاندۇردى. توپلانغان ئادەمنىڭ كۆپلۈگىدىن مەمنۇن بولغان مەددا ئۆز ھېكايىسىنى: «ئەلقىسسە پەرى- پەيكەر...» دەپ باشلىۋەتتى........

موللازەيدىن بىلەن غۇلام ئىككىسى مەددالار مەيدانىدىن يېنىپ ھېيتكار جامەسىگە كىردى. ھېيتكار جامەسى تۆرپان مۇنارى تۈۋىدىكى جامەگە قارىغاندا جىق ھەشەمەتلىك ئىدى. تۈۋرۈكلىرىنىڭ كۆپلۈگى ھەر قانداق كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. نەقىشلەر، خۇشخەتلەر كۆزنى قاماشتۇراتتى. بۇلار جامە ئىچىنى ئالدىراشماستىن ئايلىنىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى- تەرەپتىكى قازىخانىغا كەلدى. قازىخانىنىڭ پېشايۋانلىق سۇپىسىنىڭ چۆرىسىگە تاغاق (رەشاتكا) ئورنىتىلغان بولۇپ، سۇپىدىكى ئاق كىگىز ئۈستىگە تاشلانغان نېپىز كۆرپە ئۈستىدە ئۈچ ياكى تۆرت نەپەر قازى دائىم ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ دەۋالىرىنى سورايتتى، خەت - چەكلەرگە مۆھۈر باساتتى. قازىخانىنى چۆرىدەپ كىچىك كۆرسىلاردا ئولتۇرغان خەتتاتلار قۇمۇش قەلەم بىلەن دەۋاگەرلەرنىڭ خەت - چەكلىرىنى يازاتتى. ئاھالە قويۇق شەھەر بولغاچقا

قويغاندىن كېيىن باشقا قازىلارغا كوز يۈگۈرتىپ قايتا هوكۇم قىلدى:

— ئىم - ئىم. ھەر بەندىكى قىلغان گۇناھىغا تووبە قىلىپ مەغپىرەت تىلىسە، بۇ ياخشى ئىش، — دېدى باش قازى ئاۋازىنى تىترىتىپ، — ئەگەر ئېيىپكار تووبە قىلىپ ئىشتىراپ تولەش يولى بىلەن ئەيىپ ئۆتۈنگەن بولسا، ئىلگىرىكى هوكۇم بىكار قىلىنىپ، تەن جازاسىدىن خالاس قىلىنسۇن. قالغان ئىككى گۇناكارغا رىايە قىلىنمىسۇن!

موتىپلار سودىگەرنى بىر چەتكە چىقىرىپ، ئاياللارنى ئۇرۇش تەييارلىغىنى كوردى. ئاياللار يىغلاپ سايراپ تۇراتتى:

— هىچ گۇناھىمىز يوق، نامەھرەم بولغىنىدەك هىچ ئىش ئۆتمىدى. قىزىمنى هاممامنىڭ ئويىگە ئېلىپ كېتىۋاتتام، بۇ سودىگەر ئۇچراشتى. بىز يولنىڭ بۇ چېتىدە ماڭدۇق، هىچقانداق گەپ - سوز قىلىشمىدۇق.

— ئاغزىڭنى يۇم قېرى دەللە!

موتىپلار ئاياللارنى سىلكىپ سوزلىگىلى قويمىدى.

موللا زەيدىن ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن، موتىپلاردىن بىرسىنى يېنىغا تارتىپ قولىغا ئىككى سەر تەڭگە تۇتقازدى، موتىپ دەرھال قازىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئىككى سەر تەڭگىنى تاپشۇرۇپ شىۋىرلىدى. قازىلار ئوز ئارا يەنە كوز ئۇچراشتۇرغاندىن كېيىن باش قازى هوكۇمنى ئوزگەرتتى:

دەرە كوتەرگەن بىر قانچە موتسىپلار بىر ئەركەك، 2 لەپەر چۆمبەل ئارتقان ئايالنى ھەيدەپ كىرىپ قازىلارغا توغرا قىلدى. بۇلار بىلەن تەڭ تاماشاكورگۈچى بىرتوپ ئادەملەردۇكىرىشىپ كىرىپ قازىخانا ئەتراپىغا لىق تولدى. موللازەيدىن بۇ تاماشانى كورۇش ئۈچۈن توختاپ قالدى.

— بۇ ھاياسىزلارنى تۇرۇمتاي كول بېشىدىن تۇتۇپ كەلدۇق — دېدى موتسىپلاردىن بىرسى ئەرز قىلىپ.

قازىلار بۇلارغا قاراپ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، باشقازىغا قارىدى. باش قازى ھوكۇم چىقاردى:

— شەرىەتكە خىلاپ ئىشلار قاتتىق جازالىنىشى كېرەك، چالما - كىسەك قىلىنىشى لازىم.

— دەلىللەرتۇلوق بولمىغىنى ئۈچۈن دەرىگە بۇيرىساق! — دېدى قازىلاردىن بىرسى پىكىر قىلىپ.

— بۇ ھاياسىزلاردىن ئەركەككە ئوتتۇز، ئاياللارغا يىگىرمىدىن دەرە ئۇرۇلسۇن!

موتسىپلار چاقماقتەك تېز ھەركەتتە ئېيىپكارلارغا جازا بەرمەكچى بولۇشتى. ئەركەك ئەيىپكار، موتسىپلاردىن بىرسىگە شىۋىرلاپ، يانچۇغىدىن بىرسەرتەڭگە چىقىرىپ ئۇزاتتى. موتسىپ تەڭگىنى شۇ ئانلا قازىغا ئېلىپ بېرىپ ئالدىغا قويۇپ:

— بۇ سودىگەر يولپويى يالۋۇرۇپ، ئوز گۇناھىغا توۋە قىلىپ كەلدى. ئەلھال كاپارەت بەرسەم دەيدىغان تەلىۋى بار، — دېدى.

قازى تەڭگىنى قوبۇل قىلىپ كورپە ئاستىغا باستۇرۇپ

سەۋۇر قىلمىغان ئىدى، شۇڭا ئۇ بۈگۈن كورگەنلىرى بويىچە قەشقەر قازىلىرىغا هەيران بولۇپ، تاتلىق ئۇيقۇدا تاپالماي خېلى ئاۋارە بولدى.

(2)

شۇ كۈنى كەچتە موللازەيدىن بىلەن غۇلام دەرىدىن قۇتقۇزۇلغان ئايالنىڭ ئۆيىگە باردى.

— ئەسسالام ئاچا، پۇلىمىزنى ئالغىلى كەلدۇق، — دېدى موللازەيدىن چاقچاق قىلىپ.

— پۇل ئايلانسۇن، — دېدى ئايال مېھمانلارنى يۇقۇرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىپ ۋە ئالدىراپ كورپە سېلىشقا باشلىدى، — بۈگۈن چوڭ بىر بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ، ئۆيۈمگە كېلىپ ھەقەمسايىلىرىمغا بولغان ۋەقەنى سوزلەپ بەرسەم ھەممىسى ھەيران بولۇشتى. رەھىمدىل باۋچە قانداق ئادەمدۇ، بىر كورسەك بولاتتى دەپ ئارزۇ قىلىشتى. هازىر ئاڭلايدىغان بولسا، ھەممىسى كورگىلى كىرىدۇ.

— كورگۈچىلىگىمىز بار ئادەممۇ ئەمەسمىز، — دېدى موللازەيدىن.

— هەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە، هەر قايسىلىرىنىڭ قىلغان هىممەتلىرى كىچىك ئىش ئەمەس، — دېدى ئايال مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، — پۈتۈن قەشقەرگە پۇركەتكۈدەك ئىش بولدى. ئەگەر بىز بۈگۈن شۇ جازاغا ئۇچرىغان بولساق، بۇنچىلىك ئورە تۇرالىشىمىزغا كوز يەتمەيتتى. قازىخانىنىڭ دەرىسى بىزدەك ئۇرۇق ئەت تۇل خوتۇن كەمبەغەللەرگە قاتتىقراق تېگىدۇ.

— ئىم - ئىم، ئېيىپكار ئاياللار، ئۈچۈن بىر رەھىمدىل مۇسۇلمان خالىس ئىشتىراپ تولەپ گۇناھىنى تىلىدى. ئەمەلدە ھەم خىلاپ شەرئى ئىشلارنىڭ بولغىنىغا دەلىل - ئىسپات تولۇق بولمىغىنى ئۈچۈن ئىلىگىرىكى ھوكۇم بىكار قىلىنىپ تەنبىھ بېرىپ ھايدالسۇن!

جازادىن قۇتۇلغان ئاياللار مىڭ قەترە شۈكرى قىلىپ رەھمەت دېيىشىپ ھېيتكاردىن چىقىپ كېتىشتى. غۇلام بولارنىڭ كەينىدىن قارا كۆرۈپ ئۆيىنى پىششىق كورۇۋالغان ئىدى.

يات كىشىلەر ئۈچۈن خالىسانە ئىككى سەر تەڭگە چىقىرىپ جازادىن قۇتقۇزغان رەھىمدىل مۇسۇلمان توغرىسىدا ھەممە ئادەم غۇلغۇلا قىلىشىپ، كىم ئۇ؟ نەدىن كەلگەن ئادەم ئۇ؟ دېيىشىپ تارقاپ كەتتى.

مۇللازەيدىن ھېيتكاردىن چىقىپ، شەھەرنىڭ باشقا مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىپ ئاخىرى چۈشكۈن قىلغان سارىيىغا قايتىپ، ئاتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى ئۆزىمۇ ئارام ئالماقچى بولدى.

بۈگۈنكى ۋەقەلەر ئىچىدە ئۈنىڭغا قازىخانا ۋە قازىلارنىڭ ئىشلىرى قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى. ھۇجرىغا كىرىپ تەگىگە بېشىنى قويغان ھامان، قازىلارنىڭ ھەركەتلىرى، ئۆز ئارا قىلىشقان ئىشارەتلىرى، پۇل ئالغان ۋاقىتتىكى ئاچكوزلۇكلىرى بىر بىرلەپ كوز ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇلاردىن يىرگەندى. مۇللازەيدىن كىچىكىدىن تارتىپ ھازىرقى يېشىغا قەدەر قازىخانىدا قازىلارنىڭ مۇنداق بولۇشىنى تە-

ئاشقانتى. بۈگۈن ئۈيىگە ئاپىرىپ كېلەي دەپ كېتىۋاتـساق كوچىدا ھېلىقى سودىگەر ئۇچرىدى. بىز بۇ قاناتـتا ماڭدۇق، سودىگەر ئـۇ قاناتـتا ماڭـدى. گەپ - سوز قىلىشـقىـنىمىزمۇ يوق. ئۇ تەرەپتىن موتـسىپ ئاخۇنۇملار چىقىپ كەلدى. قوسۇ-غىمدا ئاغرىغىنىڭ بولمىسا تاۋۇز يېيىـشتىن قورقما دىگەندەك، بىزدە ھېچ ئىش بولـمىغاچقا خىرامان مېڭـىۋەردۇق. ئۇ خەق-نىڭ بىزنى تۇتۇپ قازىخانىغا ئاپىرىدىغانلىقى ئۇخلاپ چۈشى-مىزگىمۇ كىرمەيتتى......

ئايال مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە چاي ئىسـسىقلاپ، تەك-لىپ قىلغاچ سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇ مۇسۇلمانىنىڭ شەھرىدە بىز ئايال خەقنىڭ كۈنى-مىز بەك تەس بولۇۋاتىدۇ، ئويدىن تالاغا چىقماي ئولتۇرۇۋې-رەي دىسەك يەنە بولمىغان. ئانچە - مۇنچە بازارلىق قىلمى-ساق تۇرمۇش دىگەندە يەنە بولمايدۇ. كوچىغا چىقساق ياكى ئۇرۇق - تۇققانلىرىمىزنى يوقلايمىز دەپ بىرەر يـەرگە ماڭ-ساق، بىزگە كوچا - كوچىدا بالا - قازا مارىشىپ تـۇرغان. خوتۇن خەقنىڭ پېشى ئوتلۇق دەپ، ئوت تۇتىشىپ بالا - قازا ياماشقىلى ئارانلا تۇرىدۇ. شۇڭا بەخۇدۇك يـول ماڭالمايدى-غان بولدۇق. مەھەللىلەردىكى ئىمام - مەزىنلەرمۇ ئەسكى بو-لۇپ كەتتى، ۋاي نامەھرەم بولدى، كوچىدا ئوزىنى بـازارغا سېلىپ ماڭدى دەپلا تۇتۇۋېلىپ، قازىخانىغا ھەيدەيدۇ. قازى-خانىمۇ خۇددى بىزدەك تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى جازالى-ساق دىنىمى ئىسلام روناق تاپىدۇ دەمدىكىن، بىزنى جازالاشقا

پۇلى بار يۈزلۈك ئادەملەرگە ئاسانلىقچە ئەگمەيدۇ. ئەگسىمۇ بوشراق ئېگىدۇ. باي خەق دېگەن ھەممە ئىشنى پۇل بىلەن ئوڭلايدۇ. بىزدە نىمە ئامال بار؟ كەلگەن بالا - قازاغا ئەلھەكمۇلىللا دېمەستىن باشقا چارىمىز يوق. ئەگەر بۇ قېتىم جازاغا ئۇچراپ كەتكەن بولسام چوقۇم كوتىرەلمەيتتىم. ئىچىمگە قان چۈشۈپ ئولۇپ كېتەرمىدىمىكىن، ھىلىمۇ ياخشى، ئاۋال خۇدا، ئاندىن قالسا ھەربىرلىرىڭنىڭ ھىممەتلىرىڭدە بالا-قازادىن قۇتۇلۇپ، ئامان تېپىپ قالدۇق. بىر ئادەمنى ئەجەللىك بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇش كىچىك ئىش ئەمەس!

قازناق ئويدىن بىرسى:

— چاي تەييار بولدى، — دېدى.

— بالام چاينى ئۆزلىرى ئېلىپ چىقىپ مېھمانلار بىلەن كۆرۈشسىلە، بۈگۈن بىزنى بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرغان ياخشى ئادەملىرىمىز شۇ. ئۆزلىرىنىڭ تاغىسىغا ئوخشاش، — دېدى ئايال.

قازناقتىن 20 ياشلار چامىسىدىكى بىر چوكان چىقىپ كۆرۈشتى. ئاندىن دەستىخان سېلىپ، چاي قويۇپ، پەتنۇس بىلەن مېھمانلارغا چاي تۇتتى. ئايال چايغا تەكلىپ قىلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھامماچامنىڭ قىزى بولىدۇ. ئېتى خەيرىنىساخان. ئۆيى قوغاندا، پات - پات كېلىپ ماڭا ھەمرا بولۇپ ھەپتە-ئون كۈن تۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ قېتىم كەلگىلى ئون كۈندىن

بۇيان، ئۇزاقتىن تۇل ئولتۇرۇپ ھايات كۈچۈرۈپ كېلىۋاتقان، ھازىر ياش قورامى 50 تىن ئاشقان ئاجىز ئايال ئىدى. غۇلامغا ھامماچىسىنىڭ قىزى خەبىرنىساخاننى بەرمەكچى بولۇپ، ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئاددى-ساددا بولسىمۇ رەسمىيەت بويىچە تويىنى قىلدى ۋە ئۆز ئۆيىنى تۇتۇپ بېرىپ، غۇلامنى ئۆزىگە كويۇغۇل قىلىۋالدى.

ئەمدى غۇلامنىڭ ئىشىمۇ بىر تەرىقىلىق جايلاشقاندىن كېيىن، موللازەيدىن بۇ ئۆيگە دائىم كېلىپ غىزا-تاماق يەپ تۇردى، كەچتە سارايغا قايتىپ كېتەتتى. بىر ئاخشىمى ھەجەرخان موللازەيدىننىمۇ ئويلەپ قويۇش توغرىسىدا سۆز ئاچتى. قىزىقارلىق خەۋەرلەرنى يەتكۈزدى:

— ھەقەمسايىمىزنىڭ تىما قتا توختىغىدەك چىرايلىق ساھىپجامال بىر قىزى بار ئىدى. يېشى 20 لەردە بار. تېخى بىر ئەرگە چىقىپ ئاجراشتى. شۇ قىزنى سىلىگە ئەپ بېرەيلى. بۇ چوكانىڭمۇ سىلىگە كۆڭلى چۈشۈپ قاپتىكەن، بىرتەگمىسەم بولمايدۇ، دەپ كويۇپ-پىشىپ يۈرۈيدۇ، — دېدى.

موللازەيدىن كۈلۈپ قويۇپ، گەپ قىلماي كېتىپ قالدى.

موللازەيدىن ئۆزھۇجرىسىغا كىرىپ تەكىگە بېشىنى قويغاندا، قاھارجان بىلەن سەتىرە قىز ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىپ بويىنىغا ئېسىلدى. ھەدەپ سوئال-سوراق قىلىپ، نەگە باردىڭ؟ نىمانچە ئۇزاق يوقاپ كەتتىڭ؟ بىزنى كۆرگۈڭ كەلمىدىمۇ؟ دەيتتى. موللازەيدىن بۇ سوئال-سوراقلار ئاستىدا ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمىدى. ئايىمخان بىلەن دەسلەپ ئۇچراشقان

بەك خۇشتار. راستىنى ئېيتساق دىنىي ئىسلامنى روناق تاپتۇرماي، شەرىئەتنى بۇزۇۋاتقانلار بايلار بىلەن موللىلارنىڭ ئۆزى. ئۇلارنىڭ نىمە قىلىۋاتقانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. مانا شۇ ھەسەن قازىنىڭ ئۆزى قانداق ئىشلارنى قىلمىغان، ھازىر بايلار نىمە قىلىۋاتىدۇ، بەگلەر نىمە قىلىۋاتىدۇ، بىزگە بەش قولدەك ئايان. بۇلۇڭ - بۇلۇڭدا خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن چىقىرىپ يۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسى شۇ خەق. ھەسەن قازىنىڭ ئۆزىمۇ بىر چاغلاردا ئۇغرىلىقچە نەچچە قىز ئالدى. ئاخىرىدا بىر كىشىنىڭ قىزىنى نىكاسىز قوينىغا سېلىپ يېتىپ، ئەتىسى يىغىشتۇرالماي، قىزنى ساندۇققا قاچىلاپ ئىككى ئادەمگە كۆتەرتىپ ھويلىدىن چىقىرىۋەتكەن. ھەممە گۇنا مەندە تۇرۇپ قاپ كۆتىرىپ نەگە بارايدىگەندەك، بۇخەق ئۆزىنى تاختۇۋىشىغا ئېلىپ قويۇپ، جازانىڭ ھەممىسىنى بىزگە راۋا كۆرىدۇ. بىزگىلا جازا بەرسە ئىسلام روناق تاپارمىش!

ئىككى پىيالە چاي ئىچىلىش ئارىلىقىدا بۇ ئايالگويا پۈتۈن بىر تارىخىي شىكايەتنامىنى ئوقۇغاندەك سۆزلەپ كەتتى. مېھمانلارمۇ دىققەت قىلىپ ئاڭلىدى. بۇلار يەنە بىر مۇنچە ئۇششاق - چۈششەك سۆزلەرنى قىلىشىپ، ئەڭ ئاخىرىدا غۇلامنى ئويلەندۈرۈش توغرىسىدا ئەھۋاللاشتى. ئايال ماقۇل كۆرۈپ غۇلامنى ئويلەندۈرۈش ئىشىنى پۈتۈنلەي ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

بۇ ئايالنىڭ ئىسمى بۈۋى ھەجەرخان. كۆيۈسى ئەسكەر بولۇپ تاغ ئارقىسى (ئۈرۈمچى تەرەپ)غا چىقىپ كەتكەندىن

لۇق بالا بولۇپ، بەدرىددىن مەخسۇمنىڭ كۆيىگى ئىدى. مەخسۇم بۇ قىز بىلەن توي قىلىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئارزۇ قىلىپ، ئۆزىنى خوش قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە شەھەر ئىچىدىكى مەشھۇر سودىگەر، ئوبۇل ھاجىم پۇلىنىڭ كۈچى بىلەن كىشىلەرگە تۈيدۇرمايلا تۈتىنگۈلنى 3-خوتۇنلۇققا ئەمرىگە ئېلىۋالدى. بۇ ئىش بەدرىددىن مەخسۇمگە قاتتىق زەربە بولدى. بۇ ۋەجىددىن ئۆزىنى تۈمەن دەرياسىغا تاشلىۋەتمەكچى بولدى. لېكىن بۇ خىل تەۋەككۈلچىلىكتىن كورە ھايات يۈرۈپ، تۈتىنگۈل بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى ياخشىراق ئىدى. شۇڭا مەخسۇم ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى بويىچە يول ئىزلەپ ئاخىرى زۈمرەتخاننى تېپىپ، يالۋۇرۇپ يۈرەتتى. بۇ ئەھۋالنى زۈمرەتخان شۇ كۈنلەردە ھەجەرخان ۋە خەيرىنىساخانلارغا سوزلەپ بەرگەن ئىدى. بۈگۈن موللازەيدىن چۈشلۈك تاماققا كەلگەندە ھەجەرخان بۇ ئەھۋالنى ئۇنىڭغىمۇ سوزلەپ بەردى.

موللازەيدىن ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇۋى ھەجەرخانغا بىرمۇنچە مەسلىھەت - ئەقىل كورسەتتى. كېيىنكى ئىشلار شۇ تەخلىتتە يۈرگۈزۈلدى.

مەخسۇم بۇ قېتىم كېلىپ ئەھۋال ئېيتقاندا، زۈمرەتخان ئۆز پىكرىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇپ:

— بىردىن - بىر چارە — سىلىنى ئايالچە كىيىندۈرۈپ باشلاپ بېرىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، ئوبۇل ھاجىمنىڭ ھويلىسىغا كىرگىلى بولمايدۇ، — دېدى.

چاغلىرى، توي ئاخشىمى، ھەممىسى تەسۋىيدەك تىزىلىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. بۇ خىياللاردىن ئۇنىڭ يۈرىكى يالقۇنجاپ، ھازىرلا ئۇيىگە كەتكۈسى، بالىلىرىنى قۇچىغىغا ئېلىپ ئەركىلەتكىسى كەلدى. قولىنى ئۇزارتىپ كوردى. لېكىن ئۇيدە ئۇ-زى يالغۇز ئىدى. بۇ ئاخشىمى ئۇ بەكمۇ ئۇزۇندا — تاڭ ئا-تارغا يېقىن ئۇخلاپ قالدى.

(3)

ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مەخسۇم ھەجەرخانى-نىڭ يەنە بىر ھەقەمسايىسى زۇمرەتخانىنىڭ ئۇيىگە ئەھۋال ئې-تىپ يىغلاپ كۈندە كېلىۋالىدىغان بولدى. بۈگۈن يەنە كېلىپ زۇمرەتخانىنىڭ ئۇيىگە سالام بېرىپ كىردى. موماي مەخسۇمنى ياخشى قارشى ئېلىپ، كورپە ئۇستىگە ئولتۇرغۇزدى. مەخسۇم پاتىھە قىلىپ، ئازراق ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئۇز مۇددىئاسىنى سوزلەشكە باشلىدى.

— قانچىلىك پۇل كەتسىمۇ مەيلى، مېنى بىر كورۇشتۇ-رۇپ قويمىسىلا چىداپ تۇرغىدەك ھالىم قالمىدى، — دېدى مەخسۇم يېلىنىپ.

— بۇنىڭغا قانداق ئامال قىلارمىز، ئوبۇل ھاجىمنىڭ ئويى بەك چىڭ. ئەركەك چىۋىنمۇ كىرەلمەيدۇ، — دېدى زۇم-رەتخان بېشىنى چايقاپ.

— جېنىم ئاچا، خوش بولاي.

شۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق ئەيسىراخۇن دۇپپىچىنىڭ تو-تىنگۇل ئاتلىق بىر قىزى بار ئىدى. ئوزى ساھىپجامال، چوغ-

— ئاچا، بۇخېنىم كىم بولىدۇ؟ نەگە باشلاپ كېتىۋاتىدىلا؟ — دەپ سورىدى.

ئىككىنچى بىرسى مەخسۇمگە يېقىنلاپ:

— كىم بۇ؟ بىز بىر كۆرەيلى، — دەپ پەرەنجىنى ئاچماقچى بولدى.

مەخسۇم ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىق ئۈچۈن بېشىنى قاچۇردى. ئۇ قاچقانسېرى يىگىتلەر تېخىمۇ قىزىقتى. شۇنداق قىلىپ تار كوچىدا بۇلار ئاز - پاز ئىگىز - پەس بولدى. شۇ پەيتتە بۇ تەرەپتىن مەھەللە جامائەتلىرىدىن بىر قانچىسى پەيدا بولۇپ، ھاياسىزلارنى تۇتماقچى بولدى. يىگىتلەر ئامال قىلىپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئاياللار تۇتۇلدى. جامائەت ئەمدى بۇلارنى ھېيتكار قازىخانىسىغا ھەيدەپ ماڭدى.

ھەسەن قازى باشلىق تۆرت نەپەر قازى قازىخانىدا ئولتۇراتتى. بۈگۈن جۈمە كۈنى بولغاچقا ھېيتكاردا ئادەم ئادەتتىكىدىن كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېيىپكار ئىككى ئايالنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىپ كەلگەن نەچچە يۈزلىگەن ئاھالىلار ھېيتكار قازىخانىسىنىڭ ئالدىغا لىق تولغان ئىدى. ئاياللارنى ھەيدەپ كەلگەن جامائەت قاتتىق شىكايەت قىلىپ، بۇ بىھايا نومۇسسىزلارغا قاتتىق جازا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. قازىلارمۇ دەرغەزەپ بولۇپ:

— ئۇلۇغ جۈمە كۈنى. ناسازا ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان بىھايا شەرمەندىلەرگە 40 دىن دەررە ئۇرۇلسۇن! — دېدى ھەسەن قازى غەزەپ بىلەن ۋاقىراپ.

— ئاچا، بۇ ئىش قانداق بولار؟ — دېدى مەخسۇمسەل ئىككىلىنىپ.

— جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ — تەقسىر، شۇنداق قىلمىسىلا، بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئوبدان چارىلىرى بار؟

— ساقال - بۇرۇتۇم بىلەن ئەپلىشەرمۇ؟

— سىلىنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى تېخى مەخسۇم ساقىلىغۇ؟ ئانچە پەلەز تارتقان ساقالمۇ ئەمەس. پەرەنجىنىڭ ئىچىدە قېلىۋېرىدۇ، ئۆزبېك ئايىمىلىرىنىڭ پەرەنجىسىدىن كەيدۈرسەم قىلچە چانمايدۇ، - دېدى زۇمرەتخان.

مەخسۇم ماقۇل بولدى. بىر پەستە مەخسۇمنى كىيىندۈرۈپ، راۋرۇس بىر چوكان قىلىپ ياسىدى. مەخسۇمنىڭ پۈتىدىكى سىپتا تىكىلگەن مەسە ئۆز ئەينى قالدى. ئاندىن هويلا ئىچىدە مېڭىش - تۇرۇشنى ئانچە - مۇنچە مەشىق قىلدۇردى. قوپاللىراق ماڭسا، پىكىر قىلىپ سىلىقراق مېڭىشنى ئۆگەتتى. شۇنداق قىلىپ، مەخسۇمنىڭ تۇرقى غىلدىرلاپ مېڭىشلىرى سىناقتىن ئۆتكەندىن كېيىن، بەلگىلەنگەن ۋاقىت بويىچە مەخسۇمنى باشلاپ كوچىغا چىقىپ، ئۇبۇل هاجىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە يول ئالدى. بۇلار چوڭ كوچىنى توغرا كېسىپ، ئىككىنچى بىر كوچىغا كىرگەندە، تار كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن ئىككى نەپەر شەھەر يىگىتى چىقىپ كەلدى. بۇ يىگىتلەر زۇمرەتخاننى پىششىق تونۇيتتى. شۇڭا يېقىنلاپ كەلگەندە يىگىتلەر زۇمرەتخاننى توساپ:

— بولغۇلۇق بولدى، ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ، — دېدى ھەجەرخان تەسەللى بېرىپ، — ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا كەلمەيدىغان ئىش يوق. ئەمدى تولا خاپا بولماستىن نەچچە ئون كۈن تالاغا چىقماي ئۆيدە ياتسىلا، خەقنىڭ ئاغزى بېسىلسۇن، ئاڭغىچە بىر گەپ بولار!

مەخسۇم بىر سائەت ئىچىدە ئۆز بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنى ئويلاپ، كۆزىگە ياش ئالدى. يۇرت خەلقى ۋە دادىسىنىڭ ئالدىغا قانداق چىقىش، ئۇلارنىڭ يۈزىگە قانداق قاراش مەسىلىسى ھەممىدىن ئېغىر ئىدى. شۇڭا ئۇ چەكسىز قايغۇ-ھەسرەت ئىچىدە غەمگە چۆكۈپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ياتتى. ئانچە-مۇنچە تالاغا چىققاندا، قۇياش نۇرىغىمۇ بەخۇدۇك باقالماي قالغان ئىدى.

(4)

بۇ ۋەقە بىر كۈن ئىچىدىلا پۈتۈن قەشقەرگە پۈركەتتى. شەنبە كۈنى يېقىن ئەتراپتىكى سەھرا قازىلىرىدىن ئابلا قازى ئاتايىن شەھەرگە كېلىپ، ۋەقەنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تىڭتىڭلاپ ئۆگەنمەكتە ئىدى. بۇ كىشى ئالدى بىلەن ھەسەن قازىنى يوقلىدى.

ھەسەن قازى شەنبە كۈنىدىن باشلاپ قازىخانىغا كەلمىدى، مىجەزىم يوق، دەپ ئۆيىدە يېتىۋالغان ئىدى. ئابلا قازى يوقلاپ كېلىپ بىر مۇنچە تەسەللى سۆزلەرنى ئېيتتى، شۇ بابادا ھەسەن قازىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆزەتكەندىن كېيىن، قايتىپ چىقىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇبىي كوچىسىدىكى بىر

ئالدى بىلەن ياش «ئايال»نى دەرىگە باستى. 13-دەرە ئۇرۇلغاندا مەخسۇم «ۋايجان دادا!» دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

پەرەنجە ئىچىدىن چىققان ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ھەممەنى ھەيران قالدۇردى. قازىلارمۇ ھاڭ - تاڭ بولۇپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى. موتىسىپلاردىن بىرسى كېلىپ پەرەنجىنى قايرىپ بەدىرىدىن مەخسۇمنى كوردى. ھەسەن قازى كورۇپ، «ھا ...» دەپ ئوڭدىسىغا چۇشتى. ھەسەن قازى بۇنداق ئىشنى ئۇخلاپ چۇشىدىمۇ كورمىگەن ئىدى.

دەل شۇ چاغدا موللازەيدىن ئوتتۇرىغا چۇشۇپ:

— يىپپىڭلار، يىپپىڭلار، سەت بولىدۇ، — دېدى - دە، پەرەنجىنى ياپتۇرۇپ، ئاندىن يېنىدىن ئىككى سەر تەڭگە چىقىرىپ قازىلارغا ئۇزاتتى، — مەن بۇ ئىككى ئېيىپكار ئۇچۇن خالىس ئىشتىراپ تولەيمەن!

ھەسەن قازى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تەڭگىنى ئالدىدە، كىگىز ئاستىغا بېسىپ:

— بىھايالار دەرھال كوزدىن يوقالسۇن! — دەپ ۋاقىرىدى.

مەخسۇمگە غۇلام ئىگىدارچىلىق قىلىپ ئويىگە ئېلىپ كەلدى. پەرەنجىنى يەشتۇرۇپ، كوڭلەكنى سالدۇرۇپ ئەسلى مەخسۇم ھالىتىگە كەلتۇردى. ئون ئۇچ دەرىنىڭ ئازاۋىدىن كورە، شەرمەندىلىك مەخسۇمنىڭ جېنىغا پاتقان ئىدى. شۇڭا مەخسۇم قوينىڭ قوزىسىدەك، ھەر قانداق گەپ، مەسلىھەتلەرگە ئىتائەت قىلاتتى.

— ئەلۋەتتە باي بولىدۇ. قەشقەر دىگەن چوڭ شەھەر. خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى ئون - يىگىرمە دەۋا خېتىگە مۆھۈر باسىدۇ، كەم دىگەندە بەش - ئون سەر تەڭگە تاپىلىدۇ. بىر ئاي دىگەن ئوتتۇز كۈن، بىر يىل دىگەن ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن. كۈنىگە بولمىدى دىگەندە ئۈچ - تۆت سەر تەڭگە تاپسا، جەملەپ كورۇڭلار قانچە بولۇپ كەتتى؟ بۇنىڭدىن باشقا توي-تۆكۈن، نەزىر - چىراق، ئەۋقاپ كىرىمى. يىلىغا كەم دىگەندە ئىككى مىڭ سەر كۈمۈش دىسەك مۇبالىغە ئەمەس. قەشقەرگە باش قازى بولماق خۇدانىڭ غەزنىسىگە چوكۇۋالغان بىلەن باراۋەر...

قادىرخان بۇ ھىساۋاتنى ئاڭلاپ پىشانىسىغا بىرنى ئۇر-دى - دە، ھەيران بولۇپ:

— دۇكانىدا ئولتۇرۇپ كۈنىگە بەش مىسقال پايدا تاپ-ساق، تۇمىغىمىزنى ئاسمانغا ئاتىدىكەنمىز، — دىدى.

— ھازىر بەدرىددىن مەخسۇم نەدە؟ — ئابلا قازىجىد-دى تۇستە سورىدى.

— ئۇستەڭ بويىدىكى بىر ئۆيدە. ئۆي ئىگىسى ھازىر بۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى، — دىدى قادىرخان قازىنىڭ كوزى-گە قاراپ، — لازىممىتتى؟

— لازىم بولمامدىغان!

— مانا كەپقالدى، — قادىرخان دۇكانىدىن لىككىتە چۈشۈپ غۇلامنى قىچقىرىپ شىۋىرلىدى. غۇلام ئابلا قازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام قىلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى.

— ئۇكام سىزنى ھىلىقى مەخسۇمنى پۇلغا سېتىۋاپتۇدەپ ئاڭلىدىم، راستمۇ؟

ملىش مال دۇكىنىدا ئولتۇرۇپ، ۋەقەنى دۇكاندار قادىرخان-
نىڭ ئاغزىدىن ئەينەن ئاڭلاپ، ئىنتايىن خوشال بولۇپ كۈ-
لۈمسىرىدى.

— جاھان دېگەن ئۆزۈن، كىمنىڭ قانداقلىغىنى ئۆزى
خىلايدۇ، — دېدى ئابلا قازى دۇكاندارغا قاراپ، — مانا بۇ
نىمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— بۇ گەپ ھازىر شەھەرگە سىغماي كەتتى، — دېدى
دۇكاندار مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— سىغامدىغان، سىغامدىغان! ھىجىرىيىنىگە بىر مىڭ ئۈچ
يۈز يىل بولدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مىڭ ئۈچ يۈز يىلغىچىمۇ
سىغمايدۇ، ئالەمگە سىغمايدۇ، — دېدى ئابلا قازى ئىچىلىپ
ۋە قەتئى ھوكۈم چىقارغان ئاھاڭدا، — ھەسەننىڭ ئاتا-
بوۋىلىرىمۇ شۇنداق چاكىنا ئوتكەن خەق. ئىززەت-ئابروي
كوتىرەلمەيدۇ. بىر يەردىن بولمىسا، بىر يەردىن مېزى چۇۋۇ-
لۇپ تۇرىدۇ. ھەسەننىڭ ئوقۇشىمۇ تايىنلىق، بۇخارادىن يې-
نىپ كېلىپ، بازارچاقانىڭ قىلىپلا باش قازىلىقنى قولغا
ئېلىۋالغىنى بولمىسا، بىزلەر سەھراغا كېتىپ، ھەسەن شەھەر-
دە قالامتى؟ ئۇ چاغدا چاقانلىق قىلىپ، دوتەينىڭ ئاغزىدىن
كىرىپ-بۇرنىدىن چىقىپ، بۇ مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋالدى.
ئاخىرى بۇ ئابروينى كوتىرەلمەي رەسۋا بولدى. نىمە دېگەن
شەرمەندىلىك، نىمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— لېكىن، ئىككى-ئۈچ يىلدىلا قالتىس بېيىپ كەتتى،—
دېدى قادىرخان مىيىغىدا كۈلۈپ.

قادىرخان دۇكاندىن ئىككىنچە چۈشۈپ، نوۋىتى تەرەپكە كەتتى. ئانچە ھايال بولمايلا زۇنۇن ئاخۇننى چاقىرىپ كەلدى. بۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئاخۇنۇم سۆز باشلىدى:

— ئۆزلىرى كەم دىدارغۇ؟

— خوش ئاخۇنۇم، بىز بار، — دېدى زۇنۇن ئاخۇن ئېگىلىپ.

— مەن كەلگىلى خېلى ۋاق بولۇپ قالدى. سىلە كۆرۈنمىدىلە؟

— ئۆزلىرىدىن بىخەۋەر قاپتىمەن.

— شەرىڭلىدە گوھەر سودىسى چىقىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىنمۇ خەۋەرسىزمۇ؟

— راستىن بىخەۋەر.

— بەلكى... كىرپىدەك تۈگۈلۈپ ياتىپلا - دە! ئۇنداق ياتسىلا جان باقالمايلا. كاللىنى سىلكىۋەتسىلە، گوھەر سودىسىنى ئۇستىلىق بىلەن چاپسان ئىشلىسىلە، تومۇرنى قىزىغىدا سوقسىلا. قوم دەرۋازىدىكى بىر ئېغىز دۇكاننى دەسمايە قىلىپ، مەخسۇمنى يۈز سەر تەڭگىگە سېتىۋالدىم دەيدىغان موھۇرلۇك تىل خەت پەيدا قىلالامىلا؟ قولىدىن كېلەرمۇ؟

— كېلە، كېلە، — زۇنۇن ئاخۇن ئابلاقازىنىڭ كۆزىگە قاراپ، ئاللىقانداق ھىلە - نەيرەڭلەرنى چۈشەنگەندەك بولدى - دە، خۇشلىنىپ كېتىپ قالدى.

ئاردىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ تۆۋەندىكى بىر نۇسخا خە- ئىنشا قىلىندى:

— خوش ئاخۇنۇم، سېتىۋالمىدۇق، بىلسەك باش قازىنىڭ ئوغلىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلق ئالدىدا سەتىلىش بولغىنىغا قاراپ 2 سەر تەڭگە بىلەن قۇتقۇزۇپ قويدۇق، — دېدى غۇلام.

— ئۇكام سەن، مەخسۇمنى ماڭا ئەلىك سەر تەڭگىگە سېتىپ بېرەلەمسەن؟

— نېمە دېگەنلىرى ئاخۇنۇم؟ — دېدى غۇلام ھەيران بولۇپ.

— كەم باھا بېرىپ قويدۇممۇ؟

يوقسۇ.

— سەن نەلىك؟

كورلىلىق.

— كورلا دېگەن لوپنۇرغا يېقىن. ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرى سەل ياۋا كېلىدۇ. مەن ساڭا چۈشەندۇرۇپ قوياي، بەدرىدىن مەخسۇمنىڭ باھاسى گوھەر بىلەن تەڭ. ناۋادا بىرەر كىشى مەخسۇمنى سېتىۋالىمەن دېسە ئەللىك سەر ئەمەس، بەش يۈز سەرگىمۇ كەم بولىدۇ، دەپ تۇرۇشىڭ كېرەك. بىلدىڭمۇ؟ بىلگەن بولساڭ ئۆيىڭگە قايت. لېكىن ھېچكىمگە تىنما، — دېدى ئابلا قازى. غۇلام خوش دەپ كېتىپ قالدى.

ئابلا قازى غۇلام ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، قادىرخانغا قاراپ سورىدى:

— بىزنىڭ ھېلىقى توخۇ پوقى بارمۇ؟

زۇنۇنما؟ بار، بار.

— مەن بىلەن بىر كۆرۈشسۇن.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتۈپ، خەتنىڭ ئىككىنچى نۇسخىسى ئىنشا قىلىندى:

تارىخىي بىر مىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەبىيئەل ئاخىرنىڭ ئون سەككىزىنچى كۈنى شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلىندىكى: قەشقەر كونىشەھەر باش قازىسى ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مەخسۇم بىر توپ ئادەمنىڭ قولىدا ئولجا تەرىقىسىدە قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، قۇل تەرىقىسىدە سودا بولۇپ، ئازاپ - ئوقۇبەت، قايغۇ - مۇزەللەت ئىچىدە قالغانلىقى ئۈچۈن دىيانىتىمىزنىڭ كۈچى، مېھرىمىزنىڭ ھارارىتى بىلەن بەدرىدىن مەخسۇمنى خارلىقتىن قۇتقازماق بولغىنىمىزدا، ئەھلى - جامائەت سالا - سۇلھە بىرلەن مەخسۇمنى مىڭ سەر ئاق كۈمۈشكە توختام قىلىشتىلەر. مەنكى نورۇزبەگ ئىككى دۇنيالىق ساۋاپلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، مىڭ سەر كۈمۈشنى نەق تۆلەپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى سېتىۋېلىپ خارلىقتىن قۇتقۇزدۇم. مەنكى زۇنۇن ئاخۇن يۇقۇرقى باھا بويىچە مىڭ سەر كۈمۈشنى نەق تاپشۇرۇۋېلىپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى نورۇز بېگىمگە ئوتەل قىلىپ بەردىم. سوزۇمنىڭ راستلىقى ئۈچۈن قولۇم قويدۇم. شاھىتلار: ئىمىن پاششاپ قولۇم قويدۇم، روزى ئاخۇن ئاقساقال قولۇم قويدۇم.

بەشكىرەم ئابلا قازى موھرى باستىم.

رەبىيئەل ئاخىر × كۈنى

تارىخىي بىرمىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەبىيەل
ئەۋۋەلنىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى، مەنكى
غۇلاممىدىن شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلدىمكى،
قەشقەر كوناشەھەر ھېيتكار قازىخانىسىدا بەردىدىن
مەخسۇم بىننى ھەسەن قازى ئوغلىغا توييۇقسىزھادىسە كې-
لىپ، بۇسەۋەپتىن پەيدا بولغان تەڭلىك - خىجالەتچىلىك-
لەرگە رەھىم قىلمىش ۋەجىدىن ئىشتىراپ تولەپ قۇتقۇ-
زۇپ، جانابى ھەسەن قازىنى يۇرت خەلقى ئالدىدىكى
رەسۋاچىلىقتىن خالاس قىلغان ئىدىم. مېنىڭ بۇ ئاز-
غىنە كورسەتكەن ھىممەت - ساخاۋەتلىكىمگە كاتتا باھا
بەرگەن كىشىلەر ماڭا تەھسىن - ئاپىرىن ئوقۇغاندىن
تاشقىرى بەردىدىن مەخسۇم ئۈچۈن ھەق تولەپمەندىن
سېتىپ ئالماقچى، مەخسۇمغا ئوز شەپقەتلىرىنى كورسەت-
مەكچى بولۇشتىلەر. شۇ سەۋەپتىن كەمىنىلىرى ئەھلى -
جامائەتنىڭ سالا - سۇلۇلىرىنى قوبۇل كوروپ، مەخ-
سۇمنى ساۋاپلىق ئۈچۈن يۈز سەر تەڭگىگە سېتىپ پۇ-
لىنى نەقدانە تاپشۇرۇۋالدىم. سوزۇمنىڭ راستلىقى،
دەۋا - دىگەر قىلماسلىقىم ئۈچۈن قولۇمنى قويدۇم.

غۇلاممىدىن.

سودا ئۈستىدە شاھىت بولغۇچىلار: باقاخۇن قو-
لۇمنى قويدۇم، سوپاخۇن قولۇمنى قويدۇم. مەزكۇر ئىن-
شانىڭ راستلىقى ئۈچۈن ئابلا قازى موھرى

رەبىيەل ئەۋۋەلنىڭ × كۈنى

چايقىۋېلىپ گەپ قىلسىلا، قانداق ئادەمنى نائەھلى دەيدۇ؟ ماڭا بىر قارىسىلا! ساقاللىرىنى سورەپ، سەت بولا دىمەستىن بەكراخۇنىنىڭ قىزىنى بىر كېچە قويىنلىرىغا سېلىپ يېتىپ، ئەتىسى ساندۇققا قاچىلاپ چىقىرىۋەتكەنلىرى يادىلىرىدا باردۇ؟ سېلىنىڭ شۇ ئىشلىرى نائەھلىلىك بولامدىكەن؟ مېنىڭ بالام ھېچقانچە ئىش قىلغىنى يوق، بېشىغا پەرەنجە چۈركىگەندىن باشقا نىمە ئىش قىپتۇ ...، ئۇ تېخى ياش بالا ......

— ۋاي - ۋۇي كونا مازلىنى چۇۋۇپ! .... - قازى بوينىنى تولغاپ تەتۇر قارىۋالدى.

— ۋاقتى كەلگەندە كونىسى، يېڭىسى بولۇپ ھەممىسى چۇۋۇلىدۇ، چۇۋۇمىساق كىمنىڭ نائەھلى، كىمنىڭ نائەھلى ئەمەسلىكى ئاجرالمايدۇ.

ئىشىكنىڭ ھالقىسى تاراقلاپ، ئەلا خېنىمنىڭ سوزىنى كېسىپ قويدى. ياش بالا بېرىپ ئىشىكنى ئاچقاندا ھويلىغا ئابلا قازى كىرىپ كەلدى. سالام بېرىپ، پاتە ئوقۇغاندىن كېيىن ھال - ئەھۋال سورۇشۇپ مۇڭداشقىلى باشلىدى:

— خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىزنىڭ شەھرىمىز نىمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ!؟ — ئابلا قازى تەئەججۇپلەنگەن ئاھاڭدا سوزلەشكە باشلىدى، — خەلق دىگەندە ئىنساپ كوتىرىلىپ، ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلار چىققىلى تۇردى!

— ئىنساپنىڭ كوتىرىلگىنى ياخشى، — دىدى ھەسەن قازى كەسكىن ئاھاڭدا.

— يائاللا، يائاللا!! — دىدى ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ كوزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىپ.

ھەسەن قازىجاھاندا نىمە بولۇۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ بېشىدا قانداق ئوت كۆيۈۋاتىدۇ، خەۋەرسىز ئۆيدە ياتاتتى. مىجەزىم يوق دەپ قازىخانىغا بارمىغاچقا، يۇرت ئەھلى، ئۇلىما - كەراملار، ئۇرۇق - تۇققان، قەۋم - قېرىنداشلار ئارقىمۇ - ئارقا يوقلاپ، ھەرخىل سۆزلەر بىلەن كۆڭۈل ئېيتىپ، تەسەللى بېرەتتى. بەدرىدىن مەخسۇمنىڭ بەد ئەخلاقىدىن قاتتىق رەنجىگەن قازىنىڭ قۇلىقىغا ھەر قانچە شېرىن سۆزلەر تەسىر كۆرسەتمەلمەيتتى. لېكىن ئۇ ئىچىدىكى غەۋغا تەسىر قىلماقتا ئىدى.

— جېنىم بالام! مەخسۇم بالام، ناۋات شورىتىپ باققان بالام، تاۋاغا يوگەپ چوڭ قىلغان بالام، ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتىلىمۇ بالام، يەرگە كىرىپ كەتتىلىمۇ بالام، سۇغا تاش چۆككەندەك، ئاسماندا يۇلتۇز كۆچكەندەك يوقاپ كەتتىلە بالام!... — ئەلا خېنىم كۆز يېشى قىلىپ، ھەسەن قازىغا تەنە قىلاتتى، — ھەپتىلەر ئۆتۈپ، ئاي توشۇپ قېلىۋاتىدۇ، بالىنى ئىزلەپ قوياي دىمەي، باشلىرىنى چۆككەپ يېتىۋالدىڭلا!...

— شۇ بەدبەختنىڭ سۆزىنى قىلمىسىلا، خاپامنى ئورلەتىپ!... — قازى قوشناچىمنىڭ كۆڭلىنى ياندۇراتتى.

— بالا ئەمەسمۇ، توققۇز ئاي توققۇز كۈن قوساق كۆتىرىپ تۇققان بالامنىڭ سۆزىنى قىلماي كىمنىڭ سۆزىنى قىلاتتىم؟!...

— ئۇنداق نائەھلىنى....

— نائەھلى؟ نائەھلى دىگەن قانداق گەپ؟ ئاغزىلىرىنى

— مىڭ سەر ....

— مەن قاچان بالا ساتتىم؟ — ھەسەن قازى ئاچچىقى بىلەن ۋاقىراپ، ئابلا قازىنىڭ سوزىنى كېسىپ قويدى.

— قازىخانىدىن ئىككى سەر تەڭگە ئېشىتىراپ تولەپ، مەخسۇمنى ئاجرىتىۋالغان نائىنساپ ....

— ھە. ھە. ئۇغۇ شۇنداق بولغان، ئۇ نائىنساپ نىمە قىپتۇ؟

— مەزكۇر نائىنساپ باشقا بىر نائىنساپقا يۈز سەر كۆمۈشكە ساتىدۇ، ئۇ نائىنساپتىن يېگىمارلىق نوروز بەگ دېگەن مىڭ سەر تەڭگە باھا قىلىپ سېتىۋاپتۇ! سودا ئۈستىدە ئۆزەم بولمىسامۇ، ئوتتۇرىدىكى خەت - ۋەسىقىلەردىن ئازراق خەۋىرىم بار. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆزلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇشنى گەدىنىمدىكى قەرزىم دەپ ئالاھىدە كەلدىم. مەخسۇم ھازىر يىراق بىر تاغ ئىچىدىكى توگمەندە پوستەكچىلىك قىلىۋېتىپتىمىش. ئەگەر غەلەت بولمىسا .....

— نىمە دەپ جويلىۋاتىلا، — ھەيران بولغان ھەسەن قازىنىڭ كوزلىرى چەكچەيدى. ئىچكىرى هويلىدىن ئەلا خېنىم ھۇ تارتىپ يىغلىغان پېتى كىرىپ كەلدى:

— ھەممە گەپنى ئاڭلىدىم، جىمى ئويۇننى بىلدىم. ۋاي جېنىم بالام، مەخسۇم بالام، كوزۈمنىڭ گوھىرى بالام، ئەتىۋا بالام، ئىسىل توۋا بالام، يۈرىگىمگە داۋا بالام. بىز تىرىك تۇرۇپ غېرىپ بولغان بالام، پوستەكچى بولۇپ قالدىمۇ بالام، توزغاق باسقان بالام، تاغا يۈدۈپ مۇكچەيگەن بالام،

— ئىنساپ - تەۋپىق ئەگەر ھەممە خەقتە تەكشى كۆك-
لەيدىغان بولسا، بىز قازىلار قانداق كۆكلەيمىز؟ خەلقتە ئىن-
ساپ - تەۋپىق قانچە كۆپ كۆتىرىلسە دەۋا - دەستەك بولۇپ
تۇرىدۇ. ئوتتۇرىدا خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، ئالدىمىزغا كې-
لىپ تۇرىدۇ. ئاندىن بىز كۆكلىيەلەيمىز. ئەگەر ئۇنداق بول-
مايدىغان بولسا، بىزنىڭ مۇھۆرلىرىمىز دات باسىدۇ. سات-
ساق مىسقال تۇمۇرنى ھېچ كىشى ئىككى پۇلغا ئالمايدۇ....

— ياللا. ياكېرىم! — ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ،
كۆزلىرىنى پار - پۇر قىلىپ ھەسەن قازىنىڭ سۆزلىرىگە ھەي-
ران بولدى ۋە پەيتنى غەنىمەت بىلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇر-
دى، — ئۇزلىرى بىلەن كىچىگىمىزدىن بىللە چوڭ بولدۇق،
بىر مەدرىسىدە، بىر ھوجرىدا يېتىپ ئوقىدۇق، بىر قازاندا
ئاش يەپ، بىر چۆگۈندە چاي ئىچتۇق. بۇخارا شەرىپتىمۇ
رىيازەتتە بىللە بولدۇق، ئەزەلدىن دىلىمىز يېقىن، بىر
بىرىمىزگە ئاغرىنىمىز، بۇ يېقىندىن مىجەزلىرى كەم، قازىخا-
نىغا بارماي ئۆيدە بولۇپ قاللا. بەزەن ئىشلاردىن ۋاقىپ
بولسىلىمۇ، بەزەن ئىشلاردىن خەۋەرسىز قاللا. ھازىر يۇرتتا
ئىنساپ كۆتىرىلىپ، بىر بىرىدىن سەت، بىر بىرىدىن دەھ-
شەتلىك ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. ئۇزلىرىنىڭ ئوغۇللىرى بەدرىدىن
مەخسۇمنى بىر نا ئىنساپ قازىخانىدىن سېتىۋالدىم دەپ با-
زارغا ساپتىكەن، شۇنىڭ بىلەن شەھرىمىزدە مەخسۇمنىڭ خې-
رىدارى چىقىپ، سالا - سولۇ بىلەن مىڭ سەر، تەڭگە باھالى-
نىپ، باشقا بىر توخۇپوقىنىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ! ...

— نىمە، نىمە دەۋاتىلا؟

(5)

مۇللازەيدىن بەدرىدىن مەخسۇمنىڭ ئىشىنى بۇ قەدەر يۇغىناپ كېتىمدۇ، دەپ ئەسلا ئويلاپ كۆرمىگەن ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان قەشقەرنىڭ گۈزەللىكى، ئىسىللىكى، نازاكەتلىكى، ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنىڭ ماھارىتى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ تىرىشچانلىقى، سەۋرچانلىقى قاتارلىق يۈزەكى كۆرۈنۈشلەرنى تاماشا ئورنىدا كۆرۈپ ھاياجانلانغان، ئەمما، ئىچكى جەھەتتە بۇ قەدەر دەھشەتلىك سۈيىقەست، ھىيلە - نەيرەڭلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى سەزمىگەن ئىدى. پەقەت مەخسۇم ۋەقەسى ئارقىلىقلا، ئىززەت - ھۆرمەت تونلىرىغا ئورالغان قازىلارنىڭ ھەدىسلەر بىلەن قوراللانغان شىرىن تىللىرى ئاستىدا قانچىلىك زەھەرخەندىلىكلەرنىڭ بارلىقىنى بىر قەدەر چۈشەندى. بەلكى بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق پەسكەشلىكلەر بار، بايلار، تىجارەتچىلەر ئوتتۇرىسىدا پايدا - مەنپەئەت تالىشىپ، يەنە قانداق ھىيلە - مىكىر، ئالدامچىلىق، خىيانەتكارلىقلار مەۋجۇت؟ بۇ ئۆزلۈكىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قەشقەردە بايلىق زىيادە، مەركەزلەشكەن، بايلىرى ھەددىدىن زىيادە باي، كەمبەغەللىرى بەكمۇ كەمبەغەل ئىدى. مىڭلىغان سوچىلار (ئەپكەشچىلەر)، مىڭلىغان ھامماللار، يۈزلىگەن تىلەمچىلەر شەھەردە ئاچلىق - يالىڭاچلىق ئازاۋىنى چېكەتتى. باي ۋە موللىلار بولسا بەزمە باراۋەت، مېھماندارچىلىقلار بىلەن كۈن كەچۈرەتتى - دە، گوش، ياغ كېكىرىپ

ئاتا شەپقەتنى كۆرمىگەن بالام، ئانا مېھرى تاپمىغان بالام، ھەجەپ ئاجىز كېلىپ قالدىمغۇ بالام .....، — ئەلا خېنىمنىڭ يىغىسى پۈتۈن ھويلىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ھەسەن قازى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئېغىر غەمگە چۆشۈپ، بېشىنى سىلىپ جىم ئولتۇراتتى.

— سەۋرى قىلسىلا قۇشنانچىم، سەۋرى قىلسىلا! — ئابىلا قازى كوكۇل ئېيتىپ، بېشىنى لىڭشىتاتتى.

— ھىلىمۇ سەۋرى قىلىۋاتىمەن، ئەمدى بۇ ئىشقا مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن، دادىسىنىڭ ئەھۋالى شۇ، خۇدانىڭ زارىنى قىلىپ، نەچچە كۈندىن ئازراق بولسىمۇ ئىمزلەپ كورەيلى دىسەم «ئۇنداق نائەھلىنىڭ گېپىنى قىلما!» دەپ توساپ كەلدى. بالىمىز تېخى ياش ئەمەسمۇ؟ ئازغىنە ئىشقا نائەھلى بولۇپ كېتەمدۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ھەر ھالدا سەۋرى قىلسىلا، ئىش ئوڭشىلىپ قالار! — ئابلا قازى سوزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە — سەۋرى قىلسىلا قۇشنانچىم، ئۇنىڭ يولىنى قىلىپ كورەرمىز، — دىدى - دە، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى .....

•

كېيىنكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئەلا خېنىم ئاتىسىدىن قالغان يېگىسارىدىكى ئون چارەكلىك باغ - ھويلىسىنىڭ سەر تەڭگە باھالاپ نوروز بەككە ئوتكۈزۈپ بېرىپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى پوستەكچىلىكتىن قۇتقۇزۇپ كەلگەنمىش......

بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى. پۈتۈن ئاھالە بۇ سەيلىگە
سەلدەك ئاقماقتا. يېزا - سەھرالاردىن ئات - ئېشەكلىك ۋە
پىيادە كېلىۋاتقان سەيلىچىلەر، شەھەردىن ئات - ئۇلاقلىق،
مەپىلىك ۋە پىيادە چىقىۋاتقان سەيلىچىلەر گويا تەرەپ -
تەرەپتىن ئېقىپ كېلىۋاتقان تاشقىن سۇدەك سەيلە دېڭىزىغا
قۇيۇلماقتا ئىدى. قېرى ياش، ئەر - ئايال، ھەتتا ئۇششاق
بالىلاردىن تارتىپ گويا پۈتۈن شەھەر قومۇرۇلۇپ كېلىۋات-
قاندەك يوللارغا پاتمايتتى. غولاچ ئېتىپ ئالدىراش يول بې-
سىۋاتقان بەزەن پىيادىلەرنىڭ چەندازىلىرى① پۇلاڭلاپ، يې-
راقتىن قارىغاندا بىر ئادەمدە ئۈچ قول باردەك غەلىتە كۆ-
رۈنەتتى.

ھەزرەتنىڭ ئۆزى بارغانسېرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلان-
ماقتا. يوغان، ئايىنىغان تېرەكلەرنىڭ سايىسىدا، يولنىڭ ئىك-
كى ياقىسىدا ھەرخىل سودا دۇكانلىرى قۇرۇلغان، ناۋايخانا،
سامسىخانا، گوش گىردە دۇكانلىرى، دوغاپچىلار، يەل-يېمىش
ساتقۇچىلار، دورا پۇرۇچلار، مىلىچ مالچىلارنىڭ دۇكانلىرى قات-
قات ئورۇنلاشقان ئىدى. شەۋەت كولىنىڭ ياقىلىرىدا بوش ئو-
رۇن قالمىغان: تەرەپ - تەرەپتە مەددالار، راۋاپچىلار، قو-
شاقچىلار سورۇن تۈزۈپ، ئۆز سەنئەتلىرىنى بازارغا سالغان؛
ھەزرەتنىڭ ئەتراپىدىكى باغلاردىن نەغمە - ناۋا، داپ ئا-
ۋازلىرى ياڭرىغان ئىدى.

داش قازانلار قايناۋاتاتتى، ھەر قايسى يېزا-قىشلاق-

① چەندازا پۇل سالىدىغان خالتا.

يۈرەتتى. قەشقەردە بۇ ئىككى خىل تەقدىر تولىمۇ ئاشكارا كورۈنەتتى.

موللازەيدىن قەشقەرنى ئومۇمەن مۇرەككەپ شەھەر، چىگىش، سىرلىق، تىلسىم شەھەر دەپ چۈشەندى. شەھەر غەپلەتتە، كەمبەغەللەر ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپلا كوچىغا چىقاتتى، ئاش - نان غېمىگە، تۇرمۇشقا ئالدىرايتتى. بايلار، تىجارەتچىلەر بولسا، كېچىچە باش قاتۇرۇپ شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تاپان - تۇزاق قۇراتتى. بۇ تۇزاقلارغا بولسا، ئاش - نان غېمىگە ئالدىراشقان كەمبەغەللەر دەسسەپ سالاتتى - دە، نالە - پەريات، جېدەل - غەۋغا قوزغىلاتتى. بۇ سەۋەپتىن كۈنىگە قانچە ئون دەۋالار بولاتتى، قانچە ئون پارچە خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، قازىلارنىڭ ئالدىغا باراتتى، قازىلار بولسا، قارا سىيا سۈركەلگەن موھۇرلىرىنى ئىشقا سېلىپ رىسقى - نەسىۋىسىنى تاپاتتى، خالاس. شۇ سەۋەپتىن پۈتۈن شەھەر گويا ھىلە - نەيرەڭ، قاپقان، تۇزاقلار بىلەن قاپلانغاندەك، تۇزاققا چۈشۈپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭدات - پەريات،نالە - زارلىرىغا تولغاندەك تۇيۇلاتتى. لېكىن، شەھەر تولىمۇ چوڭ دېگىز ئىدى. شۇڭا ھەر قانداق زور ئېچىنىشلىق ھادىسىلەر تامچىغا ئوخشاش سىڭىپ، كىشىلەرنىڭ يادىدىن ئوڭايلا كوتىرىلىپ كېتەتتى، شەھەر يەنىلا غەپلەت، نادانلىقتا، ھەركىم ئوز غېمى، ھەركىم ئوز مەئىشىتى، ھەركىم ئوز تاماشاسى بىلەن كېتىۋېرەتتى.

گەن ئاھالە پەقەتلا پالانچى باي ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە تارقاتتى دېگەننىلا ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ مىڭ - ئىككى مىڭ سەر پايدا تاپقىنىنى ئاڭلىماي قالاتتى.

موللازەيدىن سەيلىگە كەلمەكتە. بەختىگە يارىشا يول ئۈستىدە ياخشى بىر ئاغىنە تېپىۋالدى - دە، ئۇنىڭ بىلەن يولبويى مۇڭدىشىپ كەلدى. تەۋەككۇل ئىسىملىك بۇ ئادەم ئوچۇق، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى:

— بۇرادەر ئەزىز، ئۆزەڭ باشقا يۇرتلۇق كۆرۈنىسەن، نەدىن كەلدىڭ؟

— تۇرپاندىن.....

— ئاشۇ كونا تۇرپاندىنمۇ؟ ئۇنداق بولسا، ئاپپاق غوجامنى كۆرمەپتىكەنسەندە؟ ھېلى كۆرىسەن، ئاز قالدۇق، ھەزرىتى ئاپپاق دېگەن قالتىس مازا جۇمۇ!.... — تەۋەككۇل ئاخۇن ئىپتىخارلىق بىلەن سۆزلەيتتى، — قەشقەردىگەندە مازا تولا، «ھەسسۇلتىنىم»، «ئۇدا خېنىم»، «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان»، جىممىسى ھىدايىتۇللا ئاپپاق غوجامغا يەتمەيدۇ. ئاپپاق غوجامنىڭ گۈمبەزلىرى قالتىس. قۇببىلىرى ئالتۇندىن، يوپۇقلىرى تۇۋار - مەخمەلدىن. ھېلىكۆرىسەنەي، 4 تاغارگۈرۈچ سالىدىغان داشقازانلىرىنى كۆرسەڭ، ھەيران قالىسەن — دەيمەن! سەھرا - سەھرادىن قوي، كالا، توگە ھەممىسى كېلىدۇ. بۇغداي، قوناق، سەۋزە، چامغۇر ھەممىسى داشقازاندا قاينايدۇ. خالىغان ئادەم ئۆزى ئۇسۇپ ئىچىدۇ. ئۈچ يىلنىڭ ئالدىدا بىر چوڭ نەزىر بولدى، قىرىق تاغارگۈرۈچ سېلىنىپ، پۈتۈن قەشقەر چىللاندى، بىر نەچچە توگە، بىر نەچچە كالا،

لاردىن نەزىر ئاتاپ كەلگەن قوي، كالا گۆشلىرى، بۇغداي،
قوناق، سەۋزە، گۈرۈچ، چامغۇر، پىيازلارنى ئۆز مىقدارى بى-
لەن قازانلارغا سېلىپ، شويلا قاينىتىماقتا. ھەزرەتنىڭكى ھەر
قايسى شېيىخ ئاخۇنۇملار، مۇتەۋەللى ئاخۇنۇملار داش قازان-
لارنىڭ قاينىشىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ يۈرۈشەتتى. ئاشپەز -
ئۇستىلار بولسا قازانغا باپ ساپلانغان يوغان كەپكۈرلەر بى-
لەن شويلىنىڭ ئوبدان بولۇشى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ خىز-
مەت قىلماقتا. يانتاقچىلارمۇ ئوچاقلارغا ھەدەپ ئوت قالىماقتا،
قوللىرىغا چوچەك، ھىجىر تۇتقان قېرى - ياش، ئەر - خوتۇن
ۋە ئۇششاق باللار قازانغا تەلمۈرۈپ قاراشماقتا ئىدى. داش-
قازانغا ھاجىتى چۈشمەيدىغانلار بولسا، ھەرقايسىسى ئۆزخاھى-
شى بويىچە پۇل خەجلەپ سەيلە قىلاتتى. ئەتراپتىن قەۋرە تا-
ۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ يىغا ئاۋازلىرى، دۇئا - تەلەپ سادا-
لىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئايرىم بايلار ھەزرەت سەيلىسىدە
كەمبەغەللەرگە، تىلەمچىلەرگە سەدىقە تارقىتىپ ئاتاق چىقى-
راتتى. ئۇ دەۋردە مىس پۇل خەجلىنەتتى. بىر سەر پۇلغا تۆت
يۈز داچەن ئالماشتۇرۇلىدىغان بولغاچقا، ئازغىنە پۇل بىلەن
كاتتا داۋراڭ چىقىرىۋەتكىلى بولاتتى. بۈگۈن پالانچى باي
ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە تارقاتتى دەپ داۋراڭ سېلىنغان
بولسا، ئەمەلىيەتتە ئۇ بەش سەر قەغەز پۇل ئىدى. سەدىقە
بەرگەن باي، ئېپى كەلگەندە بەش سەر ئەمەس بەلكى بەش يۈز
سەر، مىڭ سەر پۇللارنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە قاقتى - سوق-
تى قىلالايتتى، بۇنى ھېچكىم سەزمەيتتى. ئەمما سەيلىگە كەل-

— ئۇ تەرەپلەرنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، بىزنىڭ ئەقلى-
مىز ئۇنچىلىك نازۇك جايلارغا يەتمەيدۇ. لېكىن ئاپپاق
غوجامدىكى شەيخاخونۇم، مۇتەۋەللىخونۇملار ھەممىنى
جايلايدۇ-دە!

— مازار ئۇخلايدۇ، شەيخلار كۆكلەيدۇ. مەن ساڭا بىر
ئىشنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدى موللازەيدىن ئوچۇق پېئىللىك
بىلەن، — بىر ۋاقىتتا بىر ئادەم ئۇرۇمچى تەرەپكە بېرىپتۇ،
تۈزۈك ئوقەت يوق، ئىشىگىنى ھەيدەپ سانجى، قۇتۇبى دېگەن
جايلارغا ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى بىر ئەسكى تاملىقنىڭ يېنىغا
كەلگەندە كۈن كەچ كىرىپ قېلىپ، شۇ يەردە يېتىپ قاپتۇ،
بۇ ئادەمنىڭ قوسىقىغا جىن كىرىپ، ئاخشىمى ئىشەكنى ئۆل-
تۈرۈپ، ئۇينىڭ ئىچىگە كۆمۈپ، بىر قەۋرە پەيدا قىلىپ،
بىر نەچچە ئاق ئەلەم سانچىپ، ئۆزى قىمىر قىلماي يېتىپتۇ.
ئۇيان - بۇيان ئۆتكەن كىشىلەر بۇ يەردە بىر كېچىدە قەۋرە
پەيدا بولغانلىقىغا ھەيران بولۇشۇپتۇ. ھېلىقى ئادەم شۇ يەر-
لىكلەردىن بىرسىگە، بۇ جايدا قەدىمقى زاماندىن قالغان ما-
زار بار ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى ھالىدىن خەۋەر ئال-
ماي خارلاپ قويۇپتۇ. مەن بۇ ئەھۋالنى ئەسھابۇلكەھتە يەتتە
غوجامنى زىيارەت قىلىۋېتىپ خەۋەر تاپتىم - دە، ھالىدىن
خەۋەر ئالغىلى كەلدىم، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئاستا-ئاستا
ئىشەنچ باغلاپ، دەرۋىشتەك بىر ئادەم شەيخ بولۇپ كەپتۇ، دېيىشىپ
نەزىر ئاتاپ نەرسە - كېرەك ئېلىپ كېلىدىغان بوپتۇ. يىللار-
نىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىشەنچ قېلىنلاپ، بۇ مازارغا كېلىدى-
غانلار كۆپىيىپ، سەدىقە بېرىشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ،

يېگىرمە-ئوتتۇز قوي سويۇلدى. ئاشپەز ئۇستاملار ئاش دېگەننى كېچىچە پىشۇرۇپ، يوغان بىر ئۆيگە نەچچە قەۋەت بورا سېلىپ، پولو دېگەننى دۆۋىلەپ خامان قىلىۋەتتى. ئەتىسى بامداتتىن يانغان خەلق تەرەپ-تەرەپتىن كەلگىلى تۇردى. ئاش دېگەننى تاۋاق-تاۋاقتا ئۇسۇپ، زەمبىلگە سېلىپ توشۇپ جامائەتكە قويغىلى تۇردى. كەينى-كەينىدىن ئۈزۈلمەستىن كەلگەن جامائەت تۆرت يۈز چارەك گۈرۈچنىڭ ئېشىنى چۈش پېشىنگە قالماي يەپ بولدى... ياللا، يۇرت دېگەن مانا شۇنداق تولا گەپكەن!

موللازەيدىن ھەزرەتكە يېتىپ كەلگىچە تەۋەككۇلاخۇن ھەممە ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ بولدى. ھەزرەتكە بارغاندىن كېيىن، ھەممە يەرنى كۆرسىتىپ تاماشا قىلدۇردى. موللا زەيدىننى پەقەت زېرىكتۈرمىدى.

— سويۇلغان ماللارنىڭ، — دېدى ئۇ —، غۇرۇرلۇق بىلەن— تېرىسىنى موتىۋەللاخۇنۇم، توشنىنى شەيخاخۇنۇم، كاللا پاچاقنى يانتاقچى (ئوت قالىغۇچى دېمەكچى) ئالىدۇ. نەزىر-نىياز تولا، غوجامنىڭ خاسىيىتى مانا شۇنداق ئۇلۇغ. غوجام بەك ئىتتىك، نېمە تىلىسەڭ شۇنى بېرىدۇ. لېكىن غوجام خالىمىغان ئۆلۈكنى كۆمۈپ قويسا ئەتىسىلا گۆردىن سۆرەپ چىقىرىپ، يولغا تاشلىۋېتىدۇ، مۇنداق ئىشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن تولا كۆرگەن....

— خالىمىغان ئۆلۈكنى سۆرەپ تاشلىغانغا قارىغاندا، غوجامنىڭ ئۆزى تىرىك ئوخشىمامدۇ؟ — موللازەيدىن كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

— ئىشلەمەيدىغان نىمىسى بار؟ سانجى، قوتۇبى ئەترا-
پىدا «ئىشەك مازىرىم»دەيدىغان چاي هازىرغىچە بار، — دە-
دى. تەۋەككۇلاخۇن:

— ئۇ تەرەپتە ئۇنداق بولغان بىلەن، بىزنىڭ قەش-
قەردە ئۇنداق ئىش يوق! — دەپ موللازەيدىنگە قاراپ
قويدى.

— ئاپپاق غوجام هەرقانچە ئۇلۇق بولسىمۇ، ئورنىدىن
تۇرۇپ، ئۆلگەن ئولوكنى سورەپ تاشلىمۇپتەلمەيدۇ، بۇ يەردە
تىرىك ئادەم بار دەڭلار؟

— ئۇ يېرىنغۇ شۇنداق، — تەۋەككۇلاخۇن راستىنلا
ئويلىنىپ قالدى.

بۇ ئىككىسى شەۋەت كول ياقىسىدا بىر سايىغا ئولتۇ-
رۇپ ئارام ئالماقچى بولدى. تەۋەككۇلاخۇن موللا زەيدىن
بەرگەن پۇلغا سامسا، گوش گىردە قاتارلىق يىمەكلىكلەرنى
ئېلىپ كېلىپ، ئوز ئارا مېهمان بولۇشتى. سامسا يەپ ئولتۇر-
غاندا تەۋەككۇلاخۇن باشقا سوز قىلماي، قەشقەر قوغۇن-
لىرىنى: ئاق كوكچى، قىزىل كوكچى، تونا، ناشپېكەر، بىشەك-
شۇن، چاچۇرۇك، سەۋزە نازۇك، شېكەر پىلەك، پوستىپىياز،
قارىقاش ۋە باشقىلارنى ساناپ تونۇشتۇردى. ئاخىرىدا خامان
ۋاقتىدا پىشىدىغان "خامانچى" ئىسىملىك قوغۇننىڭ بارلى-
قىنى قوشۇپ قويدى.

(6)

موللازەيدىن هەزرەت سەيلىسىدە بولغان كۈنى تۇرپان-
دىن مۇتىلا قارى قەشقەرغە يېتىپ كېلىپ ئۇنى ئىزلىگەن ئىدى.

ھېلىقى ئادەم ئۈچ - تۆت يىل ئىچىدە نۇرغۇن پۇل تېپىپ، بىر كېچىدىلا غايىپ بولۇپ يۇرتىغا قايتىپتۇ. يۇرتىدىكى تونۇش - بىلىش ئاغىنىلىرى يوقلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئاز ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە باي بولۇپ كەتكىنىگە ھەيران بولۇشۇپتۇ. يېقىن بىر ئاغىنىسى قانداق قىلىپ پۇل تاپقانلىقىنى سوراپ، چىڭقاپ تۇرۇۋالغاندا، بۇ ئادەم ئاغىنىسىگە يۈز كېلەلمەي، سىرنى سوزلەپ ئاخىرىدا: سەن پۇل تاپىمەن دىسەڭ، بېرىپ مەن تىكلىگەن مازارنى پاشقىلىپ ئىچىۋەت. بۇنىڭ بىلەن ئىشەنچ تاپىسەن، دەپتۇ. ئۇ كىشى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، پىيادە ئۇرۇمچىگە كېلىپ، سانجى تەرەپكە ئۆتۈپ، ھېلىقى مازارنى تاپقاندىن كېيىن، مازار بىلەن خەلقنى تىللاشقا باشلاپتۇ: «سىلەر بەكمۇ نادان ئىكەنسىلەر، مۇشۇ ئەسكى تاملىققا ئېتىقات قىلغان بولساڭلار، تولىمۇ ئەخمەقلىق بوپتۇ» دەپ مەھەللىدىن بىر نەچچە ئادەمنى قىچقىرىپ، كەتمەن - گۈرجەك ئالدۇرۇپ كېلىپ، قەۋرىنى ئېچىپ، كۆمۈلگەن ئىشەك ئۇستىخىنىنى خەلققە كورسىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرت خەلقى بۇ ئادەمنى غايىپنى بىلىدىغان ئەۋلىيا ئىكەن دەپ ئېتىقات قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇيلىرىگە تەكلىپ قىلىپ، نەزىر ئۆتكۈزۈپ، پۇل - مال دۇئا قىلدۇرۇپتۇ. بۇ ئادەممۇ ئاز ۋاقىت ئىچىدە بىر مۇنچە پۇل - مال تېپىپ يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن ئىكەن. بەزەن مازارغوجاملارنىڭ ئەھۋالى ئەنە شۇنداق. «مازار ئۇخلايدۇ، شېيخ كوكلەيدۇ»!

— راستتىن شۇنداق بولغاندىمۇ؟ — تەۋەككۈلاخۇن ئىشەنمىگەندەك سوراپ قويدى. موللازەيدىن جاۋاپ بېرىپ:

سىرتىدىكى سارايغا كەلدى، ئاتىنى سارايۋەنگە تاپشۇرۇپ قويۇپ، غۇلامىنىڭ ئۆيىگە باردى.

مۇتىللا قارى ئالغاچ كەلگەن سوغا ـ سالام، خەت ـ چەكلەرنى تاپشۇردى. خەت ـ چەكلەر ئىچىدە ئابدۇرېھىم قارى يېزىپ ئەۋەتكەن بىرپارچە ئەشئار بار ئىدى:

... دوستۇمغا!

ئەي قىران دوستۇم سېنى جاندىن سېغىندۇق، كەلسىنا،
كېچە ـ كۈندۈز ياد ئېتىپ خويما تىۋىندۇق، كەلسىنا.
بۇيۈرەككە ئوت تۇتاشتى، ئوتتا كويدۇق، كەلسىنا،
خۇددى يالقۇندەك يېنىپ كوكلەرگە ئۇچتۇق، كەلسىنا!

سېنى تورت كوزدىن كۈتەدۇر مۇرغىزار تۇرپان زېمىن،
تاكى دىدار، تاپماغۇنچە كوڭلىمىز تاپماس ئېمىن،
جان ئىدىڭ ھەم روھ ئىدىڭ، سەنسىز بۇكۈنلەربەك قىيىن،
بىز تەقەززا بوپ سېنىڭ قەدرىڭگە يەتتۇق، كەلسىنا!

تاغى يالقۇن نۇرلىرى ئالەم ئارا مەشھۇردۇر،
ساڭمۇ يەتسۇن بۇنۇر يالقۇنجىغان تونۇردۇر،
قىلچە تەسىر تاپمىغانلارغا پىلى مەغرۇردۇر،
بىزنىمۇ ياد ئەيلىگىل قاناتى سۇمرۇغ، كەلسىنا!

يېڭىۋاشتىن ناغرا كەردۇق شادىيانە چالغىلى،
ھەممىمىز تەييار بۈگۈن دوستنى قارشى ئالغىلى،

پۈتۈن شەھەرنى ئايلىنىپ چىققان بولسىمۇ تاپالمىدى. بىر ئىككى ئادەمدىن تۇرپانلىق موللازەيدىن دېگەن ئادەمنى كوردۇڭلەرمۇ؟ دەپ سوراپ كوردى. لېكىن ھېچكىم بىلمەيتتى. ئاخىرى بىر قەشقەرلىق ئادەم «بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى، بەلكى شۇيېقلار-غا چىقىپ كەتكەندۇر» — دېدى. مۇتىللاقارى بۇ چوڭ شەھەر-نىڭ كوچىلىرىنى ئايلىنىپمۇ بولالماي ۋە ھەزرەتنىڭ سەيلىسى دېگەننىمۇ چۈشىنەلمەي، ئۆزى چۈشكەن سارايى ئالدىدا بازارغا قاراپ تاماشا قىلىپ ئولتۇردى. كونا تۇرپانىنىڭ سەراسىدىن كەلگەن بۇ ئادەمگە قەشقەر، ھەممىلا جەھەتتە باشقىچە كورۇ-نەتتى. گەپ - سوزلىرىمۇ يوچۇن سېزىلەتتى. ئەمما ئۇزىنىڭ سوزى قەشقەر خەلقىنىڭ كۆلكىسىنى قوزغايدىغانلىقىنى سېزدۋال-غان مۇتىللا قارى ئارتۇق سوزلىمىدى.

ھەزرەتنىڭ سەيلىسى ئاخىرلىشىپ توپ - توپ خەلق قايتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمما بۇنىڭ ئىچىدە موللازەيدىن كورۇنمەيتتى. شۇڭا ئۇ خەلق كېلىۋاتقان كوچىغا قاراپ مې-گىپ، توشۇك دەرۋازىسى بىلەن تۈمەن دەرياسى بويىدىكى كوۋ-رۇككە يەتكەندىلا موللازەيدىن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. مۇ-تىللا قارى خوشاللىقىدا «مەم...مەم...» دەۋەتتى. بۇ ئىككى دوست كوۋرۇك بېشىدا قۇچاقلىشىپ كورۇشكەندىن كېيىن، ھاياجانلىق ئىچىدە كوزىگە غىل - غىل ياش ئېلىپ، گەپ - سوز قىلىشالماستىن توشۇك دەرۋازىسىدىكى موللازەيدىن چۈش-كەن سارايغا كەلدى. بۇلار ئەھۋال سورۇشۇپ، بىرمۇنچە مۇڭ-داشقاندىن كېيىن، مۇتىللا قارى چۈشكەن قۇم دەرۋازىسى

بىزدە يوق زەررە گۇنا، قانداق قىلاي پۇقراچىلىق،
سېنى بىز سايلاپ ۋەكىل تەكلىپ ئەۋەتتۇق، كەلمىنا...

مۇتىللا قارىنىڭ كېلىشى بىلەن قەشقەردە موللازەيدىن دېگەن ئىسىم ئوتتۇرىغا چىقىپ، قولاقتىن قولاققا ئاڭلىنىپ، چاپسانلا مەشھۇر بولدى. قەشقەر خەلقى نەچچە كۈن ئىچىدىلا موللازەيدىننىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ تونىدى. بۇ ئادەم پەيدا بولغاندىن كېيىن بولۇنغان ئىشلارنى بىر قۇر كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بەزىلەر تەھسىن قىلدى، بەزىلەر ھەيران بولدى، بەزىلەر پىسەنت قىلمىدى. قەشقەردە كۆزگە ئىلىنمىغانلار كۆپرەك ئىدى. ئۇلار "موللازەيدىن دېگەن قانچىلىك بىر نېمىكەن؟ بىزنىڭ قەشقەردە نى - نى نوچىلار بار" — دېيىشتى.

دەرۋەقە قەشقەر ئۆزى چوڭ شەھەر، نى - نى ئادەملەر بار ئىدى. توپ - توپ بەگ بالىلىرى، توپ - توپ باي بالىلىرى، توپ - توپ مەخسۇملار، ھونەرۋەن كاسىپلار، ھەتتا پوستەكچىلەرمۇ توپ - توپ بولۇپ يۈرەتتى. نوچىلار، غەزەلچىلەر، راۋاپچىلار، قۇش كۆتىرىپ يۈرگۈچىلەر، ئىشت بېقىپ ئىشت تالاشتۇرغۇچىلار، قوشقار سوقۇشتۇرغۇچىلار، كەكلىك سوقۇشتۇرغۇچىلار...... ئىش قىلىپ خىلمۇ - خىل نوچىلار، قىزىقچىلار بار ئىدى.

شۇ كۈنلەردە قەشقەر يېڭىساردىن بىر توپ بەگ بالىلىرى ھەزرەت سەيلىسىگە كېلىپ، شۇ مۇناس-

خېلى بولدى باغدا پاختەك مايسا چايناپ يۈرگىلى،
جانىۋارلارمۇ ساڭا پەرۋانە بولدى كەلسىڭا!

ساڭا تارلىق ئەيلىگەن ۋاڭ كەتتىۋەيلۈنغا راۋان،
ئوت چاچار دوغالىرى ھەم سارغىيىپ بولدى سامان،
قانچە كوپ كورسە زۇلۇم يۇرتۇڭ يانا تۇرغاي ئامان،
كوڭلىمىزنىڭ تاۋىددىن نامە ئەۋەتتۇق كەلسىڭا.

گەرچە ۋاڭ ئۆلگەن بىلەن باردۇر يانا ئەخمەقلىرى،
تاڭگىراڭلاپ مەلىلەرنى قاخشىتار توخماقلىرى،
گاھى ئويلەرگە چۈشەر ئاپەت - چىقىن چاقماقلىرى،
بۇ بالالاردىن يەنە بىزارى بولدۇق، كەلسىڭا!

سەن يېنىپ كەلسەڭ ئەگەر تاغدەك ئوسەتتى قەددىمىز،
سەن بىلەن ئەبجۇش پولات بولغاي كۆرەشچان سەددىمىز،
بىرلىشىپ دولقۇنسىمان تاشسا ئەدى كەلكۈنىمىز،
قەھرىمىزلە سەپ تۈزۈپ چوڭ نەرە تارتتۇق، كەلسىڭا.

ساڭا بىز توپلاپمۇ قويدۇق خەلقىمىزنىڭ دەردىنى،
ئېرىق - ئوستەڭگە تولۇپ ئاققان خۇنابى - زەردىنى،
ھەم يېزىپ قويدۇق خەلقىنىڭ دەرتكە تولغان ئەرزىنى.
سەن كېلىپ بىيىجىڭغا بارغىن، يولغا چابدۇق قىلسىڭا!

چۈنكى دەرتنىڭ كوپلىگىدىن توشتى كارىز لىققمۇ - لىق،
قانچە چاپسان كەلگىنىڭ بىزلەر ئۈچۈن چوڭ پايدىلىق،

بەگ باللىرى مەسلىھەتلىشىپ موللا زەيدىننى چايخانىغا تەكلىپ قىلماقچى بولدى. ھېيتكارنىڭ بىر دوقمۇشىدىكى ئازا-دە ساماۋەرخانىغا بەگ باللىرى كىرىپ ئورۇن ئېلىشتى، ئا-رىدىن بىرى موللا زەيدىننى ئىزلەپ كەتتى. چايخانىدا باش-قا خېرىدارلار كۆپ ئىدى. بەزىلىرى چەينەك شورپىسى، بە-زىلىرى ئاچچىق چاي ئىچىپ بەھۇزۇر ئولتۇراتتى. ئىمىن بېگىم چايخانىدا ئادەمنىڭ كۆپلۈگىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى كۆر-سەتكىسى كېلىپ سەۋرىسىزلىك بىلەن ھوكىرەپ سۆز باشلىدى:

— ھەلىقى يېڭىشەرلىك نوچى خېلى يامان نەرسىكەن، نوچى بولساڭ ئاتە مۇشۇكنى دېيىشىمگە قارىس قىلىپ بىرنى قويىماسمۇ، كۆزۈم قاراڭغۇلۇشۇپ، يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قاپ-تىمەن. ئۆزەمنى تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ، بولىدىما؟ دېسەم، ھە دەي-دۇ. مانا ئەمسە دەپ ياندۇرۇپ بىر مۇشت ئۇرۇۋېتىكەنمەن بەش غۇلاچ نېرىسىغا ئۇچۇپ بېرىپ تىك موللاق چۈشتى. قارىسام خاقىراپ ياتىدۇ، بۇ ئۆلۈپ بېرىدىغان بولدى دەپ تۇرسام بىر زاماندا سەل - پەل ئۇڭشىلىپ، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، خوخا يىگەن بايتالدەك تىكمۇەتتى، ھا-ھا-ھا......

— ئۆزەمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، پالازغا يو-گىنىپ ھەپتە يېتىپتىمەن، دىگەن شۇ، كىم ئۇنى سىلىگە نوچى-لىق قىلسۇن دەپتۇ! — دىدى بىرسى.

— ئاۋۇ يىلى، بەدۆلەتنىڭ يىگىتىنى ئىزا قىلغانلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە، — دىدى بىرسى تەلەپ قىلىپ.

ئىمىن بەگ مەيدىسىنى كېرىپ، بويىنىنى سوزۇپ چايخا-نا ئىچىگە قارىۋالغاندىن كېيىن سۆزلەشكە باشلىدى:

ۋەت بىلەن بىرقانچە كۈندىن بۇيان قەشقەردە تاماشا قىلىۋاتاتتى. بۇلار باراۋەت ئويىنىدى. كېچىلىك ئولتۇرۇشلارغا قاتناشتى. كۈندۈزلىرى كوزنى چاقنىتىدىغان بولۇتتەك سىمىز بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى ئويىنىتىپ شەھەر كوچىلىرىدىن ئۇيان-بۇيان ئۆتەتتى. بەگ باللىرى يېگىنىدا بولسىمۇ ئوينىماقتىن باشقا ئىشى يوق. زېرىكسە باغ سەيلىسى، جاڭگال سېغىنسا قوش سەيلىسى قىلاتتى. بۇلار ھەرقانداق ئويۇندىن باش تارتمايتتى. بۇلار قىمارمۇ ئوينايتتى. نەشە چېكىش، ھەجۈن يېيىش، مۇسەللەس ئىچىش كەيپلىرىدىمۇ بار ئىدى. بۇلار ھەر خىل زومىگەرلىكلەردىن، ھەتتا باسقۇنچىلىقتىنمۇ قول تارتمايتتى. بىر توپ، بىر گۇرۇھ بولۇۋېلىپ يىلپىۋىيى ئويۇن-تاماشا، كەيىپ-ساپا، ھەزىل-چاخچاقلار بىلەن ئاسمان ئاستىدا ھېچكىمنى ئۆزىگە تەڭ قىلمايتتى. شۇنىڭدەك دىلى نازۇك، خورىگى ئىگىز، نەزىرى ئۈستۈن ئىدى. موللا زەيدىن ھەققىدىكى گەپ-سوزلەر بەگ باللىرىنىڭ قۇلۇغىغا كىرگەندە، بەگ باللىرىنىڭ نوچىسى ۋە مەمەدانى ھېساپلانغان ئىمىن بەگنىڭ زەردىسى قايناپ:

— موللا زەيدىن دىگەن قانداقراق بىر نېمىكەن؟ بىز بىلەن بىرەر پىيالە چاي ئىچىپ ئولتۇرغۇدەك ھالى بارمىكەن؟ — دىدى.

— تاڭەي، كىم بىلىدۇ، قانداقراق بىر نېمىكىن، — دىدى بىرسى.

— بولمىسا كورۈپ باقمامدۇق!

— مەم، مەم، مەم...— دېدى. ساماۋەرخانىدا ئولتۇرغانلار تۇرپانلىقلارنىڭ بۇ سۆزىگە ھەيران بولۇپ ھەممىسى دېگۈدەك كۈلۈشتى. موللا زەيدىن ئۆز سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھەي قوناق، ھەممىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ ھىجىيىپ تۇرغىنىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ بۇ ئىشىڭ بولماپتۇ. سەن قانچە قىلغىنىڭ بىلەن بۇغدايدىن تورت ئايلىق كېيىن، كەچكۈزدە پىشقىنىڭ ئۈچۈن بەدەنلىرىڭ يېرىك. بۇ كېلىشمەپتۇ، ئۆز ئورنىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — موللا زەيدىن قوناق نانىنى ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاندىن ئارپا نانغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھە... ئارپا، سەنمۇ خېلى يامان پارپا. ئالدىراپ-تېنەپ 5 - ئايدا پىشىۋېلىپ، بۇغداينىڭ ئۈستىگە چىقىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ سەن بولساڭ قارا تەنلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەلمەك، سەنمۇ ئۆز جايىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — ئۇنى ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاق ناننى ھەممىنىڭ ئۈستىگەچىقاردى، — ھە بۇغداي. سەن شۇنچە ئىسىل تۇرۇپ ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈۋالغىنىڭ نېمىسى؟ ئىسىل نەرسە كەمتەر بولىدۇ - دەپ كەمتەرلىك قىلغىنىڭمۇ-يە؟ ياكى سېنى بۇيۇرتتا خاركورەمدۇ؟ راستلا خار كورىدىغان بولسا، بىزنىڭ تۇرپانلارغا بار. يېشىل ئۈزۈمگە قوشۇپ سېنى باشقىچىلا تاتلىق قىلىۋېتىمىز!

موللا زەيدىن ئاق ناننى سۇندۇرۇپ ئىككى پىيالە چاي بىلەن يەپ تۈگەتتى. ئارقىدىن دۇئا قىلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ خوش ئېيتىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ساماۋەرخانىدا چاي ئىچىپ ئولتۇرغان خېرىدارلار، ”بۇ يامان تۇرپانلىق-كەن!“ دېيىشىپ، ئۇنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئەن-

— بەدولەتنىڭ يىگىتى ماڭا نوچىلىق قىلىپ بىزنىڭ
يېيىشىمىز بەتتە، قويۇشىمىز يەتتە، دېدى. مەن دېدىمكى، بىز-
نىڭ يېيىشىمىز تېرىق، قويۇشىمىز قىرىق، يەتتىنى يەتتىگە
ئارتىسالىڭ، قالغان ئوتتۇز ئۈچكە قانداق قىلىسەن؟ دېسەم ئەت-
راپىتىكى خەلق پاراقلاپ كۈلۈشتى، ھېلىقى ماز گەپ تېپىپ بې-
رەلمەي، ئاغزىنى تۇتقان پېتى كېتىپ قالدى.
— راست جايلاپتىلا! — دېدى ھېلىقى ئەگەشكۈچى.
— ئەگەر يەنە ھورۇ - پورۇ دېگەن بولسا، قەشقەرلىقنى
بىر تونۇتۇپ قوياي دېۋىدىم، — ئىمىن بەگ قىزىشىپ سۆ-
زىنى داۋام قىلدى، — قەشقەر دېگەن بوزەك شەھەر ئەمەس.
قەشقەردىن بوش ئادەم چىقمايدۇ، نوچىسى چىقسىمۇ، گەپچى-
سى چىقسىمۇ راۋرۇس چىقىدۇ......

دەل شۇ چاغدا موللا زەيدىن چايخانىغا كىرگەن، ئەڭ
ئاخىرقى سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئىدى. بەگ بالىلىرى ئورنىدىن
تۇرۇپ، موللا زەيدىننى ھۆرمەت بىلەن يۇقۇرى ئۆتكۈزدى.
ھال ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ساماۋەرچى بىر چەينەك
چاي كەلتۈردى. ئىمىن بەگ ئالدىن تەييارلانغان پىلان
بويىچە موللا زەيدىننىڭ ئالدىغا داستىخان ئېلىپ كەلدى،
داستىخاندا ئۈچ نان بار ئىدى. ھەممىنىڭ ئۈستىگە زاغ-
را، ئۇنىڭ ئاستىغا بىر دانە ئارپا نان، ھەممىنىڭ ئاستىغا ئاق
نان تىزىلغان ئىدى. ئىمىن بەگ بۇ يول بىلەن موللا زەيدىن-
نى سىناپ كۆرمەكچى بولغان ئىدى. موللا زەيدىن ئەھۋالنى
كۆرۈپلا، بۇ يەردە بىر ئويۇن بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، ئان-
چە ئويلىنىپ تۇرماستىنلا:

— قەشقەردىن كەلدۇق. تۇرپانغا بارىمىز، — موللا زەيدىن ئاتىنىڭ بېشىنى تارتىپ توختاپ جاۋاپ بەردى.

— كەينىڭلارغا يېنىڭلار! كەينىڭلارغا يېنىڭلار! — دېدى بوۋاي ئىچى ئاغرىغان هالدا.

— نىمە بولدى تاغا؟ قارىساق ئادەملەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىشىۋاتىدۇ، هەيران قالدۇق! — دېدى مۇتىللا قارى.

— بۈگۈن بازار راسا قىزىۋاتقاندا، چېرىك تۇتقىلى چىققانلار كېلىپ هەممە ئىشنى بۇزۇپ تاشلىدى. سىلەرمۇ بازارغا كىرمەڭلار. ياش باللار ئىكەنسىلەر. كورسە هازىرلا ئېسىلىشىۋالىدۇ. ئېتىڭلاردىنمۇ ئايرىلىپ قالىسىلەر، ئۆزەڭلارنى باغلاپ دەڭگە سولايدۇ. ئۇنداق بولغاندىن كورە مەن بىلەن بىللە ماڭساڭلار، مەن سىلەرنى باشقا بىر يولغا سېلىپ قوياي. دەريا ياقىلاپ مېڭىۋەرسەڭلا، لوپنۇرغا بېرىپ كورلىدىن چىقىسىلەر.

بوۋاي بۇلارنى ئارقىغا ياندۇرۇپ بىللە ئېلىپ ماڭدى ۋە يولبويى نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوزلەپ بەردى:

— چېرىك تۇتىدىغان ئىشلار بىر قانچە يىلدىن شۇنداق بولۇپ قالغانتى. بۈگۈن تۇيۇقسىزلا يەنە چىقتى، هوكۇمەت دېگەنمۇ قىزىق بولىدىكەن، بەدولەت كەلگەن ۋاقىتتا يىگىت ئالىمىز دەيتتى. بۇ هوكۇمەت چېرىك تۇتىمىز دەيدىكەن. هەر قايسىسى هەر خىل ئات قويغان بىلەن ئالىدىغىنى يەنە شۇ دىخان بالىسى. بۈگۈن بۇلار كېلىپ، قوتانغا بورە كىرگەندەك بازارنى قالايمىس پاراكەندە قىلىۋەتتى. بازار راسا قىزىۋاتقاندا بىرنەچچە بەگ، بىرنەچچە مىلتىق ئاسقان چېرىكلەر كېلىپ، بازارنىڭ ئىككى بېشىنى توسىۋالدى.

سىرەپ تۇشمۇ - تۇشتىن:

— ناندىن ئىككىسى قالدى!، دەپ ۋاقىراشتى؛

موللا زەيدىن بۇرۇلۇپ ئارقىغا قاراپ:

— ئارپا ناننى بەگ بالىسى يېسۇن، پو ئېتىپ شەھەر ئالغىلى بولىدۇ، زاغرىنى چوماقچىسى يېسۇن، مۇشتەك بىلەن پاختا ئاتقىلى بولىدۇ، — دېدى - دە، چايخانىدىن چىقىپ كەتتى.

بۇ چايخانىدىكى ئاق كوڭۇل خېرىدارلار نىڭ كوڭلىدىكى سوزلەر بولغاچقا قاتتىق كۇلكە كوتىرىلدى ۋە ھەممەيلەن بەگ بالىلىرىنى مەسخىرە قىلغاندەك قارىشىپلا قالدى. ھە دېگەندىلا گەپتىن چۇشۇپ كەتكەن بەگ بالىلىرى قىزىرىپ، تاتىرىپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

(7)

ئاقسۇ ئايكول بازىرى راسا قىزىۋاتقان بىر پەيتتە، تۇيۇقسىزدىن ۋەھىمە قاپلىدى. كىشىلەر خۇددى توردىن قاچقان بېلىقتەك تەرەپ -تەرەپكە قاچتى. ئېتىزلىقلار، دەرەخلىكلەر، ئوستەڭ بويلىرى ھەممىلا يەر قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم بىلەن تولغان ئىدى.

بىزنىڭ يولۇچىلىرىمىز قەشقەردىن چىقىپ بۇگۇن ئايكولگە يېقىنلاشقان ئىدى، ئۇلار بازار ئەتراپىدىكى يۇقۇرقى ئەھۋالنى كورۇپ ئىختىيارسىز ھالدا نېمە بولغاندۇ؟ دېيىشتى. شۇ چاغدا ئىشەكلىك بىر بوۋاي چوڭ يول بىلەن كېلىۋېتىپ يولۇچىلارنى كورگەندىن كېيىن:

— نەدىن كەلدىڭلار؟ نەگە كېتىپ بارىسىلە؟ — دەپ سورىدى.

بازىرىدىن جەنۇپقا قاراپ بىرمۇنچە ئىلگىرىلەپ كەتتى، بو-
ۋاي سوزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— بىزنىڭ ئۆيەرلەردە ھەر تاۋۇز - ھەرتاۋۇز. ئادەم كوتىرەلمىگىدەك يوغان ھەم تاتلىق پىشىدۇ. بازارغا ئېلىپ كېلەيلى دېسەك يىراق. شۇڭا باللار يەپ تۈگىتەلمىدۇ. قوغۇنمۇ بەك ئوخشايدۇ. يېسەك كالپۇكلىرىڭ چاپلىشىپ قالىدۇ. توقاي - توقايدا مالچى، ئويناپ ماڭساڭلار زېرىكمەيسىلەر. توقسۇ - شايار پاسىلىغا بارغاندا، يانتاقشەر بىلەن كۈچارغا چۈشۈپ كەتسەڭلارمۇ بولىدۇ. بولمىسا، دەريا ياقىلاپ ئۆتتۈر ماڭساڭلار كورلىدىن چىقىسىلەر. بۈگۈر تەۋەسىدىكى غايىپ شەھەرگە كىرسەڭلەرمۇ بولىدۇ ياكى شەھرى كوتەك، چېرىكچى...... شەھەرلىرىنى ئويناپ ماڭساڭلارمۇ بولىدۇ.

يولۇچىلار بوۋاينىڭ سوزىنى قىزىقىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىماقتا ئىدى. بوۋاي سوزىنى داۋام قىلىپ، يولۇچىلارنى باشلاپ ماڭدى:

— تەكلىماكانى بىر داپ دەپ بىلسەك، بىزنىڭ شەھەرلىرىمىز داپنىڭ گەردىشىگە ئورنىتىلغان ھالقىغا ئوخشاش. بىر ئادەم كورلىدىن ماڭسا ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، چارقىلىقلارنى چوگىلەپ يەنە كورلىدىن چىقىدۇ. بۇ بىر كارامەتلىك قۇم - دە! قەدىمقى زامانلاردا كارامەت جىق شەھەرلىرىمىز بارىكەندۇق. بىر زامانلاردا يەتتە كەررە يەتتە قىرىق توققۇز كۈن قاتتىق بوران چىقىپ، شۇ شەھەرلەرنى قۇم بېسىپ كېتىپتىكەن. چىنى ماچىن شەھەرلىرىنى، كۈچاردىكى قۇتلۇق ئوردىنىمۇ قۇم بېسىۋالغان دەيدۇ. شۇڭا بۇ قۇمنى تەكتى ما-

ئۇچرىغان ياش بالىلارنى تۇتتى. قولغا چۈشكەننى باغلاپ دەڭگە سولىدى. ئۆركۈپ كەتكەن خەق تەرەپ . تەرەپكە قاچقىلى تۇردى. مەنمۇ قورقىمىدىم. قېرى كالا پىچاقتىن قورقمىغاندەك، نىمىدىن قورقاتتىم؟ قارىسام بازاردا ئادەم قالمىدى. ئالدىنقى ھەپتە ئاقسۇ بازىرىغا بېرىپ ئىلىخو تەرەپتە بىرئاز چاتاق چىقىپتۇ. ئوروس دىگەن بىرپىرقە بارغا ئوخشايدۇ، شۇ خەق ئىلىخونى بېسىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىغانتىم. شۇنىڭغا چېرىك تۇتۇۋاتامدۇ، كىم بىلسۇن! ھوكۇمەت دىگەننىڭ ئىشىنى ئۇققىلى بولمايدىكەن. جاھان دىگەنمۇ تىنجىمايدىغان نىمىكەن!... مەن سىلەرنى دەريا بويىغا ئېلىپ چىقىپ يوغا سېلىپ قويىمەن. ئۇ تەرەپلەرنىمۇ كۆرۈپ قويساڭلار زىيان بولمايدۇ. ئادەم دىگەن ياش ۋاقتىدا ھەممىنى كۆرۈش كېرەك. قېرىغاندا كۆرىمەن دىسەڭمۇ كۆزۈڭ تورلىشىپ كۆرەلمەيسەن، دەريا بويى، جاڭگال يېرى تېچ بولىدۇ. قوتاندا مال، دەريادا بېلىق، جاڭگالدا توشقان. ئوتتۇن دىگەننىڭ جىقلىقىغا ھەيران قالىسىلەر. ئولتۇرغان ئورنىڭدىن قوپماي تۇرۇپ، قولۇڭ يەتكەن يەردىن ئوتۇن ئېلىپ قالىساڭمۇ بىر ھەپتە قالايسەن! بىلمىگەن خەق ئۇيەرلەردە قانداق ياشايدۇ دەيدۇ، بىلگەن ئادەمگە كارامەت يارىشىدۇ. كۆن كەچۈرمەك ئاسان. ئوغرىسى يوق، بورىسى يوق، دىگەن بىلەن ھەر يىلدا بىر قېتىم باجگىر غەلۋىسى بار. شۇ غەلۋە ئۆتۈپ كەتسىلا باشقا چاغلاردا جاھان تىمتاسچىلىق.

بوۋاي قىزىق نەرسىلەرنى سوزلەپ، يولۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇلار گەپنىڭ قىزىقچىلىقىدا ئايكول

دەريانىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى كوپ - كوك ئورمانزارلىقلار بىراقتىن ئاچايىپ كوركەم كورۈنەتتى.

يولۇچىلار بەزەن مالچى ئويلىرىگە چۈشۈپ قونالغۇ قىلىپ ئوتتى. ئورغۇن ئادەملەر بىلەن تونۇشتى. قىزىق - قىزىق سوھبەتلەردە بولدى. لېكىن يولۇچىلار جاڭگال ھاياتىنىڭ ھەممىلا تەرەپلىرىنى كورۈپ - بىلىپ كەتكىنى يوق. بەلكى بۇلار بىلمىگەن، كورمىگەن جاڭگال ھاياتىنىڭ ئاجايىپ قىزىق ماۋزۇلىرى ھەقىقەتەن تولا ئىدى ......

(8)

ئاقسۇ بىلەن شايار ئوتتۇرىسىدىكى بوك - باراقسانلىق بىر ئارالدا قويلار مەرەشمەكتە ۋە قويچىنىڭ مۇڭلۇق ناخشا ئاۋازى ئاڭلانماقتا ئىدى:

تارىم سۈيى شوخ ئاقىدۇ،
ھاشىم چوپان قوي باقىدۇ.
ناخشا ئېيتسام جان - جانىۋار،
قۇشلار قاناتىن قاقىدۇ — ھوي، ھوي، ھوي.

قويلىرىم مەرەشىدۇ،
توغراقلىققا يامراشىدۇ،
شاخى يۇمران گۈل - چىچەكلەر،
ماللارغا زەپ ياراشىدۇ، ھوي، ھوي، ھوي.

چوپاننىڭ ناخشىسى ئورمان ئىچىدە ياڭراپ، ئەمدىگىنە بېسىلدى، دىگەندە بىر بۇرجەكتىن ئايال مالچىنىڭ"چوگو-چوگوي!" دەپ ئوچكىلەرنى قايرىۋاتقان زىل ئاۋازى ياڭرىدى. چوپان بىردىن جانلىنىپ، ئەتراپقا قۇلاق سالدى، ھەر

كان دەپمۇ ئاتايمىز. چوك قۇمنىڭ ئىچىدە غايىپ شەھەر بەك تولا. توخۇ چىللاپ، ئاتلار كىشنەپ تۇرغىدەك. ئەزان ئېيتقان ئاۋازلارمۇ ئاڭلانغىدەك. غايىپ شەھەرگە كىرسەڭ، ئىدىش ـ ئىدىشلاردا ئالتۇن، كۈمۈش. بۇ تەرەپكە ئېلىپ چىققىمەن دىسەڭ توپىغا ئايلىنىپ كېتەرمىش. كەلكۈن ۋاقتىدا دەريا سۈيىنىڭ چىقلىقىغا قاراپ سەللەمنا دەپ پىشانەڭگە ئۇرسەن. راسا كەلكۈن ۋاقتىدا ئۇچار قانات جانىۋارلارمۇ دەريادىن ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدۇ. قۇمغا ئىچكىرىلەپ كىرسەڭ، هەر كول ـ هەركول. بۇكوللەردە بېلىق تولا. ئادەمدىن غالىس كېلىدىغان لوخا بېلىقلار. ناۋادا لوخا بېلىق تۇتۇۋېلىپ، بىر پارچە يەيدىغان بولساڭ، پاخلان قۇيرۇغىدەك كۆكۈلگە تېگىدۇ. شايارلىق بېلىقنى جىق يەيدۇ. ئۇ خەق بېلىق يىسە ئاغزىنىڭ ئىككى قۇۋۇزىدىن قىلتىرىق توكۇلۇپ تۇرىدۇ. ئۇ-لارنىڭ بېلىق يىگىنىگە هەيران قالىسەن. ئۇ خەقنىڭغۇ بېلىق ئوپكىسى يەيدۇ دەيدىغان لەقىمى بار ......

شۇنداق قىلىپ يولۇچىلار چوڭ بولدىن چەتنەپ تارىم بويىغا كېلىپ قالدى. چالنىڭ ئۇيىدە بىرەر كۈن تۇرۇپ، كورسىتىلگەن يول بىلەن شەرققە قاراپ يول ئالدى. بۇلار گايى دەريا بويىغا چىقىپ قالاتتى، گايى قۇرۇق جاڭگال ئىچىدە يۈرەتتى. گايى قۇم خادىلىرى ئىچىدە، گايى قۇرۇپ قاخشال بولۇپ كەتكەن يۇلغۇنلۇقلار، توغراقلىقلار ئىچىدە ماڭاتتى. بەزى قۇرۇق توغراقلارنىڭ تەگىدىن تولىسى قۇم ئاستىدا قالغانلىقتىن، يىراقتىن خۇددى بوغۇزى بىلەن تەڭ قۇمغا كومۈلگەن ئادەملەردەك كورۇنەتتى.

— بەك ياخشى. بەك ياخشى. سەن بىلەن بىللە قوي بېقىش نىمە دىگەن ياخشى! پەقەت زېرىكمەيمەن، زەينەپ مانا بۇ ياپ-يېشىل ئورمان، يېنىمىزدا سىماپتەك دەريا، كاككۇكلار سايراپ تۇرغان، قىرغاۋۇللار چىللاپ، توشقانلار ئويناپ تۇرغان، قويلار مەرىشىپ، ئوچكىلەر سەكرىشىپ تۇرغان، نىمە دىگەن ياخشى! جەننەتتەك بۇ ماكاندا، سەن بىلەن بىللە مال باقسام، مەڭگۈ مال باقسام دەيمەن. سەن قانداق دەيسەن؟

— مېنىڭ نىمە دەيدىغانلىقىمنى تېخى چۈشەنمەيدىكەنسەن-دە؟ — زەينەپ تەنە ئارىلاش كۈلدى.

— چۈشىنىمەن، چۈشىنىمەن، — دىدى ھاشىم يالۋۇرغان ئاھاڭدا قوللىرىنى ئوينىتىپ، — كۆڭلىڭنى تامامەن چۈشىنىمەن. ئەگەر ئىككىمىزنىڭ كۆڭۈللىرىدىكىدەك ئىشلار بولۇپ، مەقسەتكە يېتىدىغان بولسام، قۇلۇڭ بولۇپ ھەر قەدەمدە ئون قېتىم "خېنىم" دەپ توۋار-دۇردۇندەك ئەتىۋارلايتتىم — جۇما!

— نىمە دىدىڭ؟

— ھە-ھە-ھەر قەدەمدە ئون قېتىم، ئوتتۇز قېتىم خېنىم دەيتتىم!

— گېپىڭ شۇنداق بولسا، مەلىگە بىرىپ ئۆژمەڭنى تىرىپ يە! — زەينەپ باتناپ كەتمەكچى بولدى. ھاشىم ئىشنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى كورۇپ، ئالدىراپ ئۇنىڭ ئالدىنى توساپ:

— جېنىم زەينەپ، نىمىگە خاپا بولدۇڭ؟ بوينۇم قىلدا

يانغا قارىدى. قويۇق تۇرماندا ھېچكىم كورۇنمىدى. چوپان يەنە قۇلاقنى تۇتۇپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

تالى ـ مەجنۇن كوكلىدى،
جانىم باھاردەك ياپرىدى.
ئىككى ياخشى بىر بولۇپ ـ
چوللەرنى گۈلشەن ئەيلىدى ـ ھوي، ھوي، ھوي...

تارىم بويى سەكسەن توقاي،
ھەر بىر توقايدا مال باقاي.
كەلمىسە يارىم مېنىڭ
يالغۇز يۇرۇپ قانداق باقاي ـ ھوي، ھوي، ھوي...

ـ چوگو ـ چوگوي!
ئاۋاز يېقىنلا يەردىن ياڭرىدى.
ـ ھوي، ھوي، ھوي! ......
ـ چوگو ـ چوگوي! ...
ـ كاككۇك، كاككۇك، كاككۇك.

چوپان كاككۇك سايرىغان تۇرمانغا تۇزىنى ئاتتى ۋە شۇئانلا خۇددى كاككۇك كۇلگەندەك قاتتىق كۇلكە تۇرمانغا ياڭرىدى.

ھاشىم چوپان، قىز چوپاننىڭ قولىنى تۇتقان پېتى تۇرماندىن چىقتى ۋە ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ:

ـ زەينەپ، زەينەپ، بۇگۇن سەن مال باقمىدىڭ؟ ـ دېدى.

ـ ھەئە، ئاتام تۇگمەنگە كېتىپ ئورنىغا مەن چىقتىم، ـ دېدى زەينەپ.

بەگ مېنى ئالىمەن دەپ كىشى ئەۋەتىپتۇ. مەن شۇنىڭغا تېگىپ، خېنىم دېگىلى سېنى چاكار قىلىۋالاي، شۇنىڭغا يارامسەن؟

— نېمە دېدىڭ؟ قايسى سالا بەگ؟ ئۇنىڭ بېشى ئۇنىمىكەن!؟

— ئۆزەڭ بىلەرسەن!

— يەتتى باش يالمۇغۇز بولسىمۇ، زەينەپنى مەندىن ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ، — ھاشىم كوكرىكىنى كېرىپ، مەردانە ئاھاڭدا سوزلىدى.

— گېپىڭ راستمۇ؟

— راست.

— ھېلىقىدەك سوزنى يەنە ئاغزىڭغا ئالامسەن؟

— ئىللا - بىللا، ئالمايمەن.

— مېنى چۇشەنسەڭ، مەن شۇنداق يوغان قوساق بەگلەرگە ئىنتايىن ئوچ.

— دېگەنلىرىڭ توغرا.

— ئۆزەممۇ خېنىم بولمايمەن. خېنىم بولغانلارنىمۇ كورەر كوزۈم يوق، خېنىم دېمەيدىغان، ئۇسما قويمىسا كوچىغا چىقمايدىغان، ئۇپا - ئەڭلىك ياقمىسا سورۇنغا قوشۇلالمايدىغان خېنىملارغا زەپمۇ ئوچلىك قىلىمەن. سەنمۇ ئۇنداقلارنىڭ يالغىنى خېلى يالايدىغان ئوخشايسەن؟

— زەينەپ، مېنى گەپ بىلەن ئولتۇرۇۋەتتىڭ. گۇناھىمدىن ئوت، مېنىڭمۇ ئۇنداق خېنىملارنى كورەر كوزۈم يوق. مەنچۇ، ئۇسما قويمىسىمۇ قېشى قارا، ئەڭلىك ياقمىسىمۇ مەڭزى

باغلاقلىق، مەن ناماقۇل، دېگىنىمگە نېمىگە خاپا بولدۇڭ؟ — دېدى.

زەينەپ تەتۈر قارىۋالدى. ھاشىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، بىچارە قىياپەتتە يېلىناتتى:

— ناماقۇل بولاي! مەن خوش بولاي! ئۇنداق قىلمىغىنە، بەك - بەك خوش بولاي.

— ئارتۇق گېپىڭنى قوي، بېرىپ ئۈژمەڭنى تېرىپ يە، يالىقىڭنى يالاپ يۈرۈۋە!

— بۇنداق دېگۈچە ماۋۇ كالتەك بىلەن كاللامغا بىرنى ئۇرۇپ ئۆلۈگۈمنى دەرياغا تاشلىۋەتكىنە! نېمانچە قىينايسەن؟

ھاشىم قولىدىكى چوپان تايىقىنى تەڭلەپ زەينەپنىڭ كوزىگە كىرىۋالغان ئىدى.

— مەن قىيناپتىمىشمەن، تېخى!

— ئەمىسە؟

— سەن بېرىپ باينىڭ قىزىنى ئالامسەن، بەگنىڭ قىزىنى ئالامسەن، شۇلارنى ئېلىپ، ھەر قەدىمىڭدە يۈز قېتىم، ئىككى يۈز قېتىم خېنىم دەمسەن، يالىقىنى يالاپ ئوتتۇۋەرمەمسەن!

— ھە ... شۇ خاپىلىقىمىدى؟ جېنىم زەينەپ، سەۋەنلىك مەندە، ئويلىماي دەپ ساپتىمەن! خاپا بولما. مەن ناماقۇل. توۋە قىلاي.

— توختا! ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، — دېدى زەينەپ ھاشىمنى ئۇزىگە قارىتىپ، — تۈنۈگۈن دوك قوتاندىكى سالا-

ئىككىمىزنىڭ يۈرىكىدە،
يالقۇنجايدۇ ئالى تىلەك.

ناخشىدىن كېيىن ھاشىم بىلەن زەينەپ قول تۇتۇشۇپ، بىر-بىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىككى يېقىنىدا قاراپ تۇرغانلار ئوزئارا بىر-بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ، تىللىرىنى چىقىرىشتى ۋە قولى بىلەن يۈزىنى كورسىتىشىپ، گويا ھاشىم بىلەن زەينەپنى يۈزى يوق دېگەندەك ئوزىچە مازاق قىلىپ تۇرغاننى ھاشىم بىلەن زەينەپ كورۇپ قالدى-دە، قاتتىق كۈلۈپ، يۈگۈرگەن پېتى ھاشىم قاۋۇلنى، زەينەپ جىنەستىنى سورەپ ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقتى.

قاۋۇل "ھى، ھى" قىلىپ كۈلۈپ تۇراتتى.

جىنەستىمۇ "ئى، ئى" قىلىپ كۈلەتتى، ئىزا تارتقىنىدىن يۈزلىرى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ھاشىم بۇلارغا:

— بىزنىڭ تاماشىمىزنى راسا كورۇپسىلەر-دە؟ خۇدانىڭ ھەققىدە بىر زۇۋان قىلغىنا!— دېدى.

قاۋۇل كۈلۈپ قويدى. تۇرقىدىن ئىنتايىن خوشاللىق چىقىپ تۇراتتى.

— سىلەر، ئىككىڭلار بىزگە ئوخشاش جۈپ بولۇپ قېلىڭلار، بولامدۇ؟— زەينەپ شۇنداق دەپ قول ئىشارىتى قىلدى. قاۋۇل ماقۇل دېگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى. جىنەستە بولسا ئىزا تارتىپ، يۈزىنى يوشۇردى. ھاشىم قاۋۇلنىڭ قولىدىن تارتىپ جىنەستىنىڭ قولىنى تۇتقۇزۇپ قويغاندا، قا-

قىزىل، بويى زىلۋا، لىۋى مەخمەل، سوزى ھەسەل، پەرى مە-
سەل سىڭنى ياخشى كورىمەن.

— كېپىلىڭ راستمۇ؟

— قەسەم ئىچىپ بېرەيمۇ؟

— ياق، ياق. قەسەم ئىچمە، مەن ئىشىنىمەن!

زەينەپنىڭ ئاخىرقى سوزىدىن تەسىرلەنگەن ھاشىم خو-
شاللىقىدا ناخشا باشلىدى، زەينەپمۇ قوشۇلۇپ ئېيتتى:

زەپمۇ چىرايلىق دەريا بويى،
ياڭرايدۇ بالدەك سۆيگۈ كۈيى،
سايرايدۇ بۇلبۇل گۈل ئىشقىدا،
گۈلدەك پۈرايدۇ يارنىڭ بويى.

ناخشا ئېيتىۋاتقان پەيتتە سول تەرەپتىن قاپاقتا سۇ كوتەرگەن جىنەستىخان ئىسسىلىك تىلسىز قىز كېلىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنىڭ مەستانىلارچە ناخشا ئېيتىۋاتقان ھالىتىنى كورۇپ، ئوزىنى دەرەخلەر كەينىگە يوشۇرۇپ تاماشا كورۇپ تۇردى. ئوڭ تەرەپتىن بىر كوتىردىم ئوتۇن كوتەرگەن تىلسىز يىگىت قاۋۇل چىقىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنى كورگەندىن كېيىن ئۇمۇ دەرەخلەر كەينىگە ئوزىنى ئېلىپ قاراپ تۇردى:

ناخشا يەنە داۋام قىلدى:

پوتلا توكۈپتۇ توغراق - تېرەك،
چورگۈلەمسەمۇ چەرقى - پەلەك.

جەننەتخانمۇ جاۋابەن چاخچاق قىلدى.

— ئەلۋەتتە مەن تارتىمەن. لېكىن سىلە كەلسەڭلار تې-
خى ياخشى ئەمەسمۇ؟

— قېرىغىنىڭلاردا كاللاڭلار قېيىپ قاپتۇ!

— ھە. ئەلۋەتتە قـايىدۇ، جەننەتخان. تـوختاڭلا مەن بىر ئىشقا كېلىۋىدىم ئـالدى بىلەن شـۇ ئىشنى ھەل قىلىۋا-لاي،— دېدى كېرەم چال ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ.

— ھە، قانداق ئىش؟

— قىزىڭلار جىنەستەمنى ياتلىق قىلماقچى بولۇۋاتىمىز، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلە؟

كىمگە؟

— قاۋۇلغا جۈپلەپ قويايلى دەۋاتىمىز.

— خىيالىڭلار ياخشى. ئەمما ئىككى تىلسىز بىلەن.....

— ئۇ يېرىنى غەم قىلماڭلا. مـاقۇل دەۋېرىڭلا، ساۋاپ بولىدۇ. ئۇ ئىككىسىدە تىل بولمىغان بىلەن دىل بار. ئۇلار-نىڭمۇ كۆڭلى بـار. ئـەگەر ئىككىسى ئەپلىشىپ قـالـسا، ئەتە-ئۆگۈن سىلىنى نەچچە نەۋرىلىك قىلىۋېتىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئۇ-لاردىن نى - تى قاۋۇل بـالىلار، موللا بـالىلار ئۆسۈپ چى-قامدۇ تېخى! ئـاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش. شۇڭا يـاق دېمەي ماقۇل دەڭلا.

— بوپتۇ، ھەرقايسىڭلار ئۇنداق دېگەندىن كېيىن، مەن نېمە دەيتتىم،— دېدى جەننەتخان رازىلىق بىلدۈرۈپ.

— ھەشقاللا، جـەننەتخان. مېنىڭ قىلغان تـازىملىرىم ھەل بولدى. سىلىگە مىڭ قېتىم ھەشقاللا،— كېرەم چال ئىككى-

ۋۇل خوشاللىق ئىزھار قىلدى. جىنەستىمۇ قاۋۇلنىڭ قولى
تەككەن ھامان تەسىرلىنىپ قاتتىق قارشىلىق كورسەتمىدى.
بۇ ئىككى تىلسىز تەبىئى تۇيغۇ ئارقىلىق بىر بىرىگە يېقىنلاشـ
قاندەك بولۇپ قالدى.

— ۋاي بىچارىلەر، تىلسىز بولسىمۇ كوڭلى بار،— دېدى
زەينەپ تەسىرلىنىپ.

ھاشىم قاۋۇلغا چۈشەندۇرۇپ، ئىشارەت بىلەن: ئىكـ
كىڭلارنى توي قىلىپ، جۈپلەپ قويىمىز، ئىمام نىكا ئوقۇيـ
دۇ، ماقۇل دەمسىلەر؟— دېدى. قاۋۇل ماقۇل ئىشارىسىنى قىلـ
دى. جىنەستە ئىزا تارتقان بولسىمۇ رازىلىق بىلدۇردى.

— بۇلارنىڭ ئىشى ئەپلىشىپ قالدى، بىزنىڭ تويغا
قوشۇپلا قىلىۋېتەرمىز،— دەپ قاتتىق كۇلدى ھاشىم.

(9)

تارىم بويىدىكى ئاددى بىر توگمەننىڭ تېشى غىرىلـ
داپ چوگىلىمەكتە. تاغار - تاغارلاردا ئاشلىقلار نوۋەت
كۇتۇپ تۇراتتى. جەننەتخان ئىسىملىك بىر ئايال ئۇن
تارتىۋاتاتتى. بۇ چاغدا توگمەنچى جاڭگالدىن ئوتۇن ئېـ
لىپ كېلىش ئۇچۇن كېتىپ توگمەن بېشىدا جەننەتخان يالغۇز
ئىدى. كېرەم چال كەلدى.

— سىلىنى ئىزلەپ ئويۇڭلىگە بېرىپتىمەن، توگمەنگە
كەلگەن ئىكەنسىلەر، تويلۇق ئۇن تارتقىلى كەلگىنىڭلىمۇ؟—
كېرەم چال كېلىپلا جەننەتخانغا چېقىلدى.

— تويلۇق ئۇننى سىلى تارتماي، مەن تارتاتتىمۇ؟—

بار ئىكەندە!

— بولمامدىغان، بولمامدىغان ئاغىچا!

— ئاغزىڭلارنى يىغىڭلا، ھېلىتىن ئاغىچا دەۋاتىسىلەنغۇ!

— دىمەمدىغان، دىمەمدىغان، بەربىر ئاغىچا دەيمەن!

— سىلە ئاغىچا دەيدىغانغا نەچچە ئۆزمە پىششىغى باردۇ؟

— ئۇنداق دىمەڭلا، قېرىپ قالدىم، بۇيىل ئۆزمە پىشقىچە كىم بار، كىم يوق، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. قېنى! جەننەتخان چاۋاپ بېرىڭلا! — كېرەم چال مېھرىۋانلىق بىلەن جەننەتخاننىڭ رازىلىقىنى سوراپ تۇرۇۋالدى.

— ئەرگە تەگدىم مەڭلىككە، پۇل بەرمەيدۇ ئەڭلىككە، تەگمەي دىسەم قىستايدۇ، زەپمۇ قالدىم تەڭلىككە، دىگەندەك، قېرىغاندا تەڭلىك سېلىپ كوزۇمگە كىرىۋالدىڭلىغۇ!...

— تەگسەڭ تەككىن كېرەمگە، كوتىرىپ باردۇ ھەرەمگە، دەپتىكەن، جېنىم جەننەتخان، سىلە تۇل ئولتۇرغىلى بەك ئۇزاق زامان بولدى. يالغۇزدىن - يالغۇز داڭقان قايىنتىپ زېرىكمەمدىڭلىمۇ؟ ئەلۋەتتە ئىككىمىزنىڭ بېشى بىر ئۇيدە بولۇپ قالسا، مەن ئوتۇن ئېلىپ كېلىپ بەرسەم، ماگىمۇ قوشۇپ قايىنتىپ بەرسەڭلا نىمە كېتىدۇ؟

— ئەمدىزە قېرىپ قالغاندا، مېنىڭ بېدىيان چېيىمغا ئېچىڭلا چۇشۇپ قاپتۇ - دە!

— جېنىم جەننەتخان، ياش ۋاقتىمدىمۇ ئىچكىم بارتى، ھېلى بولسىمۇ سىلىنىڭ چېيىڭلىنى جەننەتنىڭ شەرۋىتى دەپ ئىچىمەن.

لىپ تازىم قىلغاندىن كېيىن سوزىنى داۋام قىلدى، — مەنمۇ
قىزىم زەينەپنى ھاشىمغا بەرمەكچى بولدۇم. سىلە جىنەستەمنى
قاۋۇلغا بەرمەكچى بولدۇڭلا، بۇ ئىش تولىمۇ ياخشى بولدى.
شۇنداق قىلىپ، ئەمدى ھاشىم بىلەن زەينەپ، قاۋۇل بىلەن
جىنەستەم، شۇنداق قىلىپ، ھە — شۇنداق قىلىپ ئۈچ تويىنى
بىرلا قىلىۋەتسەك دەيمەن، ھا، ھا، ھا!....

— نىمە دەۋاتىسىلە، كاللاڭلا راستتىن ئايلىنىپ
قالغانىمۇ ـ نىمە؟ ھاشىم بىلەن زەينەپ دەيسىلە،
قاۋۇل بىلەن جىنەستەم دەيسىلە، ئايىغىدا ئۈچ توي
دەيسىلە. نىمە بولدۇڭلا، كەندىر يېغى ئىچىۋالدىڭلىمۇ؟
ھا، ھا، ھا...، — جەننەتخانىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— قېرىغاندا بېشىم قايسىمۇ ـ قايغاندۇ! جەننەتخان
ئوزەڭلىمۇ ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلا، ھە دىسەڭلا ئۈچ تويىنى
بىرلا قىلىۋېتەيلى!

— ھا، ھا، ھا، يەنە دىسەم يەنە شۇ گەپ، ئىككىنى
ئۈچ دەپ...

— سىلىگە ئوچۇق ئېيتماي بولمايدۇ، — دىدى كېرەم
چال، بۇرۇتلىرىنى قايرىپ، — جىنەستەمنى ئەرگە بەرسەك،
سىلە يالغۇز قالىدىكەنسىلەر، زەينەپنى ئەرگە بېرىۋەتسەم مەن
يالغۇز قالىدىكەنمەن. قېرىغاندا يالغۇزلۇق قۇرۇسۇن، ئەمدى...
ئەمدى گەپنىڭ ئوچۇغىنى دىسەم، ھاشىم بىلەن زەينەپ بىر،
قاۋۇل بىلەن جىنەستەم ئىككى، كېرەم بىلەن جەننەتخان ئۈچ.
مانا ئۈچ توي دىگەن شۇ. ھا، ھا، ھا...

— ھا، ھا، ھا. جىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ، گەپ

— ئاغىچا دەۋەدىگەلىغۇ؟

— تويىنى قىلىۋاتقاندا كۈندە بەش مىڭ قېتىم ئاغىچا دەمەن. ھازىر ئاغىچا دىگۈم كېلىپ، ئۆيدە قولۇمغا سۈپۈرگە ئالسامۇ، بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن، توگاينى ئالسامۇ بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن. قانداق قىلاي، ئۆگىنىپ قاپتىكەنمەن.

— بەكمۇ تەگلىك سالدىڭلا، بوپتۇ ماقۇلە!

— بارىكاللا، ھەشقاللا، رەھمەت، — كېرەم چالغا باشقىدىن جان كىرىپ، خوشاللىغىدا قىلغىلى قىلىق، ماڭغىلى يەر تاپالمىدى. ئۇستى - ئۇستىگە ھەشقاللا ئېيتىپ تازىم قىلدى. ئاخىرىدا ناخشا ئېيتتى. جەننەتخانمۇ جاۋابەن ناخشا قايتۇردى:

كېرەم: جەننەتخانىمۇ - جەننەتخان،
زەپمۇ ياخشى ئىش قىللا!

جەننەتخان: ئۆيىڭلىگە مەن بارسام،
قەدىرىمگە يېتەلەملا؟

— يەتمەمدىغان، ئەلۋەتتە يېتىمەن! — دىدى كېرەم چال ۋە ناخشىنى داۋام قىلدى:

كېرەم: ئىشۇرىقنى ئېلىپ قولغا،
ئەپلەپ سۇ قۇيالاملا؟

جەننەتخان: قوللىرىغا سۇ قۇيسام،
توكمەستىن يۇيالاملا؟

— ئەستاغپۇرۇللا... مېنى بەك خاپا قىلدىڭلىغۇ، نېمە دېسەم بولا!

— ئاسانغۇ، ماقۇل دېسەڭلا تۈگەمەمدۇ؟

— ئوڭاي ئىش ئەمەس، سىلىنىڭمۇ خېلى ئېغىرلىغىڭلا بار، ماقۇل دەپ قويسام ئۆيىڭلىگە ئاپىرىۋېلىپ ماڭا يۈك بولاسىلە نېمىكىن؟

— ياق، ياق. ھەرگىز ئېغىرلىغىمنى سالمايمەن. جېنىم جەننەتخان، قېرىغاندا تولا سايراتماي، ھەدەڭلا. بېشىم ئاسمانغا تاقىشىبدۇ. سىلە كېلىپ ھەمرا بولساڭلا بولغىنى. ئەتىگىنى - ئاخشىمى چىرايلىق ئولتۇرۇپ، ھال - مۇڭ ئېيتىشىپ ئولتۇرساق نېمە دېگەن ياخشى! دەريادىن بېلىق، جاڭگالدىن توشقان تۇتۇپ كەلسەم، سىلە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، خامنى پىشۇرۇپ بەرسەڭلا نېمە دېگەن كوڭۈللۈك. بۇنىڭدىن باشقا يۈك بولغىدەك يەنە قانداق ئىشىم بولسۇن، پۈتۈم گورغا ساڭگىلاپ قالدى. ھەمرادارچىلىق قىلىپ ئۆتسەڭلا بولدى.

— بەكمۇ خاپا قىلدىڭلا.

— قېنى، قېنى ماقۇل دەڭلىچۇ!

— ھەمرادارچىلىق قىلايلى دېگىنىڭلا راست گەپ. يالغۇزچىلىقتا بەزىدە مەنمۇ جېنىمدىن چاق تويىمەن. ئادەم بالىسى دېگەنگە قېرىغاندىمۇ ئەرگە-خوتۇن، خوتۇنغا — ئەر لازىم بولىدىكەن. شۇنداق بولسىمۇ ماقۇل دېمەك ئەجەپ تەس كېلىۋاتىدۇ.

— تولا كەينىگە تارتماي، قېنى ئاغىچا گەپ بېرىڭلا، ھېلى بىكار تۈگەنچى كېلىپ قالسا...

كۆچۈم بار تېخى! ھايىنى - ھۇي، كالىنى - ئۇي دەپ بول-
غىچە چارەك ئۇن يۇمشىتالايمەن!

كېرەم: تۇزاق قويدۇم توشقانغا،
بۇغۇزلاپ سۇيالاملا؟
جەننەتخان: بىر تەلپەك تىكىپ بەرسەم،
قەدىرلەپ كىيەلەملا؟
كېرەم: ھارۋىنى قوشۇپ بەرسەم
تۈگمەنگە بارالاملا؟
جەننەتخان: مەن تۈگمەنگە كەتكەندە،
يالغۇز قەپ چىدالاملا؟

— راست، راست، سىلە كەتسەڭلار، مەن ئۆيدە يالغۇز قالسام قانداق چىدىغىلى بولسۇن! ھارۋىنى قوشۇپ ئىككىمىز بىللە ئولتۇرۇپ مۆگدىشىپ بېرىپ، مۆگدىشىپ كەلسەك ياخشى بولغىدەك.

كېرەم: ناخشا ئېيتسام جوشقۇنلۇق،
ئۇسسۇل ئوينىيالاملا؟
جەننەتخان: نوگاينى راۋاپ قىلىپ
بىر پەدە چالالاملا؟

— چالالمايدىغان. سىلە ئۇسسۇل ئوينىساڭلار، نوگاينى راۋاپ قىلىپ، تەلپىكىمنى داپ قىلىپ راسا نەغمە قىلىمەن - دە!

بىر كوتۇرۇم ئوتۇن يۈدۈپ كەلگەن تۈگمەنچى ئوتۇننى يەرگە تاشلاپ:

— ئىككىڭلا خۇددى دەمدەدەك بۇغۇلداپ سايرىشىپ كەتتىڭلا، ئورمان ئىچى جاراڭلاپ كەتتى، قېرى بولساڭلىمۇ

كېرەم: مېھمانلار كېلىپ قالسا،
لەگمەننى سوزالامىلا؟
جەننەتخان: غىزايىم تېتىپ قالسا،
ئۆمىتىنى ئۈزەلامىلا؟
— بارىكاللا، بارىكاللا!
كېرەم: دەريا بويىغا بېرىپ،
كېمىدىن ئۆتەلەمىلا؟
جەننەتخان: دوپپام سۇغا چۆپكەتسە
سۇ ئۈزۈپ تۇتالامىلا؟

— تۇتالمىدىغان، ناۋادا سىلى چۆشۈپ كەتسەڭلىمۇ، تەلپەكنى چورۇۋېتىپ، غۇلۇچىمنى ئېتىپ، كاپ قىلىپ تۇتۇپ كوتىرىپ چىقىمەندە!

— قولۇڭلىنى تارتىڭلا، نىكا چۆشمەستە نامەھرەم بولىدۇ.

— بولىدۇ، بولىدۇ!

كېرەم: دەريادىن بېلىق تۇتسام،
ياغدا داغلىيالامىلا؟
جەننەتخان: لوخا پىشۇرۇپ بەرسەم
يەپ، يەپ تويۇنالامىلا؟
كېرەم: قىرغول تۇتىمەن جۈپلەپ،
قاقتەك قورىيالامىلا؟
جەننەتخان: يامىچاق قورۇپ بەرسەم،
ياما چوردىيەلەمىلا؟

— چورىيەلمەيدىغان! قالتىس چورۇيمەن، بىلمىگىمدە

— ھا، ھا، ھا...

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۈگمەنچى خېلى ئۇزاققىچە ئارقىسىدىن قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

(10)

ئىگىز توغراقلار ئاستىدىكى قوتان ئۆيلىرى. ئۆينىڭ ئالدى تەرىپى ئوچۇق سەينا. بۈگۈن بۇ يەردە ئۇچ توي بولماقچى. شۇڭا ئادەملەر كۆپرەك توپلانغان ئىدى. يىراق - يېقىندىن تۇققانلار، يارى - بۇرادەر، تونۇش - بىلىشلەر، ئەر - خوتۇن، ئوغۇل - قىزلار رەڭگارەڭ كىيىنىپ تويغا كەلگەن. ئۆينىڭ ئالدىدىكى سايىغا ئىككى قازان ئېسىلغان ئىدى. كېرەم چال بىر نەچچە چوڭ ياشلىقلار بىلەن بىر يەردە ئولتۇراتتى. بۇ تەرەپتە ياشلار نەغمىچىلەرنى چۆرىدەپ ئانچە - مۇنچە راۋاپ تىڭشىتىپ كۈلۈشەتتى.

— ھوي باللا، — دېدى بەكرى بوۋاي بوينىنى سوزۇپ، — ھەجەپ سالقىن ئولتۇرۇپ كەتتىڭلارغۇ؟ ئازراق بولسىمۇ قىزىتساڭلار بولاتتى.

— ھە-ە - راست، راۋاپ بىلەن داپنى تەڭكەش قىلغاچ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئاۋۇت بوۋايمۇ.

ياشلار ھەركەتكە كەلدى، جۇماخۇن راۋاپنى، ئىگەمبەردى داپنى ئېلىپ تەڭكەش قىلدى-دە، ناخشا باشلىدى:

ساتما قۇرۇپ ئوي قىلدۇق،
بۇ ئۆيلەردە توي قىلدۇق.

تارىڭلا خېلى ساز ئىكەن. قانداق پۇتۇشۇپ قالغان سىلە؟ — دەپ سورىدى كۆلۈپ.

— بىز كىلىشىپ قالدۇق. جەننەتخاچاڭ بەك ياخشى ئىش قىلدى، ئەمدى مەن باشقىدىن ياشىرىپ قالىمدىغان بولدۇم. — دىدى كېرەم چال خوشال بولۇپ.

— هە نىمە بولسا شۇنداق بولسۇن. ئىككىڭلار بىرىيەردە بولۇپ قالساڭلا نىمىدىگەن ياخشى!

— ئۇن يۇمشاپ بولغانمۇ؟

— يۇمشاپ بولغان، — تۇگمەنچى خالتىدىكى ئۇننى بىر تەرەپكە يوتكەپ قويدى. كېرەم چال بېرىپ خالتىنى دەست كوتىرىپ مۇرىسىگە ئالدى.

— ئەكىلىڭلا مەن كوتىرەي، — جەننەتخان بېرىپ خالتىنى تۇتتى.

— مەن تۇرۇقلۇق سىلە كوتەگىنىڭلا نىمىسى — ئاغىچا!

— ئا ... ئاغىچا دىمەي تۇرۇڭلا، نىكا ئوقۇلغاندا دىسەڭلىمۇ ئۈلگۈرە.

— هىچ ۋەقەسى يوق ئاغىچا. سىلە ئەمدى ماڭا تەۋە بولۇپ قالدىڭلا!

— ئەكىلىڭلا مەن كوتىرەي! يولدا هېرىپ قالارسىلەرمىكىن؟!

— هېرىپ قالدى دىگەن قانداق گەپ! ئالدىرىماڭلا، سىلىنى ئاۋال ئۆيگە ئاپىرىۋالاي. كورسىتىدىغان خېلى كارامەتلىرىم بار. شۇ ۋاقىتتا بىلىپ قالارسىلەر! — كېرەم چال كالپۇكلىرىنى قورۇپ، بۇرۇتلىرىنى ئۆيىنىتىپ چاخچاق قىلاتتى.

تىن 3 ئاتلىق كىشى كېلىپ قالدى. بۇلاردىن بىرسى ھەر يىلى كېلىپ تۇرىدىغان باجگىر، يەنە بىرسى زاكاتچى، يەنە بىرسى ئەگەشكۈچى خىزمەتچى ئىدى. بۇلار كەلگەن ھامان ياشلار سازنى توختاتتى، ئىككى - ئۈچى بېرىپ، بۇلارنىڭ ئېتىنى باغلىدى. باجگىر بېشىدىكى شىلەپى-نى ئېلىپ ئۆزىنى يەلپۈگەچ سورۇنغا يېقىنلاپ كەلدى. پاكار كەلگەن زاكاتچىمۇ بىللە ئىدى. باجگىر ھاكاۋۇرلۇق بىلەن قوللىرىنى شىلتىپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

— بۇ يەردە نېمە قىلىشىۋاتىسەن؟ ئىشەكتەك ھاڭراپ، سىلەرگە كىم قويىدى؟ ئەتىگەندىن قوتانمۇ - قوتان، ئۆيمۇ - ئۆي بارساق بىر ئادەم يوق. ھەر قايسىڭىزە ھۆكۈمەتكە باج، شەرىئەتكە زاكات بېرىشتىن باش تارتىپ مۇشۇ يەرگە توپ-لىشىۋالدىڭمۇ: قېنى سوزلەشكىنا؟! نېمىشقا توپلىنىۋېلىش-تىڭ؟ ھەممىڭ تارقال! بېرىپ ماللىرىڭنى قوتانغا توپلا، بىر بىرلەپ ساناقتىن ئۆتكۈزىمەن!

— باجگىر بەگىم، بۈگۈن بىز توي قىلىمىز دەپ كەپ-قالدۇق، — دېدى ئاۋۇت ئاكا يالۋۇرۇپ، — بولمىسا ھەم-مىمىز قوتاندىن ئاجرىمايتتۇق. ئۆزلىرى بىلىلا، بۈگۈنكى توي بىر ئەمەس ئۈچ توي....

— توي، ئۈچ توي؟ تارقال دېدىمغۇ، تارقال، ھەممىڭ تارقال!

— بەگىم، قازانغا گۆرۈچ سېلىپ قويدۇق، سىلىمۇ بىر ئاز ئولتۇرۇپ بەرسىلە، جامائەتكە ئاش تارتىۋالايلى. ئۆز-لىرىمۇ ئەلتىپات قىلسىلا، بالىلار نەغمە قىلسۇن، ئويۇن-

مەرىكەمدە ئۈچ تويىنى،
بىر قېتىمدا توي قىلدۇق.

ھاشىم بىلەن زەينەپخان،
توي قىلماقچى بولۇشقان.
بىرسى چولپان بىرسى ئاي،
لايىقلىقى ياراشقان.

جىنەستەمغۇ - جىنەستە،
سىزگە تۇتتۇم گۈلدەستە.
ئويناڭ يېشىلىپ ئويناڭ—
شاتلىنىپ زوق - ھەۋەستە.

تىلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
كۆڭلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
نىمە دىسەڭ كارىم يوق،
ئىشقى يوق دىمە ئۇنى.

تارىم سۈيى بەك ئۇلۇغ،
بېلىق تولا لەھەڭ يوق.
كېرەم بايدەك چاللارغا
مۇندىن ئارتۇق جەننەت يوق.

بىر قانچە ياش باللار ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئۇسۇل ئويى-
نىدى.سورۇن بارغانسېرى قىزىشىۋاتقان بىر پەيتتە،يول تەرەپ-

تاماشا قىلىپ كۆڭۈل ئاچسىلا، قالغان گەپنى ئاندىن قىلىشىمامدۇق، بىز ھەر يىلى باج تولەپ، زاكات بېرىپ كەلگەن خەق. بۇ يىلمۇ بېرىمىز. ئۇزلىرىنى ھەرگىز خاپا قىلىپ قويمايمىز، ھەر ئىش يولى بىلەندە! — دېدى بەكراخۇن.

— مەن يول بىلمەيمەن! — دېدى باجگىر قوللىرىنى سىلكىپ، — مەن ئوت ئۇچى ئېلىشنى بىلىمەن. خەير بوپتۇ، بىر ئاز ئولتۇرسام ئولتۇراي، لېكىن توي قىلىدىغانلارنى بىر بىرلەپ ئالدىمدىن ئوتكۈزۈڭلار!

باجگىر، زاكاتچى، يەنە بىر خىزمەتچىسى بولۇپ ئۇچەيلەن بىساتتا ئولتۇرۇشتى.

— ۋاي باللا، قېتىق ئېلىپ كېلىڭلار! — دېدى بەكراخۇن ۋاقىراپ.

ئۇيدىن ئۇچ تاۋاق قېتىق، داستىخانغا ئوراپ 5 - 6 چاۋات نان ئېلىپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇپ داستىخان يايدى.

— خوش بېگىم، ئىلتىپات قىلسىلا، — بەكراخۇن كەمتەرلىك بىلەن تەكلىپ قىلىپ سوزىنى داۋام قىلدى، — مەرىكىمىزگە ئولتۇرۇپ بەرگەنلىرىگە تولىمۇ خوش بولدۇق، بۇگۈنكى تويىمىز بىر ئەمەس ئۇچ توي. بىرسى ئاز كەم يەتمىشكە يېتىپ قالغان كېرەم ئاكىچامغا — جەننەتخاچامنى توي قىلىمىز؛ يەنە بىرسى تىلىسىز بالا قاۋۇلغا تىلىسىز قىز جەھەستەمنى توي قىلىمىز؛ يەنە بىرسى مالچى ھاشىمغا زەينەپنى توي قىلىمىز....

— زەينەپ، قايسى زەينەپ — ئۇ؟

— كېرەم ئاكىچامنىڭ قىزى زەينەپخانىچۇ! بىزنىڭچە بۈگۈنكى توي بەكمۇ ئۇلۇغ، ئوزلىرى ئىلتىپات قىلىپ ئولتۇرۇپ بەرسىلە، ئاش - غىزا تارتايلى. ئىككىدىن كېيىن ياش باللار نەغمە قىلىدۇ. ئاخشاملىققا مەشرەپ....

— نېمە؟ باجنى توختاتقىلى بولمايدۇ، باج - خىراج دېگەن پىچاقتىن ئىتتىك، قىلىچتىن كەسكىن، — دېدى باجگىر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھەممىڭ تارقىلىش! — ئاندىن ئۇ يېنىدىكى چاكارغا قاراپ، — ئۇسساپ قالغاندەك تۇرىمەن، ھىلىقى ئۈزۈم سۈيىدىن بارمۇ؟ — دېدى.

— بار، — چاكار دەرھال بېرىپ خۇرجۇندىن چاققانراق بىر قاپاقنى ئېلىپ كېلىپ، ئاغزىنى ئېچىپ بىر پىيالىغا قۇيدى — دە، باجگىرگە ئۇزاتتى. باجگىر كەينى - كەينىدىن ئىككى پىيالە ئىچىۋېتىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ۋاقىراشقا باشلىدى:

— ھەممىڭ تارقال! ماللىرىڭنى تەييار قىلىش! بۇلتۇرقىدەك مالنىڭ يېرىمىنى جاڭگاللىغا موكتۇرۇپ باج ئوغرىلايدىغان بولساڭلار، تاناۋىڭلارنى غىر تارتىمەن. تارقال دېدىمغۇ! نېمە بۇ، ئوغرىدەك ماراپ تۇرۇشىدىيا! — باجگىر ئوتتۇرىدا سەل دەلدەڭشىپ، ئاسمان يىقىلسىمۇ كارى يوق قاچا يۇيۇۋاتقان جىنەستەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئوزىچە: «بۇمۇ خېلى ئەپچىل بالىكەن» دەپ غۇدۇڭشىپ تۇرۇشىغا ئۇ تەرەپتىن ئىككى ئادەم ئىشەككىلىك يېتىپ كەلدى. بىرسى يېقىن مەھەللەنىڭ مەزىنى ئىنايەت سوپى ئىدى. ئىشەكتىن چۈشۈپ دەرھال باجگىرغا سالام بېرىپ كورۇشتى، ئاندىن زاكاتچى بىلەن كو-

رۇشۇپ تېچ ئامانلىق سورىشتى. باجگىر ئۇنىڭغا قاراپ:
— ياخشى چاغدا كەپقالدىڭلار! — بۇلتۇرقى ئىشتىن ئوزەڭلار خەۋەردار ئىدىڭلار — باجگىر كوزلىرىنى خومالاشتۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى قورۇپ سوزىنى داۋاملاشتۇردى. — زەينەپكە بولتۇر كوزۇم چۈشكەندە ھەرقايسىڭلار بالا كىچىكرەك، كېلەر يىلى توي قىلايلى دىۋىدىڭلا، مانا ئەمدى كەلسەم ئىش باشقىچە بوپتۇ. بۇ قانداق گەپ؟
— بۇ ئىشتىن ئەسلا خەۋىرىم يـوق. مەن بىر سۇرۇشتە قىلىپ كورەي! — ئىنايەت سوپى تەمتىرەپ كىمـدۇر بىرسىنى ئىزلىگەندەك ئۇيان - بۇيان قارىدى.
— مېنىڭ قانداق ئادەملىكىم سىلـەرگـە مەلـۇم. مەن دۇنيادا ھەرقانداق ئىشتا ئۇتتۇرۇپ كورگەن ئەمەسمەن!
— مەن چۈشىنىمەن، غەم قىلمىسىلا، ئىشنـى توغرىلاي-مەن! — دىدى ئىنايەت سوپى ۋە بەكـراخـۇن بىلـەن ئاۋۇت ئاكىلارنى قىچقىرىپ سوزلىشىشكە باشلىدى:
— مەن دىمىسەممۇ سىلەرگە مەلۇم، باجگىر بېگىم بولسا، ئاۋات ناھىيىسىدە كاتتا باينىڭ بالىسى. ئۇنىڭ ئۇستىگە باجخانىدا خېلى چوڭ مەنسىۋى بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە يۇرتنىڭ ھەممە بېجىنى ھوكۇمەتتىن كوتىرە ئېلىۋالـغان؛ ئۇنىـڭ ئۇستىگە باجگىر دىگەن قايسى يۇرتقا كەلسە، شۇ يۇرتنى سورايدۇ. ئالىمەن دىگەننى ئالىدۇ، قىلىمەن دىگەنـنـى قىلىدۇ. مەن كەلگەن ھامان زەينەپنى سوراپ ئوتكەن يىل كورۇپ قويۇپ كەتكەن دەيدۇ. بۇنى قانداق قىلىمىز؟
— نىمىنى قانداق قىلىمىز؟ — بەكراخۇن ئاچچىق بىـ

لەن سوئال قىلدى.

— زەينەپنى باجگىر بېگىمگە توغرىلىمىساق بولامدۇ؟ ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىغان بولساق، بېگىمنىڭ ئاچچىغى كېلىپ، پۈتۈن يۇرتقا تاسقاقچىلىق سالسا قانداق قىلىمىز!

— قانداق بولاركىن تاڭ! — دېدى ئاۋۇت.

— سىلەر ئىككىڭلار يۇرتنىڭ چوڭى. مەسلىھەتلىشىپ كورۇڭلار! لېكىن مەن دىگەندەك بولسۇن، ئەگەر شۇنداق بولمايدىغان بولسا، ئىش چاتاق!

ئىنايەت سوپى بولارنى قالدۇرۇپ باجگىرنىڭ يېنىغا كەتتى ۋە ئۇلارغا بىر نىمىلەرنى شىۋىرلىغاندىن كېيىن، باجگىر بىردىنلا خوي قىلىشقا باشلىدى، ئۇ دەرھال يەنە بىر ئاپقۇر مۇسەللەس ئىچىپ، قولىغا قامچا ئالدى، دەلدەڭشىپ ئوتتۇرىغا چۈشتى ۋە غۇڭشۇپ:

— تارقال دىسە، يەنە ئوغرىدەك مارىشىپ تۇرىدۇ. بۇ نىمىلەرنىڭ جاجىسى قامچا! — ئۇ قامچىسىنى شىلتىپ ھەيۋە قىلىشقا باشلىدى. ئاندىن قاچا - قۇچا يۇيۇۋاتقان جىنەستىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— بۇمۇ خېلى ئەپچىل بالىكەن؟ — دىدى - دە، مەسچىلىكتە جىنەستىگە قول ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ ئىڭىگىدىن تۇتۇپ يۇقۇرىغا كۆتەردى. جىنەستە غەزەپلىنىپ ئۇنىڭ قوللىرىنى سىلكىپ تاشلىدى. بۇنى كورگەن قاۋۇل قوشتەك ئېتىلىپ كەلگەن بويى باجگىرنى كوتىرىپ يەرگە باستى ۋە كۆچەپ نىقتىدى. ھەرقايسىسى كېلىپ ھاي - ھوي قىلىپ قاۋۇلنى ئاجراتتى. باجگىر ئورنىدىن تۇرۇپ توپىسىنى قېقىپ ۋاقىردى:

— تۈفى!... قارايۈز مۇناپىق، زەينەپ غەزىۋىگە چىدىماي، ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكۈردى.

باجىگىر ئاخىرى كېرەم چال ۋە زەينەپنى باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. خەقنىڭ تولىسى دەرەخلىقلەرگە تارقاپ كەتكەن، نەق مەيداندا ئانچە كوپ ئادەم قالمىغان شارائىتتا، باجىگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ ئۆز ئادەملىرى بىلەن بۇ يەردىن قوزغىلىپ كەتتى.

(11)

شۇ كۈنلەردە بۇ تەۋەگە ئىككى تۇرپانلىق كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ تەۋەنىڭ ئادەملىرى تۇرپان دىسە، ئاسمانىنىڭ قەھرىدە تۇرۇۋاتقان بىر شەھەرنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، خۇددى رىۋايەتلەردە ئېيتىلغاندەك كونا تۇرپان دەپ ئاتايتتى. تۇرپانلىق كەپتۇ دىسە، جاڭگال تەۋەسىدىكىلەر خۇددى باشقا بىر دۇنيادىن كەلگەندەك ئاجايىپ ھىس قىلىشقان ئىدى. بۇلارنىڭ گەپ ـ سوزلىرىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ۋە ئۇزئارا كۈلۈشتى. مەيلى قانداق بولمىسۇن جاڭگال خەلقى تۇرپانلىقلارنى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدى. مولىلازەيدىنمۇ خەقنىڭ دىتىغا ياقمايدىغان كىشىلەردىن ئەمەس. قايسىلا مالچىنىڭ ئويىگە بارسا قىزغىن مۇڭدىشىپ، خېلى چىقىشىپ قالغان ئىدى. گايىدا تۇرپان يادىغا كېلىپ قالسا، قولىغا چىققان بىرنىمىنى داپ قىلىپ، تۇرپان ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى، بۇنداق چاغلاردا چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ ناخشا ئاڭلايتتى. تۇرپان ناخشىلىرى گەرچە ئۇلار‑

— دېمەك-دېمەمۇ، ئاراڭلاردا دۇشمەن بار دەپ! مانا بۇ دۇشمەننىڭ ئۆزى شۇ، باغلاڭلار!

زاكاتچى، ئىنايەت سوپى، يەنە بىرخىزمەتكارى بىرلىكتە كېلىپ قاۋۇلنى باغلىدى. باچكىر ئۇنى قامچا بىلەن بىرنەچچىنى ئۇردى. بۇچاغدا كېرەم چال ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— بېگىم، نېمە قىلغانلىرى بۇ؟ تىلى يوق ئاجىزنىڭ نېمە گۇناسى؟ — دېدى.

— سەن كىمسەن، تولا كاپشىما!—دېدى باچكىر غەزەپ بىلەن.

— تىلسىز ئادەمنى باغلىغىچە ئىزا تارتساڭلىچۇ! مانا مەندەك ئادەمنى باغلاڭلار!

— باغلىيالمايدۇ — دەمسەن؟ باغلا بۇ قېرىنى....

شۇ ئەسنادا زەينەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ۋاقىرىدى:

— ھوي يۈزسىزلە، ئاتامنى نېمە دەپ باغلايتتىڭ؟ قولىڭنى تارت!

باچكىر زەينەپنى كۆرۈپ ھىجايدى:

— ھە .... زەينەپخان، ئەتىگەندىن مەن سېنى ئىزلەۋاتاتتىم، ھە .... خېلى چوڭلاپ قاپسەن - ھە!....

— مېنى ئىزلەپ نېمە قىلاتتىڭ؟! بۇ گۇناسىزلارنى قويۇۋەت!

— قويۇۋەت!

قويۇۋەت! .... قولغا چۈشكەن دۈشمەننى قويۇۋېتىدىغان ئىش يوق. زەينەپخان، ساڭا خېلى ئەقىل كىرىپ قاپتۇ، ئۇ ئۇ بىلەن ئويلان، ئەمدى سەن پۈتۈن ئۆمرىڭنى مەن بىلەن ئۆتكۈزۈشۈڭ كېرەك!

— بىزنىڭ يۇرتتا قوتانغا بورە تەگسە، بورىنى قوغلايمىز، بۇ يۇرتتا قانداق قىلىدۇ؟ — دېدى موللازەيدىن.

— بىزنىڭ بۇ يەردە بورە يوق، ياۋا تۈڭگۈزنى قوغلايدىغان ھەر - ھەر نەيزىلىرىمىز بار، — دېدى بىرسى.

— بىر ئوغرى كېلىپ قىزىمىزنى ئوغرىلاپ قاچسا، بۇنى قانداق قىلماق كېرەك؟

— قوغلاش كېرەك! — دېدى بىر ياش ئىتتىكلىك قىلىپ.

— باجگىرنى ئۇنىڭغا ئوخشاتقىلى بولامدۇ؟ — دېدى ھەلىقى پالچى.

— خۇدادىن ئىلتىپات تىلىسەك بولامدۇ! — دېدى بىرسى.

— مېنىڭچە بولغاندا بۇ ئوغرىنى دەرياغا تاشلىساق بولىدۇ، — دېدى موللازەيدىن ۋاقىراپ، ... بىزنىڭ يۇرتتا مۇنداق ئەسكىنى بورىغا يوگەپ ئوت قويىمىز. يۇرۇڭلار، مەن بىلەن بارىدىغانلىرىڭ بىللە ماڭ، بارمايدىغانلىرىڭ قال، توينى قىلىمىز، باجگىر دېگەن ئوغرىنى تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ ئۆزەم جايلايمەن!

بىر توپ ياش موللازەيدىن بىلەن بىللە ماڭدى.....

— باجگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ، ھەيدەپ مېڭىپ بىر توقايلىققا بارغاندا، ئارام ئالماقچى بولۇپ توختىدى، قاۋۇل بىلەن كېرەم چالنى باغلاق پېتى سەل نېرىدا قالدۇرۇپ، زەينەپنى ئۆزى بىللە بۇيان ئېلىپ كەلدى... ئاندىن خۇرجۇندىكى مۇسەللەس قاچىلانغان قاپاقنى ۋە ئاپقۇرنى، پىشۇرۇلغان سوغاق گۆشنى چىقىرىپ، ئەپچىل بىر يەردە ئولتۇرۇپ، ئاپقۇرغا مۇسەللەس قۇيدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ:

نىڭ ناخشىلىرىغا ئوخشاپ كەتمىسىمۇ، مۇڭى ئوخشاشتەك ھېس قىلىپ قولاق سالاتتى. بەزەن ئاھاڭلارنى يارىتىپ قالاتتى. ئومۇمەن شۇ تەۋەدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىگە بۇ ئىككى تورپانلىق يېقىپ قالغان ئىدى.

بۈگۈنكى تويغا ئىككى تورپانلىقنى قاتناشتۇرىمىز دېگەن ياش باللار ئۇلارنى قىچقىرىپ كېلىشكە كەتكەن، ئۇنىڭ ئىچىدە ھاشىمۇ بار ئىدى. بۇلار ئىككى تورپانلىقنى چاقىرىپ يېتىپ كەلگەندە، توي ۋەزىيىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى. كىشىلەر توپ - توپ بولۇپ تورتتىن - بەشتىن ئولتۇرۇشاتتى. توي بولىدىغان ئۆيدە بولسا، قېرى - ياش ئاياللار قىزلار قالغان ئىدى. ئاردىن بىرسى 41 قومۇلاق تېرىپ پال سېلىپ، ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى مولچەرلىمەكچى بولاتتى.

ھاشىم كېلىپلا ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن دەرھال ئۇلارنىڭ ئارقىدىن قوغلاپ ماڭماقچى بولدى. لېكىن بەزەنلەر ئۇنى توساپ: بارساڭ سېنىمۇ باغلىۋالىدۇ، دەپ يۈرەكزادە قىلىپ قويدى.

بەزى كىشىلەر: باچكىرگە يوغانچىلىق قىلغىلى بولمايدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويىدىغان بولساق، بىزنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ، دەپ قورقۇنچ سالاتتى. موللازەيدىن ھەممە سوزنى ئاڭلاپ، خەلققە بىر نەچچە سوئال قويدى:

— ئۆيگە ئوغرى كەلسە، بىزنىڭ تورپاندا ئوغرىنى تۇتۇپ راسا ئەدىۋىنى بېرىمىز، بۇ يەردە قانداق قىلىدۇ؟ — دېدى.

— بىزنىڭ يۇرتىمۇ ئوغرىنىڭ پايخىنىنى چېقىپ تاشلايمىز، — دېدى بىرسى.

باجگىر ئىنايەتنى قىچقىرىپ، ئۇنىڭغا ئاپقۇردىكى مۇسەللەسنى ئىچكۈزدى. ئاندىن ئۇنى بىر تەرەپكە تارتىپ:

— بۇ شاشلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇنى يوۋاشلىتىدىغان ئامالنى قىلمىساق بولمايدۇ. سەن مەھەللىگە بېرىپ ھېلىقى نەمەت مىراپنىڭ ئۆيىنى تەييارلا، پاخلاندىن بىرنى سويۇپ قويسۇن. ئاندىن كىشمىشتەك مەجۇن تاپ. ئاخشاملىقى ناۋات چايغا ئارىلاشتۇرۇپ زەينەپكە ئىچكۈزۈۋەتسەك، ئۇ چاغدا مېنىڭ قۇچىقىمغا ئۆزىنى تاشلايدۇ، سېنىڭچە قانداق بولار؟

— توغرا، شۇنداق قىلايلى، — دېدى ئىنايەت، — ھازىرلا ماڭامدىمەن؟

— ماڭ.

ئىنايەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن باجگىر مۇسەللەس قويۇپ:

— زەينەپ سەن مېنى بىلىپ قوي! مەن دېگەن ئاۋات ناھىيىسىدىكى زوردۇن بەگنىڭ بالىسى. باجخانىدا چوڭ مەنسەپنىڭ ئىگىسى. ماڭا قارىغىنا، بۇ جاڭگالنىڭ ھەممىسى مېنىڭ، سەنمۇ مېنىڭ. جېنىم زەينەپ، مەن خوش بولاي، قولۇمنى ياندۇرماي بىر ئىچىۋەتكىنە... ئىچمەمسەن، بوپتۇ. سەن ئۈچۈن ئۆزەم ئىچىۋېتەي!

باجگىر ئاپقۇرنى بوشىتىپ يىراققا چۆرۈپ تاشلىدى. ئۆزى خېلى كەيپ بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇ كەڭتاشا ئورماندا ئىچىدىكى دۇتىنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن، قاندىقتۇ — بىر غەزەلنى توۋلىماقچى بولۇپ، بويىنىنى خورازدەك سوزۇۋاتقاندا، ئارقا تەرەپتىن قاۋۇل كېلىپ، كوتىرىپ يەرگە باستى. باجگىر

— زەينەپ، مەن ساڭا بۇ ئاپقۇردا مۇسەللەس تۇتتۇم، بۇنىڭ بىلەن كوڭلۇمنى تۇتمەن. لېكىن سەن بۇنى چۈشىنەشىڭ كېرەك. قەدرىگە يېتىشىڭ كېرەك. قولۇڭنى يەشتۈرۈۋېتەي، بۇنى ئىچىپ، كەڭ - كۈشادە يېشىلىپ ئولتۇرۇپ، بولبۇلى گويادەك سايراپ ئولتۇرساڭ نىمە دېگەن ياخشى، قېنى بىر ئىچىۋەتكىنە!— دېدى باجگىر.

— تۇفى ...... ئىت!

باجگىر تۆيۇقسىز بېرىلگەن زەربىدىن چوچۇپ، ئۆزىنى ئەپقېچىپ يەنە ھىجايدى:

— نادانلىق قىلما! مەن سېنى ئۇزاقتىن بۇيان ياخشى كورەتتىم، ئەگەر ياخشى كورمىگەن بولسام، ئىشقى - مۇھەببەت بىلەن تولغان مۇسەللەسنى تۇتمىغان بولاتتىم. خەير، نادانلىقتە! بوپتۇ، ئۆزەم ئىچىۋېتەي.

ئاپقۇرغا يەنە بىرنى تولدۇرۇپ:

— بۇنىڭغۇ ئىچەرسەن. بۇنى ئىچمىدىغان بولساڭ، بىز ھازىر تۇرۇۋاتقان جاڭگال، مۇشۇ دەريا بويلىرى، گۈل - چەچەككە پۈركىنىپ، جەننەتكە ئايلىنىدۇ— نىمە دېگەن ياخشى. سەنمۇ شۇئانلا باغۇ - بوستان، گۈلى - رەيھانلار ئىچىگە كىرىپ ھۇزۇر قىلىسەن، راھەت دېگەن مانا بۇ يەردىكەن دەپ قالىسەن. ئۇنداق قىلما، بۇ قېتىم قولۇمنى ياندۇرماي، تۇتقان گۈلۈمنى سۇندۇرماي ئىچىۋەتكىنە!— باجگىر ئاپقۇرنى تەڭلەپ يېقىن ئېلىپ باراتتى، زەينەپ تىپىپ يېقىن كەلتۈرمەيتتى.

— ھەي - ھەي، شاشلىق قىلىۋاتقىنىڭنى قاراڭلار،—

شىلدىر ـ شىلدىر قومۇشقا،
تويىنى بۇزدۇڭ نىمىشقا؟
ئىچى يامان، ئۆزى ئەسكى،
كوڭلى قارا بولغاچقا!

شىلدىر ـ شىلدىر قومۇشقا،
چىدامدىكەن بىر مۇشقا،
بوره ـ قاشقىر ئاق قاشقا،
يەر تىلغاپتۇ بىر چوشقا.

كالتەك ـ چوماق ئۇچلاشىپ،
خەلق چىققى قوغلاشقا،
نەيزە كالتەك ـ تۆش ـتۆشتىن،
ئادەم كەلدى قاش ـ قاشتىن،
قاپساپ كەلدى باغلاشقا،
قول ـ بوينىنى تولغاشقا.

مىس قازاننى قىزدۇرۇپ،
باش كوزىنى داغلاشقا،
ئىت تېرىسىنى كەيدۇرۇپ،
رەھمى قىلدۇق ياغلاشقا.
تاتلىغۇچتا ـــ تاتلاشقا،
خەلق بىلەن ئۇچلەشكەن ـــ
باجگىر چۇشتى يىغلاشقا...

تويۇقسىز زەربىدىن قىيا - چىيا ۋاقىراپ كەتتى. كىرەم چال، زەينەپلەرمۇ بوشىنىپ كەلدى. موللازەيدىن ۋە باشقا ياشلار ئولاش - چولاش كېلىپ، باجگىرنى ئورىماقچى بولۇشتى. موللازەيدىن توختاڭلا دەپ ياشلارنى توختىتىپ، باجگىرنى ئاجرىتىپ، ياقىسىدىن ئالدى:

— ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن. باياتىن سەن باشقىلارنى باغلاپسەن، ئەمدى بىز سېنى باغلايمىز! - موللازەيدىن باجگىر، زاكاتچى ۋە ھىلىقى غالچىنى باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ھايداپ ئېلىپ ماڭدى. بۇلارنى توي بولماقچى بولۇۋاتقان يەرگە يەتكۈزۈپ بېرىپ، باغلاق پېتى تۇرغۇزۇپ، تويىنى داۋاملاشتۇردى. بۈگۈنكى ئۈچ توي كوڭۇلدىكىدەك بولدى، ھەممە ئادەم خوشال - خورام توي ئوينىدى.

نىكا ئوقۇلۇپ، ئاش تارتىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن بىر توپ ياشلار، نەغمىچىلەر بىر چەتتە مۇزىكا چېلىپ، ناخشا توۋلاپ، ئۇسۇل ئويناپ كوڭۇل ئاچتى. باغلاقلىق باجگىرنى ئەكېلىپ ئوتتۇرىغا توختىتىپ قويۇپ، موللازەيدىن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ناخشا ئېيتىپ، ئۇسۇل ئوينىدى:

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىڭ نىمىشقا؟
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭغا،
بىزغۇ ھەيران—
سەنمۇ ھەيران بۇ ئىشقا!

لىقنىڭ سۆزىنى قىلىشىپ كۈلۈشمەك قىلىشتى. تورپانلىقلار بولسا، باجىگىر بىلەن زاكاتچىنى بىرقانچە كۈن سورەپ يۈرۈپ، نەچچە قېتىم سۇغا تاشلايمىز دەپ قورقىتىپ، ئۆۋە قىلدۇرۇپ، ئورغۇن ۋەدە ئالغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىپتىمىش......

(12)

بۈگۈن تورپان باشقىچە ئىدى. ھاۋادا زەررىچە بۇلۇت يوق. قوياش پۈتۈن مېھرى بىلەن تورپان ئويمانلىقىغا نۇر چاچماقتا. كۈن نۇرىنىڭ يەرگە تېگىپ قايتقان ھارارىتى گويا نېپىز شايىدەك يىلتىرلاپ يۇقۇرى كوتىرىلمەكتە ئىدى. بۈگۈن مۇشۇ ئىسسىققا قارىماستىن پۈتۈن تورپان خەلقى، پۈتۈن يۇرت گويا سەلدەك يەمشى تەرەپكە ئاقماقتا. يىراق - يېقىن يېزىلاردىن ئات - ئېشەكلىك ۋە ھارۋىلىق كېلىۋاتقان ئادەملەر يارغول تەرەپتىن، سەيدىخان تەرەپتىن كېلىپ، يەمشىنىڭ تاختا كوۋرۇك دەپ ئاتىلىدىغان دەل - دەرەخلىق سالقىن يېرىگە توپلىنىپ، تەقەززالىق بىلەن مېھمان كۈتمەكتە ئىدى. بۈگۈن بۇ يەرگە ئالتە جۈپ ناغرا - سۇنايچىلار جەم بولغان، قازانلار ئېسىلغان، توكاك، سېۋەتلەرگە ئۈزۈم، شاپتۇللار قاچىلانغان، ھەممە نەرسە ئېزىز مېھمانىنىڭ كېلىشىگە ئاتاپ قويۇلغان ئىدى.

كىشىلەر تەقەززالىق بىلەن يولغا قاراشماقتا. بەزەن ياشلار دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقىپ، تېخىمۇ يىراقلارغا

شىلدىر — شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىڭ نېمىشقا؟
چاغلىماستىن ئۆزەڭنى،
ئەمدى چىقتىڭ يانپاشقا.
ئاغزى تەگدى ئاق تاشقا،
بېشى تەگدى كوك تاشقا!

چاغلىماستىن ئۆزەڭنى،
تويىنى بۇزدۇڭ نېمىشقا؟
ئۆزەڭ ئەسكى، ئىچىڭ يامان
كوڭلۇڭ قارا بولغاچقا.

....

موللا زەيدىن ئۇسۇلنى ئويناپ، ناخشىنى ئېيتىپ، ھەر بىر سوزنىڭ ئورانىغا قاراپ باجگىرنى نوقۇپ، ھەممە ھەر-كەتنى رىتىم بىلەن ئورۇنلاپ، مەيداننى قىزىتقان ئىدى. باجگىر بولسا، خەلقنىڭ لەنەت - نەپرىتى ئاستىدا مەسخىرە بولۇپ، خۇددى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك شومشىيىپ تىت-رەپ تۇردى.

توي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن موللا زەيدىن باجگىرنى، زاكاتچىنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. يولدا ئۇچرىغانلارغا: باج يىغماي، ئويناپ يۈرگەنلەرنى دوتەي يامۇلغا ھەيدەپ كېتى-ۋاتىمەن، — دىدى.

دەريا بويىدىكى مالچىلار، خېلى ئۇزاققىچە بۇ تۇرپان-

كۆز ئۈزمەستىن نەزەر تاشلىماقتا ئىدى. ئاخىرقى مىنۇتلار يېقىنلاشماقتا. «كەلدى، كەلدى» دېگەن سۆزلەر چىقتى. پۈتۈن خەلق شۇئانلا تەۋرەپ كۈتۈۋېلىشقا تەييارلاندى. ناغرىچىلار ناغرىلىرىنى تەڭشەپ كۆردى، چىقىپ كەتكەنلىرىگە سۇ پۈركۈپ بوشاتتى. سۇنايچىلار لېپىرلىرىنى يۇمشىتىپ، سىناپ كۆردى. تارقالغان خەلقلەر توپلىشىپ تۇرۇشتى، ئىش قىلىپ پۈتۈن مەيدان جانلانغان ئىدى.

يىراقتىن ئۈچ ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۈندى. بۇ تەرەپتىن 20 - 30 ئاتلىق ئالدىغا بېرىش ئۈچۈن ئات سالدى. ئاتلىقلار قويۇندەك چاپسان كۆزلىگەن يېرىگە يېتىپ بېرىپ، مېھمان بىلەن كۆرۈشۈپ ئامان - ئېسەنلىك سوراشقاندىن كېيىن ئانچە ھايال بولمايلا ھەممىسى بىرلىكتە بۇ تەرەپكە مېڭىشتى. مېھمان 300 مېتىر چامىسىدا يېقىنلاپ كەلگەندە ناغرا شادىيانىگە چېلىندى. پۈتۈن مەيدان ھاياجان ئىچىدە كۆتىرەڭگۈ روھقا تولغان ئىدى. ئاتلىقلار يۈز مېتىرگىچە يېقىنلاشقاندا، خەلق توپى تەۋرەپ ئالدىغا قوزغۇلدى.

قىممەتلىك مېھمان — موللازەيدىن خەلقنىڭ بۇ قەدەر ھۆرمىتىگە جاۋابەن يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ كىشىلەر بىلەن قۇچاقلىشىپ ياكى قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. خەلقنىڭ كۆپلىگىدە قايسى بىرسى بىلەن قول ئېلىشىپ ئۈلگىرەلىسۇن؟ ئاخىرى خەلق توپى ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئىگىز كۆتەردى. بارىكاللا ئېيتىپ ئاسمانغا كۆكلەتتى. داغدۇغا، چوقان - سۈرەن يەر - جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرگەن ئىدى. بۈگۈنكى قارشى ئېلىش،

بۇلاق سۇيى قىتىلسا،
ئايىغى دەريا بولۇر
دوستلار كۆڭلىدە بولسا،
ئاخىرى بىللە بولۇر
پەر يادەي ....

مولازەيدىن بۇ كىلاسسىك ناخشىنى ئېيتىپ، چەمبەر شەكلىدە تۇرغان ھەممە ئادەم بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭ جامالىنى كورگەن خەلق قاتتىق ھاياجانغا تولۇپ، بەزەنلىرى كوزىگە ياش ئالغان ئىدى.

— ئىنىم، سېنى خويمۇ سېغىندۇق! — ناخشا ئاخىرلاشقان ھامان ئىسرائىل تۈگمەنچى ئوتتۇرىغا چىقىپ مولازەيدىننىڭ پوتىسىدىن (بەلۋاغ) تۇتۇپ تەلمۈردى، — بەكمۇ ئۇزاق يوقاپ كەتتىڭ! نەچچە يىلدىن سەن يوق، خۇددى يۈرىكىمىز يوقتەك، بىر يېرىمىز كەمدەك بىلىنىپ تۇردى. سەن كېلىۋىدىڭ، كوڭلىمىزمۇ پۈتۈن بولۇپ قالدى. دېگەن بىلەن راسا ۋاقتىدا كەلدىڭ!

مولازەيدىننى خەلق غۇژمەكلىشىپ ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ئىسرائىل تۈگمەنچى خەلققە ۋاكالىتەن يەنە بىر مۇنچە سوزلەپ، ئاندىن مولازەيدىننى راسلانغان جايغا ئولتۇرغۇزۇپ ئاش تارتتى. ھەممە خەلق بۇگۈنكى كۈتۈۋېلىش شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ تاماق يېدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئىسرائىل تۈگمەنچى مۇنداق دېدى:

— زالىملار تولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ

بۈگۈنكى كورۈشتە تۇرپان خەلقى بىلەن موللازەيدىن ئوت-
تۇرىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ نەپىس ھەقىقى
يالقۇنلىرى نامايەن بولغان ئىدى.

ناغرىچىلار ۋە ئەتراپتىكى بىر توپ خەلق ۋە ھاپىزلار
ناخشا باشلىۋەتتى:

كورگىلى كەلدىڭلىمۇ، كويدۇرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كويۇپ ئوچكەن ئوتلىنى ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟
يارەي ... ۋاي ۋاي سەنەم.

چوڭ كىچىك ھەممەيلەن بىلىدىغان بۇ «تۇرپان سەنە-
مى» مىڭلىغان خەلقنىڭ ئومۇمى خورىغا ئايلانغان ئىدى. قى-
رى - ياش، ئەر - ئايال ئورغۇن كىشىلەر قىن - قىنىغا پات-
ماي ئۇسۇلغا چۈشكەن ئىدى. بۈگۈنكى ناخشا، بۈگۈنكى ئۇ-
سۇل كۆڭۈلدىكى ئۆز مېھمىنىنى كۆتۈۋېلىش يۈزىسىدىن بەكمۇ
سەممى ئىدى. شۇ تاپتىكى خەلق توپى چايقىلىۋاتقان دېڭىز-
دەك كۆرۈنەتتى.

لېكىن ھەممە خەلق موللازەيدىننىڭ ناخشا - ئۇسۇلى-
رىنى سېغىنغان، شۇڭا ئۇنىڭمۇ ناخشا ئېيتىشىغا تەقەززا ئىدى.

موللازەيدىنمۇ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاشقا ھەر
قاچان تەييار ئىدى:

زىمىستان كورمىگەن بۇلبۇل
باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس،
جاپانى چەكمىگەن ئاشىق
ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس

راج قىلىدىلەر. ئۆز ئىختىيارلىرىچە ئالۋاڭ - ياساقنى
زىيادە قىلىپ، لەھەڭ كەبى يالماپ يۇتۇپ، يىلان كەبى
نەشتەر ئۇرۇپ، ئەلنى زارى - زار قاخشاتتىلەر. يەر-
زېمىنلىرىمىزنى تارتىپ ئېلىپ يەپ كەتتى ۋە ئۆز يەر-
لىرىگە قوشۇپ ئالدىلەر. ناھەق بولدى دىسەك باشىمىز-
غا قامچا - توقماق بىلەن ئۇردىلەر. بويىنىمىزغا تاقاق،
پۇتىمىزغا كىشەن سالدىلەر. يەر بېجىنى ئېغىرلىتىپ
دېخانلارنى خانىۋەيران قىلدىلەر. بىز تۇرپان خەلقى
ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلادۇرمىز، بىز ھوكۇمەتكە يەر
بېجى تولىگەندىن تاشقىرى، شەرئى ئىسلامىيەت ئۈچۈن
ئۆشرە - زاكات بېرۇرمىز. بىز بۇ ئۈچ قەۋەت ئېغىرچى-
لىق ئاستىدا قاتتىق زۇلۇم كۆرەردۇرمىز. بىزلەرگە
زەررىچە ھۆرىيەت يوق. ۋاڭلارغا، مەنسەپدارلارغا ئۈچ
كۆنلۈك يىراقتىن تۇرۇپمۇ كوز تىكىپ قارىيالمايمىز. نى-
مىنى ئالىمىز دىسە شۇ نەرسىنى بىزدىن ئالۇرلەر،
باققان ياخشى ئاتلىرىمىزنى ھەق تولىمەي تارتىپ
ئالۇرلەر، بۇ ئۇچۇقتىن - ئۇچۇق بۇلاڭچىلىق ئەمەسمۇ؟
ۋاڭ غوجىلار، مەنسەپدارلار زىيادە ئىسراپخورلۇق بىلەن
ئەيشى - ئىشرەت بەزمىلىرى ئوينايدۇرلەر. بىچارە خو-
تۇن - قىز ھەمشىرەلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ خوشلۇغى ئۈچۈن
ئۇسۇلغا سالادۇرلەر. بۇ سەۋەپتىن پۇقرالار ئۆزقىزلىرى-
غا، كېلىنلىرىگە، ئەركەكلەر ئۆز خوتۇنلىرىغا ئىگە بولال-
مايدۇرلەر، بۇ خورلۇق بىز پۇقرالارنىڭ جېنىمىزغا بەك
پاتتى. سەۋرى - تاقىتىمىز تۈگىدى. ھازىر پۇقرالار

زۇلمى جېنىمىزغا پېتىپ، چىداپ تۇرغىدەك ھالىمىزنى قويـ-
مىدى. بىز يۇرت نامىدىن ئەرز خېتى تەييارلىدۇق، سېنى
ۋەكىل تەيىنلىدۇق. سەن بۇ ئەرزىمىزنى بېيجىڭ خانىغا ئا-
پىرىپ كۆرسىتىپ، ئۇچۇر ئېلىپ كېلىپ بەرمىسەڭ بولمايدۇ.
بۇ ئىشنى سەندىن باشقا ھېچكىم جايلاشتۇرۇپ كېلەلمەيدۇ.

— شۇنداق، شۇنداق! ...

خەلق توپى ئىچىدىن تەستىق ئاۋازلىرى كۆتىرىلدى.

ئابدۇرېھىم قارى ئاق رەختكە يېزىلغان ئەرزخەتنى ئو-
قۇشقا باشلىدى. ھەممە ئادەم خۇددى كۆلنىڭ سۈيىدەك جىم-
جىتلىق ئىچىدە ئاڭلىدى:

ئەرز

بۈيۈك چىننى خاقان، خۇرشىدى ماھى تابان، تۇغـ-
لىرى گەردۇ - نامايان، شەۋكەتلىرى بەلەند ئاسمان،
دۈشمەنلىرى خانۇ ۋەيران، پايتەختىنى بېيجىڭدا قۇرغان
خان ئالىلىرىغا! بىزلەركى تۇرپان پۇقرالىرىدۇرمىز.
شۇل توغرىدا ئەرز بايان قىلىمىزكى، بېيجىڭ بىلەن
تۇرپان ئاراسى ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسىدەك يىراق.
ئاھ دىسەك ئاھىمىز، يىغلىساق ئاۋازىمىز يەتمەيدۇرلەر.
بېيجىڭدىن مەنسەپ - ئەمەل تۇتۇپ بىزگە باش بولۇپ
تۇرغۇچىلار قاشقىر بولسا قاشقىر مىزاجىنى، بورە بولسا،
بورە مىزاجىنى قوللىنىپ، ئۆزى بىلگەنلىرىچە باشباشتاق-
لىق قىلىپ، بىز پۇقرالارغا زۇلۇم سالدىلەر، زىيان
زەخمەت يەتكۈزۈپ، مال - ۋارانلىرىمىزنى تالان - تا-

كورۈلمەيتتى. بەلكى خوشاللىق، ئۇمىتۋارلىق كورۈنەتتى.

خەلقنىڭ تەنتەنىسى ئىچىدە مېھمان بولدى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خەلق بىلەن خوشلىشىپ، دەرھال يېڭى-جىڭغا قاراپ ماڭماقچى بولدى. ئۇنىڭ خىيالىدا ئويىگە بې-رىش، ئايىمخان بىلەن كورۈشۈش، بىر جۈپ بالىسىنى ئەركى-لىتىپ سۆيۈپ ئوتتۇش نىيىتى بولسىمۇ، خەلقنىڭ دەرت - ئە-لەملىرىنى ئويلاپ ھەممە نەرسىنى ئۇنۇتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئوي - خىيالى قانداق قىلىپ خەلقنىڭ ئوزىدىن كۆتكەن ئار-زۇ - تىلەكلىرىنى تېزدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش بىلەن بەنت ئىدى.....

موللا زەيدىن قاتار - قاتار مەلىلەرنى، ساي بويلى-رىنى بېسىپ ئوتمەكتە. ئوز يۇرتىنىڭ تۇپراقلىرىغا ھوزۇرلى-نىش ۋە ئىچتىخارلىنىش بىلەن قاراپ ناخشا ئېيتىپ ماڭماق-تا ئىدى:

قارا ئېتىم قارا يايلا،
قارا - ئالا ئارغامچا.
ئىگەر - توقۇم يەردە قالسا،
قولۇمدا قامچا.

ئىسسىق قېنىم ئېقىپ - ئېقىپ،
قالسا بىر تامچا.
توختىماسمەن مۇشكۇل كۆنلەر،
كەلسە ھەر قانچا!

ئاي ئالدىمدا كۆن كەينىمدە،
دەردىم ئىچىمدە.

زۇلۇم - سەتەمگە قارشى تۇغ تارتىپ غەليان كۆتىرىش كىرداۋىغا بېرىپ يەتتى. ئەگەر بۇ غەليان كوتىرىلسە، كوزنى يۇمۇپ - ئاچقىنچە پۈتۈن يۇرتقا يامراپ، ئورتەپ تاشلىغۇسى. ئەمدى بىزنىڭ سەۋرى قاچىمىز تولدى. ئاۋادا بىزنى تېچ پۇقرادارلىق قىلسۇن دەيدىغان بولسا، بىزنىڭ بىر قانچە تەلەپلىرىمىز بار. شۇنى بىر تەرەپ قىلىپ بېرۇرلەر. بىرىنچى، پايتەختتىن كۆچلۈك، قابىلىيەتلىك ۋەكىل ئەۋەتىپ، خەلقىنىڭ دادى - ئەھۋالىغا يەتسۇن؛ ئىككىنچى، ۋاقىتلىق تۈزۈملەر بىكار قىلىنسۇن، ئۇلارنىڭ نوخولىسى ئېلىنسۇن، ئۈچىنچى، پۇقرالاردىن تارتىپ ئالغان ۋە ئوزلىرىگە قوشۇپ ئالغان يەر، سۇ، زېمىنلەر ئوز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلسۇن؛ تۆتىنچى، زالىملارنىڭ ئوزخاھىشىچە يۇرگۈزگەن جازا چارىلىرى، ئوز ئالدىغا قۇرۇۋالغان زىندان - ھەپسىلىرى چېقىپ تاشلانسۇن. ھەر قانداق زۇلۇم تورلىرى كېسىپ تاشلانسۇن. يۇقۇرقى تەلەپلىرىمىز ئىجرا قىلىنمىسا، بىزنىڭ نالە - پەرياتلىرىمىز ئاسمان - زېمىننى زىل - زىلىگە كەلتۇرگۈسى. بىز تۇرپان خەلقى ھەر ئېھتىمالىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئۇشبۇ ئەرزىمىز بىلەن بىرلىكتە ئوز ۋەكىلىمىزنى ئەۋەتتۇق. ئېتىۋارغا ئېلىپ چارە - تەدبىر كورۇشلىرىنى ئۇمىت قىلىمىز.......

ئىسرائىل ئاخۇن، ئابدۇرېھىم قارى

جەمى 40 - 50 ئادەمنىڭ قولى بېسىلدى.

موللا زەيدىن خەلقىنىڭ ئەرز خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا قىلچىمۇ سەممىيەتسىزلىكنىڭ ئالامەتلىرى

— ھىم... — ۋاڭ بېشىنى سەل - پەل لىڭشىتىپ قو-
لاق سالدى ۋە قوشۇمىسىنى تۈردى.

— ئاڭلىساق ئەمدى ئۇ بېيجىڭغا مېڭىپتۇ، دەيدۇ.

— نىمە؟! - ۋاڭ بىردىنلا چاچراپ ئاچچىقى بىلەن
سورىدى.

— خوش... بېيجىڭغا مېڭىپتۇ!

— نىمە قىلغۇدەك؟

—خوش ... ئاڭلىساق يۇرت خەلقى بىزنى خانغا گولاپتۇ
(ئەرز قىپتۇ) خەت كوتىرىپ بارغۇدەك دەيدۇ.

— كىمنى گولاپتۇ؟! - ۋاڭنىڭ كوزلىرىدىن ئوت چاق-
ناپ كەتكەندەك بولدى.

— خوش... گولاق خەتتە (ئەرز خەتتە) بولەكچىلا
گەپلەر بارغا ئوخشايدۇ. گاڭ غوجام بىزنى ئەزدى، چىدىغۇ-
دەك ھالىمىز قالمىدى، بىز ئەمدى كوتۇرەلمىمىز، تەييار بو-
لۇپ كەتتۇق دەپتۇدەك.

— مەن خەقنى موپاڭغا قېتىپتىمەنمۇ؟!

— خوش... شۇنى دىسىلەرا!

— بېيجىڭ دىگەنگە بىز بارىدىغان جاي، ئۇ يالاڭتوش-
كە نىمە قويىدى!

— خوش... شۇنى دىسىلەرا، — دىدى غوجا كاھ سو-
زىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — موللازەيدىن دىگەن جىم تۇرمايدى-
غان، بىر يەرگە سىغمايدىغان بىر نىمە، يۇرتقا پاتماي
ئالتىشەھەر، تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئەمدى يېنىپ كېلىپ يەنە
جىم ياتماي بېيجىڭغا مېڭىپتۇ. ئۇ، نەدە بولسا، شۇ يەردە

تۇرۇپ بولماس نالە - زارغا،
خەلقىم ئىچىندە.

كۈندۈز كۈنى، تۈنگە ئۇلاپ،
ماڭدىم كېچىندە.
خەلقىنىڭ ئەرزىن كوتىرىپ ماڭدىم،
ئۈممەت ئىچىندە.
ئايارەي ئۈممەت ئىچىندە.......

(13)

ئىگىز - ئىگىز تاملار بىلەن ئورالغان ۋاڭنىڭ ئوردىسى، بالىخانىلىق ئويلەر، ئوز پېتى يەنىلا ھەيۋەتلىك كورۈنەتتى، ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىمۇ ئاۋالقىدەك ھەشەمەتلىك. ۋاڭ بولسا يەنە شو قېلىن كورپىلەر ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتاتتى. غوجا كاھ ئالدىراش كىرىپ كەلدى:

— دات!... — دىدى غوجا كاھ تازىم بىجا كەلتۈرۈپ، — ھېلىقى موللا زەيدىن دىگەن يېنىپ كەپتۇدەك! تۇرپان خەلقى قومۇرۇلۇپ يەمشىگە ئالدىغا چىقىپتۇدەك! ئالتىجۇپ ناغرىنى چېلىپ، سۇنايلارنى تارتىپ، خەق دىگەن موللا زەيدىننى ئاسمانغا كوتىرىپ سۇلۇنلا① ئىشلارنى قىپتۇدەك! خەقنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماپتۇ، قىڭغىراق توشىنىڭ② ئىمىسىگە ئۇنچىۋالا قىلىدىكىن تاڭ!

① سۇلۇنلا — باشقىچىلا — ئاجايىپلا.
② قىڭغىراق توش — ئورۇق ئەت — گادای.

مولлазەيدىن ئۆز ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىمايتتى، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆيى ئوردىغا يېقىن ئىدى. ئاۋادا ئۆيىگە بارسا، ئوردا خەۋەر تېپىپ، بىرەر چاتاق چىقىرىپ ئۇنى قىيىن قىلدۇرماسلىقى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىماي ئۆز يولىنى بېسىپ ھەدەپ ئىلگىرىلىمەكتە. لېكىن ئۆز ئۆيى جايلاشقان مەھەللە دەرەخلىرىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇنىڭ يۈرىكى ئىختىيارسىز سوقۇشقا باشلىدى، مانا ئەمدى ئۇ مەھەللىنىڭ شەرقىي تەرىپى بىلەن يانداپ ماڭدى. لېكىن كۈتۈلمىگەن بىر ۋاقىتتا ئوغلى قاھارجان بىلەن قىزى سەنىرەم يان تەرەپتىن پەيدا بولدى. باللار «ئاتام كەپتۇ، ئاتام كەپتۇ!» دەپ يۈگۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. ئايىمخانمۇ باللارنىڭ كەينىدىن ئالدىراش كېلىۋاتاتتى. مولлازەيدىن دەرھال ئىشەكتىن چۈشۈپ باللىرىنى كۈتتى. باللار يېتىپ كەلگەن ھامان قۇچاقلاپ كوتىرىپ ئۇلارنىڭ مەڭزىدىن سويدى. ئاتىسىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ ئەركىلەۋاتقان باللارنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماي قالدى. ئاڭغىچە ئايىمخان يېتىپ كەلدى:

— تووۋا، تووۋا ئۆيۈم بار، باللىرىم بار دەپ خىيالمۇ قىلمايدىكەنسىز! — دەپ كوزىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— بۇ گۇنا مەندە، — دىدى مولлازەيدىن يەرگە قاراپ سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، — خەلق....

— خەلق، خەلقلا دەيدىكەنسىز، ئۆيىڭىزدە جىم تۇرۇپ باللىرىڭىزنى بېقىپ چوڭ قىلسىڭىزمۇ خەلق بولىدۇ، — دىدى ئايىمخان ئۆپكىلەپ، ئۇنىڭ كوزىگە لىققىدە ياش تولغان ئىدى.

جودا چىقىدۇ، بېيجىڭغا بارسا ئۇ يەرنىمۇ بىر مۇنچە ئېلىش-
تۇرىدۇ دىسىلىرا!

— ئۇ بېيجىڭغا بارسا، بىز بۇيەردە نېمە قىلغۇدەكمىز؟...

— خوش!...

— ئۇنى تۇتۇپ، سانجاپانىڭ بورنىغا ئۇچرىتىۋەتسەڭلا
تۈگەشمەمدۇ!

— خوش!...

غوجا كاھ بۇيرۇق ئالغاندىن كېيىن تازىم قىلىپ
ۋاڭنىڭ ئالدىدىن چىقتى - دە، ئەسكەر باشلىقى قاسىم لو-
يىغا بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. شۇ زامان 30 ئەسكەر ئاتلىنىپ
موللا زەيدىننى قوغلاشقا تەييارلاندى.

موللا زەيدىن باشقىلار گۇمان قىلمىسۇن ئۈچۈن ئىشەك
مىنىپ ماڭغان ئىدى. ھەر قانداق كىشىنىڭ ئىشەك
مىنىپ بېيجىڭغا ماڭمايدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ.
چۈنكى بېيجىڭ بەك يىراق ئىدى. كۆرگەن -
بىلگەنلەر ۋە ئوردىدىكىلەر موللا زەيدىن ئالتە-
شەھەردىن يېنىپ كېلىپ، ئۆيىگە كېتىۋېتىپتۇ دەپ قالسۇن
ئۈچۈن ئاتايىن شۇنداق قىلغان ئىدى. بىراق ئوردا ئالما-
قاچان خەۋەر تاپقان ئىدى. موللازەيدىن بۇنىڭدىن بىخەۋەر،
بولنى ئاستا خىرامان بېسىپ، گويا پۈتۈن يۇرت، پۈتۈن مە-
ھەللىلەر بىلەن خوشلاشماقتا، ئېرىق - ئۆستەڭ سۇلىرى شى-
رىلداپ، يول بويىدىكى دەل - دەرەخلەرمۇ تازىم قىلىپ گو-
يا موللازەيدىننى ئۇزاتماقتا ئىدى.

— بۇ قېتىم.... خەلقىنىڭ ئەرزى — ھالىنى يەتكۈزۈپ ھەل قىلىپ كەلسەملا، ئويدىن قىمىر قىلمايمەن!— دېدى موللازەيدىن ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈپ.

— ئاتا، ئاتا، يەنە نەگە بارسەن؟— بالىلار تەڭلا سوئال قويۇپ، گەپنىڭ بېلىگە تەپتى.

— پىچانغا!— دېدى موللازەيدىن.

— قاچانلىققا كېلىسەن؟

— جېنىم بالىلىرىم، ئەتىلا يېنىپ كېلىمەن!

بالىلار چۆمپۈتكەن بولسىمۇ، ئايىمخان چۆمپۈتمەي داۋامىلىق كوز يېشى قىلىپ، ياقىسىنى تۇتقان ھالدا:

— تووۋا، تووۋا، بۇ ئادەمنىڭ دەپ تۇرغان گېپىنى!— دېدى.

موللازەيدىن بالىلىرىنى ئەركىلىتىپ سۆيۈپ خوشلاشتى، ئايىمخاندىن يالۋۇرۇپ رۇخسەت ئالدى- دە، ئىشەككە مىنىپ شەرققە قاراپ كېتىۋەردى. ئايىمخان بىلەن ئىككى بالا ئۇزۇنغىچە يول ئۈستىدە قاراپ قېلىشتى.....

ۋاڭ ئوردىسىنىڭ 30 ئاتلىق قوشۇنى تولۇق قوراللىنىپ يولغا چىقتى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تۇمارچە شەكىللىك ئۈچ بۇرجەك بايراق لەپىلدەپ قۇيۇندەك ئۇچماقتا. ئەسكەرلەرنىڭ قىلىچ، مىلتىق، نەيزە قوراللىرى قۇياش نۇرىدا يالتىرىماقتا. ئەسكەرلەر كەيگەن يېشىل جىلىتكىنىڭ ئارقىسىغا يېزىلغان «ئەسكەر» دېگەن خەت، چاڭ . توزاڭلار ئىچىدە غووۋا كورۈنمەكتە، قوشۇن غايەت تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

موللازەيدىن بـالىلىرىدىن ئـايرىلىپ، خىرامـان يـول باساتتى. گـايى ئۇ نـاخشا ئېيتسا، پـايـانسىز دالا، تـاغ-ئىدىرلار ياڭراپ كېتەتتى.

ۋاڭ ئـەسكەرلىرى جەڭ ئـاتلىرىنى بـولـۇشىغا چېپىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇلار ئۇزۇن ئېقىنىنىڭ ئىچىگە كىرگەندە ئې-قىنىنىڭ شەرق تەرىپىدە بىر قارا كورۇندى. قاسىم لويى دەر-هال توختاپ، قولىنى پېشانىسىغا تۇتۇپ كورۇنگەن قارىغا دىققەت بىلەن سەپ سالغاندىن كېيىن يىراقتا كېتىۋاتقان بۇ ئىشەكلىك ئـادەمنىڭ موللازەيدىن ئىكەنلىكىنى بىلدى- دە، ئـەسكەرلەر-گە بـۇيرۇق بېرىپ، مىلتىقلىرىغا ئـوق سالغۇزدى، ئـاندىن سەت چىقىراپ:

— ئالغا!— دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئاتلىقلار قۇيۇندەك چاپتى. كورۇنگەن قارا بارغانسې-رى يېقىنلاشماقتا، 500 مېتىر، 300 مېتىر....

ئىشەك كىچىككىنە توقايدىن قايرىلىپ كوزدىن غايىپ بولدى. قـاسىم لويى بـاشلىق ئەسكەرلەر قـاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈپ، ئاتلىرىنى تېخىمۇ تېزلەتـتى. 50 مېـتىردەك ئارىلىق قالغاندا هەيۋە قـىلىپ بىرقانـچە پاي ئوق ئاتـتى. ئىكـكى ئەسكەر ئىككى ياندىن يانـداپ بېـرىپ غەزەپ بىلەن نەيزە ئۇرغاندا، نەيزىنىـڭ زەربىـسىدىن بىر دانە قاسـقان تۇماق قاڭقىپ بىر ئازگالغا چۈشتى. يەنە بىر ئەسـكى چاپان يەرگە چۈشتى..

قاسىم لويى ۋە باشـقا ئەسكەرلەر ئىشـەكنـىڭ ئۈستـ-

دىكى چاپراس باغلانغان قۇرۇق جازىغا قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى...

بۇ چاغدا موللا زەيدىن ئاتلىق، بولۇشىغا ناخشا ئېيتىپ باشقا بىر يولدا خاتىرجەم كېتىپ باراتتى. ئەسلى ئىش مۇنداق بولغان ئىدى: ۋاڭ ئوردىسى موللا زەيدىننى تۇتۇش ئۈچۈن ئەسكەر چىقارغاندا، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەتگۈلى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر ئىككى دانە ئاتنى مۇتىللا قارىدىن ئەۋەتكەن ئىدى. بۇيرۇق بويىچە ۋاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىپ، غەزەپ بىلەن نەيزە سانجىشتىن بىرەر سائەت ئىلگىرى مۇتىللا قارى موللا زەيدىنگە يېتىشىپ كېلىپ، 30 ئەسكەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى، پەيلىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلغاندا، موللا زەيدىن كۆلۈمسىرەپ ئىشەكتىن چۈشكەن ۋە ئىككى تال تاياقنى توقۇمغا چاپراس ئورنىتىپ، ئۇنىڭغا چاپىنىنى، تومىغىنى كەيدۈرۈپ قويغان، خۇددى ئىشەكلىك كېتىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ شەكلىنى ياساپ، ئىشەكنى يولغا سېلىپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇتىللا قارى بىلەن موللا زەيدىن ئىككى ئاتقا مىنىپ باشقا يول بىلەن مېڭىپ كەتكەن ئىدى.

... موللا زەيدىن بېيجىڭغا بېرىپتۇ. خان ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ: خان بىلەن كۆرۈشىمەن دېگەن ئىكەن. قاراۋۇللار ئۇنى ئوردىغا كىرگۈزمەپتۇ. شۇ ئەسنادا بوينىغا قوڭغۇراق ئېسىلغان بىر پىستە كۈچۈك چىقىپ، ياقا

يۇرتتىن كەلگەن بۇ ئادەمنى چىشلىمەكچى بوپتۇ. موللا زەيدىننىڭ ئاچچىغى كېلىپ پىستەنى بىر تەپكەن ئىكەن، پىستە نەچچە غۇلاچ نېرىغا دومىلاپ چۈشۈپ، غىڭشىغىنىچە قېچىپتۇ. خاننىڭ ئەسكەرلىرى پىستىنى تەپكەن موللا زەيدىننى تۇتۇۋېلىپ خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ. خان بۇ ئادەمنى كۆرۈپ:

— نەدىن كەلگەن ئادەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۇرپاندىن كەلدىم، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ موللا زەيدىن.

— پىستەمنى نېمىشقا تېپىسەن؟ — دەپتۇ خان غەزەپلىنىپ.

— تەپسە نېمە بولغۇدەك؟ — دەپتۇ موللا زەيدىن مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. خاننىڭ تېخىمۇ غەزىۋى كېلىپ:

— بۇ مېنىڭ پىستەم، سەن ئۇنى تېپىشكە قانداق پېتىندىڭ؟ چوڭ گۇناغا لايىق بولدۇڭ. مەن سېنى جازالايمەن! — دەپتۇ.

— قىزىق خان ئىكەنسىز، — دەپتۇ موللا زەيدىن كۈلۈپ كېتىپ، — كىچىككىنە پىستىنى تەپكەنگە مېنى جازالايمەن دىگۈچە شىنجاڭدىكى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان پۇقرالارنى ئۆلتۈرۈپ، خانىۋەيران قىلىۋاتقان ۋاڭلارنى، ئەمەلدارلارنى جازالاڭ. مەن شۇ توغرىدا سىزنىڭ ئالدىڭىزغا ئەرز قىلىپ كەلدىم!

ئۇ، ئەرزنى خانغا سۇنۇپتۇ. خان موللا زەيدىننىڭ گەپلىرىنى ئورۇنلۇق دەپ بىلىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قاپتۇ...

كېيىنكى، ۋاقىتلاردا خەلق ئارىسىدا مۇشۇ پاراڭ ئېقىپ يۈردى. بۇنىڭغا قارىغاندا موللا زەيدىننىڭ ئەرزنى كوتىرىپ بېيجىڭغا بېرىپ خانغا توغرا بولغانلىقى ئېنىق، لېكىن موللا-زەيدىننىڭ قانداق جاۋاپ ئېلىپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا بىرەر رىۋايەت يوق......

1980 - يىل

مۇقاۋا ۋە رەسىملەرنى غازى ئەمەت ئىشلىگەن

毛 拉 再 丁 （维吾尔文）

海威尔铁木尔著

新疆人民出版社出版

（乌鲁木齐市解放路306号）

新疆新华书店发行　新疆7220工厂印刷

787×1092毫米　32开本　10,375印张　1插页

1981年11月第1版　1982年1月第1次印刷

印数：1—25,000

统一书号：M10098·558　定价：0.51元